

УНИВЕРЗИТЕТ ПРИВРЕДНА АКАДЕМИЈА У НОВОМ САДУ
ФАКУЛТЕТ ЗА ПРИМЕЊЕНИ МЕНАџМЕНТ, ЕКОНОМИЈУ И ФИНАНСИЈЕ,
БЕОГРАД

ЗНАЧАЈ ОБРАЗОВАЊА ИЗ ПРЕДУЗЕТНИШТВА ЗА РАЗВОЈ
ПРЕДУЗЕТНИЧКИХ ТЕЖЊИ СТУДЕНАТА СТРУКОВНИХ ШКОЛА

Докторска дисертација

Ментор:

Проф. др Бранислав Јакић

Кандидат:

Биљана Видука, МА

Београд, 2017. година

УНИВЕРЗИТЕТ ПРИВРЕДНА АКАДЕМИЈА У НОВОМ САДУ
ФАКУЛТЕТ ЗА ПРИМЕЊЕНИ МЕНАѢМЕНТ, ЕКОНОМИЈУ И ФИНАНСИЈЕ,
БЕОГРАД

КЉУЧНИ ПОДАЦИ О ЗАВРШНОМ РАДУ

Врста рада:	Докторска дисертација
Име и презиме аутора:	Биљана Видука
Ментор (титула, има, презиме, звање, институција):	Проф. др Бранислав Јакић, редовни професор, Факултет за примењени менаѢмент, економију и финансије, Београд
Наслов рада:	Значај образовања из предузетништва на развој предузетничких тежњи студената струковних школа
Језик публикације:	Српски језик (ћирилично писмо)
Физички опис рада:	Страница 250 Поглавље 9 Референци 99 Табела 6 Слика 0 Графикона 86 Прилога 5
Научна област:	МенаѢмент и бизнис
Предмента одредница, кључне речи:	Предузетништво, предузетништво младих, предузетничко образовање, предузетничке тежње студената високих струковних школа
Извод (апстракт или резиме)	Предузетништво никада није било важније него данас.

на језику завршног рада:

Сматра се да ће иновације и предузетништво омогућити напредак и решавање изазова 21. века: стални развој, креирање нових радних места, генерисање новог економског раста и унапређење свакодневног живота људи. Значај образовања за предузетништво лежи у чињеници да оно подстиче појединце да се проактивно суоче с приликама које су око њих, а које су специфичне у различитим окружењима и културама.

Због тога изузетну важност има образовање младих за предузетништво. Циљ истраживања је био да се утврди утицај фактора образовања за предузетништво на развој предузетничких тетњи међу студентима високих струковних школа.

Тема рада је посебно значајна како важност струковног образовања расте омогућавајући образовање високо стручног кадра у складу са захтевим тржишта, развија апликативна знања и вештине, омогућава лакше прилагођавање потребама регионалног и локалног тржишта, као и стицање неопходних квалификација за улазак и интеграцију на тржиште рада и као такво директно утиче на запошљивост и привредни раст.

Емпиријско истраживање, које је централни део рада, спроведено је у Новом Саду, Зрењанину, Кикинди и Београду у периоду од априла до јула месеца 2015. године на узорку од 300 студената одабраних у четири високе струковне школе.

Укупни резултати истраживања могу бити значајна научној заједници, као и доносиоцима одлука у сфери економије и образовања.

На основу добијених налаза формирали смо закључке, предложили нацрт модела и предложили даља истраживања.

	<p>Укупни налази истраживања указује на потребу иновирања образовних програма у високим струковним школама у циљу развијања позитивног става младих према предузетништву и развијању њихових способности за самозапошљавање.</p> <p>Само динамично образовање и знање могу подстицати и развијати креативност и иновативност код савременог човека.</p>
<p>Датум одбране (Попуњава накнадно одговарајућа служба):</p>	
<p>Чланови комисије (титулар, име, презиме, звање, институција):</p>	<p>Председник: Проф. др Светомир Минић, редовни професор на Универзитету Привредна академија у Новом Саду, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије, Београд</p> <p>Ментор: Проф. др Бранислав Јакић, редовни професор на Универзитету Привредна академија у Новом Саду, Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије, Београд</p> <p>Члан: Проф. др Марко Андрејић, редовни професор на Војној академији Универзитета одбране у Београду</p>
<p>Напомене:</p>	<p>Аутор докторске дисертације потписао је следеће Изјаве:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Изјава о ауторству, 2. Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада и 3. Изјава о коришћењу. <p>Ове Изјаве се чувају на факултету у штампаном и електронском облику.</p>

UNIVERSITY BUSINESS ACADEMY IN NOVI SAD
FACULTY OF APPLIED MANAGEMENT, ECONOMICS AND FINANCES

KEY WORD DOCUMENTATION

Document type:	Doctoral dissertation
Author:	Biljana Viduka
Menthor (title, first name, last name, position, institution)	Prof. PhD Branislav Jakić, full professor, Faculty of Applied Management, Economics and Finance, Belgrade
Title:	The importance of entrepreneurship education for the development of entrepreneurial aspirations of college students
Language of text (script):	Serbian language (cyrillic script)
Physical description:	Number of: Pages 250 Chapters 9 References 99 Tables 6 Illustrations 0 Graphs 86 Appendices 5
Scientific field:	Management and business
Subject, Key words:	Entrepreneurship, Youth Entrepreneurship, Entrepreneurship Education, Entrepreneurial aspirations of college students

Abstract (or resume) in the language of the text:

Entrepreneurship has never been more important than today. It is believed that innovation and entrepreneurship will enable progress and address the challenges of the 21st century: continued development, creation of new jobs, generate new economic growth and improve people's daily lives.

The importance of education for entrepreneurship lies in the fact that it encourages individuals to proactively face the opportunities that are around them, which are specific to different environments and cultures.

Therefore, the education of youth for entrepreneurship has a great importance.

The objective of the research “The importance of entrepreneurship education for the development of entrepreneurial aspirations of college students” was to determine the impact of entrepreneurship education factors on the development of entrepreneurial aspirations among the college students.

The theme of the paper is particularly significant because the importance of vocational education grows, allowing the education of highly qualified personnel in accordance with the requirements of the market, developing practical knowledge and skills as direct impact on employability and economic growth.

Empirical research, which is the central part of the paper, was conducted in Novi Sad, Zrenjanin, Kikinda and Belgrade from April to July 2015 on a sample of 300 students selected at four colleges.

The overall findings of the research may be useful for scientific community and for, both, economic strategy developers and educational strategy developers.

Based on the findings, we formed conclusions, submitted a

	<p>draft model and suggested further research.</p> <p>Findings indicate the need for innovating education programs at colleges in order to develop a positive attitude towards entrepreneurship and young people develop their skills for self-employment.</p> <p>Only dynamic education and knowledge can encourage and develop creativity and innovation in modern society</p>
<p>Defended:</p> <p>(The faculty service fills later.)</p>	
<p>Thesis Defend Board:</p> <p>(title, first name, last name, position, institution)</p>	<p>President: PhD, Svetomir Minić, full professor, University Business Academy in Novi Sad, Faculty for Applied Management, Economics and finance, Belgrade</p> <p>Mentor: PhD, Branislav Jakić, full professor, University Business Academy in Novi Sad, Faculty for Applied Management, Economics and finance, Belgrade</p> <p>Member: PhD, Marko Andrejić, full professor, Military Academy, University of Defence in Belgrade</p>
<p>Note:</p>	<p>The author of doctoral dissertation has signed the following Statements:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Statement on the authority, 2. Statement that the printed and e-version of doctoral dissertation are identical and 3. Statement on copyright licenses. <p>The paper and e-versions of Statements are held at the faculty.</p>

Захвалница

Искрено се захваљујем свом ментор, проф. др Браниславу Јакићу, на пруженој подршци и саветима који су ме водили кроз припрему дисертације.

Било је велико задовољство похађати докторске студије на Факултету за примењени менаџмент, економију и финансије у Београду где су професори несебично делили своје знање и стечено искуство у научном раду, инспиришући и подстичући нас на даљи лични и професионални развој.

Ова дисертација не би била завршена без подршке моје драге пријатељице, проф. др Смиљане Мирков, која ме је инспирисала, подстицала и пратила кроз сваку фазу мога рада.

Захвалност дугујем и студентима високих струковних школа који су учествовали у истраживању и делећи своје ставове и уверења омогућили креирање налаза и закључака из ове области истраживање.

Садржај:

A. АПСТРАКТ.....	12
Б. АВСТРАКТ.....	13
В. Садржај скраћеница.....	14
Г. Садржај табела, слика и графика.....	16
1. ОПИС И СУТРУКТУРА РАДА.....	22
2. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	26
2.1. Предмет истраживања.....	26
2.2. Проблем истраживања.....	27
2.3. Циљ истраживања.....	30
2.4. Хипотезе истраживања.....	31
2.5. Научне методе истраживања.....	32
2.6. Очекивани ефекти и допринос докторске дисертације.....	33
3. ТЕОРИЈСКИ ПОСТАВКЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	34
3.1. Предузетништво.....	34
3.2. Предузетништво младих.....	36
3.3. Стање предузетништва.....	42
3.3.1. Предузетништво у земљама Европске Уније.....	43
3.3.2. Предузетништво у земљама Западног Балкана.....	47
3.3.3. Предузетништво у Републици Србији.....	48
3.4. Предузетничко образовање.....	51
3.4.1. ЕУ оквир предузетничког образовања.....	52
3.4.2. Предузетничко образовање у земљама Западног Балкана.....	58
3.4.3. Предузетничко образовање у Републици Србији.....	59

3.4.3.1. Досадашња интеграција предузетничког учења у систему образовања у Србији.....	62
3.4.4. Постојећи модели развоја предузетништва у Републици Србији и свету....	65
3.5. Теоријски правци у изучавању предузетничког образовања и утицаја образовања на моделе понашања, избор и развој каријере и планове за будућност.....	70
4. Предузетничке тежње младих и карактеристике предузетничког образовања у светлу неких досадашњих истраживања.....	75
4.1. Истраживање Youth Business International.....	75
4.2. Истраживање Kaufman Фондације.....	76
4.3. Истраживање G20 Young Entrepreneurs' Alliance.....	77
4.4. Истраживање "Анализа ставова и мишљења младих у вези са покретањем сопственог бизниса и примене друштвено одговорног пословања".....	78
4.5. Истраживање Универзитет Нови Сад - УНЕСКО катедра за предузетништво.....	79
4.6. Истраживање НВО Грађанска иницијатива Србије.....	80
4.7. Истраживање Факултета техничких наука Универзитета у Новом Саду.....	81
4.8. Истраживање "Предузетничке тежње ученика средњих стручних школа у Банату".....	82
5. Конструисање теоријског модела као основа за емпиријско истраживање.....	84
6. РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА.....	89
6.1. Анализа студијских програма струковних школа са становишта присутности предузетничког образовања.....	91
6.2. Раширеност предузетничких тежњи.....	93
6.3. Утицај социјално демографских карактеристика испитаника на предузетничке склоности.....	94
6.4. Утицај поседовања предузетничког искуства личног и породичног на предузетничке склоности.....	100

6.5. Утицај заступљености и развијености образовних програма за подстицај предузетничких тежњи код студената високих струковних школа и перцепција успешности програма од стране самих студената.....	110
6.6. Перцепција личних карактеристика предузетника али и самоперцепција тих особина код студената високих струковних школа.....	121
6.6.1. Перцепција психолошких особина предузетника.....	121
6.6.2. Самоперцепција властитих способности за предузетништво код испитаних студената.....	127
6.6.3. Однос студената према предузетницима у Србији.....	131
6.6.4. Перцепција властитих способности за отпочињање приватног бизниса.....	132
6.6.5. Самооцена властитих предности за отпочињање приватног бизниса.....	134
6.6.6. Перцепција властитих ограничења за отпочињање приватног бизниса.....	139
6.7. Визија личног бизниса студената струковних школа.....	145
6.7.1. Мотиви за предузетништво.....	145
6.7.2. Предузетнички планови.....	146
6.7.3. Познавање система подршке за развој предузетништва и процедура за оснивање приватног предузећа у Србији.....	150
6.7.4. Перцепција услова за превазилажење дистанце у односу на предузетништво.....	153
6.8. Планови за будућност студената високих струковних школа.....	155
6.9. Провера хипотеза постављених на почетку истраживања.....	162
7. ЗАКЉУЧАК.....	173
7.1. Сугестије за даља истраживање и јавни разговор.....	175
8. ЛИТЕРАТУРА.....	177
9. ПРИЛОЗИ.....	185

A. АПСТРАКТ

Предузетништво никада није било важније него данас. Сматра се да ће иновације и предузетништво омогућити напредак и решавање изазова 21. века: стални развој, креирање нових радних места, генерисање новог економског раста и унапређење свакодневног живота људи. Значај образовања за предузетништво лежи у чињеници да оно подстиче појединце да се проактивно суоче с приликама које су око њих, а које су специфичне у различитим окружењима и културама.

Због тога изузетну важност има образовање младих за предузетништво. Циљ истраживања је био да се утврди утицај фактора образовања за предузетништво на развој предузетничких тетњи међу студентима високих струковних школа.

Тема рада је посебно значајна како важност струковног образовања расте омогућавајући образовање високо стручног кадра у складу са захтевим тржишта, развија апликативна знања и вештине, омогућава лакше прилагођавање потребама регионалног и локалног тржишта, као и стицање неопходних квалификација за улазак и интеграцију на тржиште рада и као такво директно утиче на запошљивост и привредни раст.

Емпиријско истраживање, које је централни део рада, спроведено је у Новом Саду, Зрењанину, Кикинди и Београду у периоду од априла до јула месеца 2015. године на узорку од 300 студената одабраних у четири високе струковне школе.

Укупни резултати истраживања могу бити значајна научној заједници, као и доносиоцима одлука у сфери економије и образовања.

На основу добијених налаза формирали смо закључке, предложили нацрт модела и предложили даља истраживања.

Укупни налази истраживања указује на потребу иновирања образовних програма у високим струковним школама у циљу развијања позитивног става младих према предузетништву и развијању њихових способности за самозапошљавање.

Само динамично образовање и знање могу подстицати и развијати креативност и иновативност код савременог човека.

B. ABSTRACT

Entrepreneurship has never been more important than today. It is believed that innovation and entrepreneurship will enable progress and address the challenges of the 21st century: continued development, creation of new jobs, generate new economic growth and improve people's daily lives.

The importance of education for entrepreneurship lies in the fact that it encourages individuals to proactively face the opportunities that are around them, which are specific to different environments and cultures.

Therefore, the education of youth for entrepreneurship has a great importance.

The objective of the research “The importance of entrepreneurship education for the development of entrepreneurial aspirations of college students” was to determine the impact of entrepreneurship education factors on the development of entrepreneurial aspirations among the college students.

The theme of the paper is particularly significant because the importance of vocational education grows, allowing the education of highly qualified personnel in accordance with the requirements of the market, developing practical knowledge and skills as direct impact on employability and economic growth.

Empirical research, which is the central part of the paper, was conducted in Novi Sad, Zrenjanin, Kikinda and Belgrade from April to July 2015 on a sample of 300 students selected at four colleges.

The overall findings of the research may be useful for scientific community and for, both, economic strategy developers and educational strategy developers.

Based on the findings, we formed conclusions, submitted a draft model and suggested further research.

Findings indicate the need for innovating education programs at colleges in order to develop a positive attitude towards entrepreneurship and young people develop their skills for self-employment.

Only dynamic education and knowledge can encourage and develop creativity and innovation in modern society.

Садржај скраћеница

ЕУ	Европска Унија (European Union)
АП Војводина	Аутономна покрајина Војводина
UNICEF	Фонд Уједињених Нација за децу (<i>United Nations International Children's Emergency Fund</i>)
OECD	Организација за економску сарадњу и развој (<i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i>)
САД	Сједињене Америчке Државе
МСПП	Мала и средња предузећа и предузетници
SME	Мала и средња предузећа (<i>Small and medium-sized enterprises</i>)
БДП	Бруто друштвени производ
БЈР Македонија	Бивша Југословенска Република Македонија
БДВ	Бруто додата вредност
ICT	Информационо-комуникационе технологије (<i>Information and communications technology</i>)
SEECCEL	Центар за предузетничко учење Југоисточне Европе (<i>South East European Centre for Entrepreneurial Learning</i>)
ЛИЕ 2020	Стратегије развоја Југоисточне Европе до 2020. године
РС	Република Србија
ОЦД	Организација цивилног друштва
ЈЛС	Јединица локалне самоуправе
ВШУ	Високо-школска установа

CARDS	Помоћ Заједнице за обнову, развој и стабилизацију (<i>Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation</i>)
GTZ	Немачка организација за техничку сарадњу (<i>Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit</i>)
ПУ	Предузетнички универзитет
VC fond	Фонд ризичног капитала (<i>Venture capital fond</i>)
UNESCO	Организација за образовање, науку и културу Уједињених нација (<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i>)
HBO	Невладина организација
UNDP	Програм Уједињених нација за развој (<i>United Nations Development Programme</i>)

Г. Садржај табела, слика и графикона

Табела бр.1 – Број испитаних студената у високим струковним школама

Табела бр.2 – Врсте високе струковне школе и досадашња предузимљивост испитаних студената

Табела бр.3 - Успех на студијама и досадашња предузимљивост испитаних студената

Табела бр.4 – Род и задовољство ефектима досадашњих предузетничких искустава студената

Табела бр.5 - Успех на студијама и задовољство ефектима предузетничких искустава студената

Табела бр.6 - Познавање предузетништва и задовољство ефектима предузетничких искустава испитаних студената

Графикон бр.1 - Структура узорка према врсти високе струковне школе школе

Графикон бр 2 - Родна структура узорка изражена у %

Графикон бр.3 - Структура узорка у односу на резиденцијални статус

Графикон бр.4 – Предузетничке тежње студената струковних школа

Графикон бр.5 – Род и предузетничке тежње студената

Графикон бр.6 - Утицај социо-професионалног статуса оца на развој предузетничких тежњи

Графикон бр.7 - Утицај социо-професионалног статуса мајке на развој предузетничких тежњи

Графикон бр.8 – Врста високе струковне школе и предузетничке тежње студената

Графикон бр.9 – Успех на студијама и намера за отпочињање властитог бизниса

Графикон бр.10 – Резиденцијални статус испитаних студената и предузетничке тежње

Графикон бр.11 – Врсте предузетничког искуства испитаних студената

Графикон бр.12 - Утицај личног предузетничког искуства на формирање позитивног става о предузетништву

Графикон бр.13 - Утицај предузетничког искуства на развој предузетничких тежњи испитаника

Графикон бр.14 – Утицај досадашњег предузетничког искуства на развој предузетничких особина

Графикон бр.15 – Предзнање о предузетништву и склоност ка ризику као последица предузетничког

Графикон бр.16 – Жеља за постигнућем као последица предузетничког искуства и врста високе струковне школе

Графикон бр.17 – Способност контроле као последица претходног предузетничког искуства и врста високе струковне школе

Графикон бр.18 – Креативност и иницијативност као последице предузетничког искуства и врста високе школе коју испитаници студирају

Графикон бр.19 - Познавање феномена предузетништва с обзиром на врсту завршене средње школе

Графикон бр.20 - Познавање феномена предузетништво испитаника и предузетничке тежње студената

Графикон бр.21 – Структура испитаника у односу на предзнања о предузетништву стечена у средњој школи

Графикон бр.22 – Процена обима знања о предузетништву која се добијају на високим струковним школама

Графикон бр.23 – Процена обима знања која се добијају у високим струковним школама у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.24 - Охрабривање студената на предузетничке активности од стране професора

Графикон бр.25 – Охрабривање студената на предузетничке активности од стране професора високих струковних школа у односу на испитивану средину

Графикон бр.26 - Охрабривање предузетничких тежњи ученика од стране професора и предузетничке тежње ученика

Графикон бр.27 - Учешће студената у различитим облицима едукације за предузетништво у високим струковним школама

Графикон бр.28 – Оцена опште атмосфере у високој струковној школи са становишта развијања предузетничких идеја код студената

Графикон бр.29 - Оцена атмосфере у школи са становишта ширења и развијања иновативних идеја и активности код студената у односу на испитиване средине

Графикон бр.30 – Процена знања из предузетништва добијена на високој струковној школи

Графикон бр.31 – Процена знања из предузетништва добијена на високој струковној школи у односу на испитивану средину

Графикон бр.32 - Перцепција испитаника о корисности курсева из предузетништва за студенте високих струковних школа

Графикон бр.33 - Став испитаника о радионицама о предузетништву

Графикон бр.34 - Перцепција психолошких особина предузетника

Графикон бр.35 – Вредновање особине „склоност ка ризику“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на радну припадност

Графикон бр.36 – Вредновање особине „аутономија и независност“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на родну припадност

Графикон бр.37 - Вредновање особине „аутономија и независност“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.38 - Вредновање особине „поверење у себе“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.39 - Вредновање особине „жеља за постигнућем“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.40 - Вредновање особине „енергичност“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.41 - Вредновање особине „енергичност“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.42 - Самоперцепција психолошких особина потребних за предузетништво

Графикон бр.43 – Самоперцепција особине личности „жеља за постигнућем“ у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.44 - Самоперцепција особине личности „способност за конкретизовање идеја“ у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.45 - Самоперцепција особине личности „склоност ка ризику“ у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.46 - Самоперцепција особине личности „способност контроле“ у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.47 - Самоперцепција особине личности „креативност и иницијативност“ у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.48 – Ставови испитаних студената о предузетницима у Србији

Графикон бр.49 – Самооцена поседовања способности за оснивање приватних бизниса

Графикон бр.50 – Самооцена поседовања способности за оснивање приватних бизниса у односу на родну припадност

Графикон бр.51 – Самооцена поседовања способности за оснивање приватних бизниса у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.52 – Перцепција властитих предности за отпочињање сопственог бизниса

Графикон бр.53 – Мотивација да се направи нешто ново као предност за оснивање властитог бизниса у односу на врсту школе

Графикон бр.54 – Поседовање добре идеје као предност за улазак у приватни бизнис у односу на врсту школе

Графикон бр.55 – Умеће да се анимирају други као предност за улазак у приватни бизнис у односу на врсту школе

Графикон бр.56 - Поседовање добре идеје као предност за улазак у приватни бизнис у односу на упознатост са предузетништвом

Графикон бр.57 – Спремност на ризик као предност за улазак у приватни бизнис у односу на предузетничке тежње

Графикон бр.58 – Поседовање добре идеје као предност за улазак у приватни бизнис у односу на предузетничке тежње

Графикон бр.59 – Перцепција сопствених ограничања за отпочињање приватног бизниса

Графикон бр.60 – Недостатак радиности као ограничавајући фактор за отпочињање властитог посла у односу на родну припадност

Графикон бр.61 - Недостатак подршке као ограничавајући фактор за отпочињање властитог посла у односу на врсту школе

Графикон бр.62 - Недостатак информација као ограничавајући фактор за отпочињање властитог посла у односу на врсту школе

Графикон бр.63 – Недостатак радиности као ограничавајући фактор за отпочињање властитог посла у односу на врсту школе

Графикон бр.64 – Неспремност на ризик као ограничавајући фактор за отпочињање властитог посла у односу на познавање феномена предузетништва

Графикон бр.65 – Мотиви за предузетништво

Графикон бр.66 – Мотиви за отпочињање властитог бизниса у односу на врсту школе

Графикон бр.67 – Планирано време за отпочињање самосталног бизниса

Графикон бр.68 – Врста планираног предузетничког подухвата

Графикон бр.69 – Врста планираног бизниса у сфери производње у односу на родну припадност

Графикон бр.70 – Врста планираног бизниса у сфери услуга у односу на врсту школе

Графикон бр.71 - Очекивање подршке за отпочињање приватног бизниса

Графикон бр.72 – Очекивање подршке за отпочињање приватног бизниса у односу на родну припадност

Графикон бр.73 – Познавање програма подршке државе за развој предузетништва

Графикон бр.74 - Познавање програма подршке државе за развој предузетништва у односу на познавање предузетништва као економске активности

Графикон бр.75 – Познавање институција задужених за развој предузетништва у Србији

Графикон бр.76 – Познавање процедуре за оснивање предузећа у Републици Србији

Графикон бр.77 - Познавање процедуре за оснивање предузећа у Републици Србији у односу на познавање предузетништва као економске активности

Графикон бр.78 - Познавање процедуре за оснивање предузећа у Републици Србији у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.79 – Перцепција потребних услова за отпочињање сопственог посла

Графикон бр.80 – Планови за будућност након дипломирања на високој струковној школи

Графикон бр.81 – Пројекција властите будућности и врста високе струковне школе

Графикон бр.82 - Преферирани послови код студената који желе да се запосле у Србији

Графикон бр.83 - Преферирани послови код студената који желе да се запосле у Србији у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.84 – Визија личне будућности

Графикон бр.85 – Визија личне будућности у односу на врсту високе струковне школе

Графикон бр.86 - Визија личне будућности и предузетничке тежње

1. ОПИС И СТРУКТУРА РАДА

У докторској дисертацији под називом „Значај образовања из предузетништва на развој предузетничких тежњи студената струковних школа“ тражимо одговоре на питања која произилазе из постављене тематске области кроз рад следеће структуре подељене у три дела.

У првом делу рада налазе се четири поглавља: у првом поглављу рада полазимо од *Значаја и релевантности проблема и у друштвеном и у научном смислу* наглашавајући значај истраживања.

Друго поглавље представља Методолошки оквир истраживања и садржи дефинисане следеће елементе:

1. Предмет истраживања
2. Проблем истраживања
3. Циљ истраживања
4. Хипотезе истраживања
5. Научне методе истраживања
6. Очекивани ефекти и допринос докторске дисертације.

Треће поглавље *Теоријске поставке истраживања* успоставља категоријални апарат који је коришћен у раду обрађујући основне појмове као што су предузетништво, предузетништво младих и предузетничко образовање. Такође, кроз треће поглавље представља се стање предузетништва и предузетничког учења у ЕУ оквирима, у земљама Западног Балкана и у Републици Србији, као преглед нивоа развоја предузетништва и значаја даљег унапређења.

Истраживачки проблем се приказује и кроз преглед истраживања теоретичара у делу *Теоријски правци у изучавању предузетничког образовања и утицаја образовања на modele понашања, избор и развој каријере и планове за будућност*, где разматрамо теорију о утицају социјализације личности на извор и развој каријере, теорију планираног понашања и теорију предузетничких намера. Из претходне анализе произилази и конструкција теоретског оквира за проучавање значаја образовања за

предузетништво за развој предузетничких тежњи студента високих струковних школа као основа модела за емпиријско истраживање.

Последње поглавље првог дела рада односи се на *Предузетничке тежње младих и карактеристике предузетничког образовања у светлу неких досадашњих истраживања*, где приказујемо преглед релевантних истраживања.

Други део рада обухвата пето поглавље, *Истраживање: резултати и анализа*, које је централни део рада и састоји се од седам подпоглавља:

1. *Анализа студијских програма високих струковних школа са становишта присутности садржаја из предузетништва* – анализирани су студијски програми четири високе школе струковних студија:

- Висока пословна школа струковних студија у Новом Саду,
- Основне пословне струковне студије у Београду,
- Висока школа за образовање васпитача у Кикинди, и
- Висока техничка школа струковних студија у Зрењанину.

2. *Утицај социјално демографских карактеристика испитаних студената на предузетничке склоности*

Приказ емпиријских резултата истраживања о утицају родне припадности, социо професионалног статуса родитеља, професионалне оријентације, успеха на студијама и резиденцијалног статуса на предузетничке тежње студената.

3. *Утицај поседовања личног и породичног предузетничког искуства на предузетничке склоности студената*

Ово подпоглавље садржи анализу података добијених емпиријским истраживањем о врстама предузетничких искустава испитаних студената и њиховој повезаности са предузетничким тежњама, о задовољству ефектима предузетничких искустава и о утицају предузетничких искустава на формирање одређених особина личности.

4. *Перцепција студената о активностима високих школа струковних студија у циљу оспособљавања младих за предузетништво*

Подпоглавље садржи анализу података о томе колико је предузетништво као економска активност познато испитаним студентима, о заступљености знања из предузетништва на високим школама струковних студија као и анализу ставова

испитаних студената о томе да ли је општа атмосфера у високим школама струковних студија подстицајна за студенте у циљу развијања предузетничких амбиција.

5. *Перцепција личних карактеристика предузетника и самоперцепција тих особина код студента високих школа струковних студија*

Приказ емпиријских резултата истраживања о перцепцији психолошких особина предузетника, самоперцепцији властитих способности за предузетништво, ставовима студената према предузетницима у Србији и перцепцији властитих способности и ограничења за отпочињање самосталног бизниса.

6. *Предузетнички планови студената високих школа струковних студија*

Ово подпоглавље садржи анализу података емпиријског истраживања о мотивима за предузетништво, предузетничким плановима, познавању система подршке за развој предузетништва и процедура за оснивање приватног предузећа у Србији од стране испитаних студената, и перцепцији услова за превазилажење дистанце студената у односу на предузетништво.

7. *Планови за будућност студената високих школа струковних студија*

Приказ резултата емпиријског истраживања о томе шта студенти намеравају да ураде после завршених студија, у којим секторима рада би желели да се запосле и како виде своју личну будућност.

Последњи, трећи део рада, садржи шесто поглавље – Закључак које се састоји од три подпоглавља:

1. Провера хипотеза истраживања - закључци прате постављене хипотезе.
2. Друштвене и научне импликације резултата истраживања - указују на импликације резултата овог истраживања за формулисање мера за систематско оснаживање предузетничких аспирација студентске популације.
3. Правци даљих истраживања – на основу резултата истраживања указује се на релевантне теме даљих истраживања у области теме дисертације.

На крају је као шесто поглавље рада приказан списак коришћене литературе. Сматрајући их релевантним за тему, а ради избегавања оптерећивања основног текста, у Прилогу су дати:

1. упитник за студенте високих школа струковних студија

2. студијски програми високе пословне школе струковних студија у Новом Саду
3. студијски програм Основних пословних струковних студија у Београду
4. студијски програм Високе школе струковних студија за образовање васпитача у Кикинди и
5. студијски програм Високе техничке школе струковних студија у Зрењанину

2. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Предмет истраживања

Предузетништво никада није било важније него данас. Сматра се да ће иновације и предузетништво омогућити напредак и решавање изазова 21. века: стални развој, креирање нових радних места, генерисање новог економског раста и унапређење свакодневног живота људи. Отуда у последњим деценијама расте потреба за предузетницима који поспешују економски раст кроз генерисање нових идеја и њихово претварање у профитабилне, смеле подухвате.

Неумољиво висока стопа незапослености у комбинацији са ограниченим економским растом изазвала је креаторе политике да дају већи значај предузетништву и самозапошљавању као начин да се подстакне економски напредак и смањи незапосленост.

Дакле, можемо рећи да је предузетништво један од начина за решавање проблема незапослености, како је Шумпетер утврдио да „повећање стопе предузетништва (власника бизниса) води вишем нивоу запослености и економског раста“.¹

Предузетништво и мале фирме играју посебно важну улогу из два главна разлога :

- 1) „употреба нових технологија је смањила значај економије обима у многим секторима“²;
- 2) „повећан ритам иновација и скраћивање циклуса производа и животног циклуса технологије изгледа да фаворизују нове учеснике и мале фирме, које имају већу флексибилност да се баве и прилагођавају радикалним променама него велике корпорације“³.

„С једне стране, висока стопа незапослености може стимулисати старт - ап активност за запошљавање, док с друге стране, више стопе самозапошљавања могу указивати на

¹ Baptista, R., Thurik, A. R.: The relationship between entrepreneurship and unemployment: Is Portugal an outlier?, “Technological Forecasting & Social Change”, Elsevier Inc., 2007

² Carlsson, B.: The evolution of manufacturing technology and its impact on industrial structure: an international study, Small Bus. Econ. 1, 21–37., 1989

³ Clayton, C., Rosenbloom, J.: Explaining the attacker’s advantage: technological paradigms, organizational dynamics and the value network, Res. Policy 24, 233–257., 1995

повећање предузетничких активности и смањење незапослености у наредним периодима⁴.

У оваквој ситуацији, код влада и међународних организација, расте препознавање значаја предузетништва младих као важне стратегије за интеграцију младих на тржиште рада што доводи до све већег значаја и предузетничког учења као једног од значајних фактора за развој предузетничке активности.

Предмет истраживања у ширем смислу представља утицај образовања у високим струковним школама на развој предузетништва младих.

У складу са тим у раду ће се истраживати обим и квалитет присуства предузетничког образовања у образовном систему Републике Србије, с посебним фокусом на струковно образовање.

У ужем смислу речи предмет истраживања је развијеност предузетничких тежњи студената високих струковних школа. У фокусу истраживања се налазе фактори који утичу на формирање и развијање предузетничких тежњи студената високих струковних школа.

2.2. Проблем истраживања

Значај образовања за предузетништво лежи у чињеници да оно подстиче појединце да се проактивно суоче с приликама које су око њих, а које су специфичне у различитим окружењима и културама. Због тога изузетну важност има образовање младих за предузетништво. Предузетништво младих подразумева укључивање и креирање друштвено корисних вредности путем креативног размишљања и примену властитог рада, времена и идеја. Оно што разликује предузетништво младих у односу на предузетништво одраслих, имајући у виду разлике у интелектуалној зрелости и зрелости у понашању, јесте како су им знања о предузетништву представљена и у којој мери су их они усвојили.

Преовлађујуће мишљење да се предузетништво може научити, потврђено у пракси успешних економија у којима се предузетнички менталитет, култура и вештине

⁴ Audretsch, B., Carree, M.A., Thurik, A. R.: Does self-employment reduce unemployment? Discussion paper TI01-074/3, Tinbergen Institute, Erasmus University Rotterdam, 2001

развијају од малих ногу, условило је да данас велики број земаља посвећује све већу пажњу подстицању предузетничких интенција међу младима као потенцијалним будућим предузетницима. Најпре су универзитети, пре свега у САД-у и другим развијеним земљама, почели да дизајнирају и нуде програме предузетничког образовања.

Предузетничко образовање се тренутно промовише у већини европских земаља. Усвојено је неколико различитих приступа:

- посебне стратегије/акциони планови фокусирани посебно на интеграцију предузетништва у образовање,
- обухватније образовне стратегије или привредне стратегије које садрже циљеве за предузетничко образовање,
- појединачне или вишеструке иницијативе везане за предузетничко образовање.

У периоду од 2000. године до данас земље Европске Уније (ЕУ) су промовисале идеју предузетничког образовања кроз различите иницијативе и доношењем стратешких докумената.

Многе земље у ЕУ су у процесу реформе својих образовних система с циљем да их прилагоде новим економским и социјалним захтевима, те у складу са тим интегришу или ојачају присуство предузетништва у њима.

Изучавање предузетништва и предузетничког начина размишљања није интегрисано у систем основног и средњег школства у Србији. „Веома је мали број приватних и државних факултета (углавном су то факултети економске, бизнис или менаџмент оријентације), који се баве овом проблематиком и који својим студентима пружају прилику да нешто више сазнају о предузетништву. У мањини су и факултети на којима предузетништво има статус посебног предмета, а у већини факултети где се одређени сегменти предузетништва изучавају у оквиру других предмета“⁵.

Настојања да се предузетничко образовање уведе у систем образовања у Србији започела су крајем деведесетих година прошлог века, што је било повезано са променама у економском систему, пре свега приватизацијом државних предузећа. Образовни садржаји из области предузетништва прво су уведени у универзитетске

⁵ Paunovic, S.: Entrepreneurship education - to make it more efficient and entrepreneurial, 2009

студијске програме на одређеним факултетима. У најновије време су неки облици предузетничког образовања почели да се реализују и у средњим школама у Србији.

Влада Републике је усвајањем Стратегије образовања 2020 и Стратегије за подршку развоју малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године која, усклађена са Актом о малим предузећима, предвиђа развој и промоцију предузетништва младих, увођење предузетничког образовања у све нивое образовног система, унапређење подршке високоиновативним предузећима, уз остале видове подршке који се односе на развој сектора малих и средњих предузећа и предузетништва у Републици Србији.

Нажалост у Стратегији образовања није довољно јасно предвиђено вертикално укључивање предузетничког образовања на све нивое образовног система, с тога не постоји континуитет и повезаност међу нивоима образовања када је у питању предузетничко образовање.

Стратегијом за подршку развоју МСПП и конкурентности 2015-2020 обухваћене су и мере образовања наставника када је у питању предузетништво те боља повезаност са привредом што може значајно да унапреди пропусте направљене у Стратегији образовања.

Други важан документ који је на нивоу Владе АП Војводине “Програм за смарт специјализацију у истраживању и иновацијама АП Војводине за период 2015 - 2020. године” који је први такав документ који је усвојио неки регион ван Европске Уније. Програм јасно предвиђа и мере за обуке о иновативном предузетништву у школама, затим имплементацију на свим нивоима образовања, формирање радионица за најмлађе, специјализације, праксе, повезивање са привредом, оснивање инкубатора за младе предузетнике и друге видове подршке предузетништву младих и оснаживања младих људи који су заинтересовани за отпочињање сопственог бизниса.

На основу поменутих аката видљиво је да је значај предузетништва младих препознат, као и важност предузетничког образовања у систему образовања, и формалног и неформалног.

Ипак чињеница је да у Србији има тек 16% (извор: Агенција за привредне регистре Републике Србије) предузећа чију су власници млади људи до 35 година старости указује на то да Стратегија образовања још увек није дала очекиване ефекте.

Такође је невидљива или бар замагљена перцепција о квалитету образовања за предузетништво присутна у образовном систему наше земље.

Одређене студије које пропитују проблематику предузетништва младих су урађене. Међутим у домаћој литератури недостају истраживања о присутности садржаја из предузетништва на нивоу високог струковног образовања, као и развијености предузетничких склоности студентске популације на овој врсти виокообразовних институција.

Иако у Републици Србији имамо 53 високо школске установе, 47 државних и 6 приватних, које образују око 50.000 студената (Завод за статистику Републике Србије) по нашим сазнањима до сада није анализирано присуство предузетничког учења у њиховим наставним програмима, нити су пропитиване предузетничке тежње студента високих струковних школа. Тема је посебно значајна јер важност струковног образовања расте и у европским оквирима.

И поред проблема који постоје у високом струковном образовању у Републици Србији као што су организациони проблеми, проблеми квалитета наставног процеса, недовољан или неодговарајући простор, лоша опремљеност, недостатак сарадње са привредом, недостатак међународне сарадње, па самим тиме и мобилности, како студената, тако и наставног кадра, овај ниво образовања поседује озбиљне капацитете.

Струковно образовање омогућава образовање високо стручног кадра у складу са захтевима тржишта, развија апликативна знања и вештине, омогућава лакше прилагођавање потребама регионалног и локалног тржишта, као и стицање неопходних квалификација за улазак и интеграцију на тржиште рада и као такво директно утиче на запошљивост и привредни раст.

Све наведено указује да је тема под називом *Значај образовања из предузетништва на развој предузетничких тежњи студената струковних школа* релевантна и у друштвеном и у научном смислу.

2.3. Циљ истраживања

Научни циљ истраживања је био да се на основу прегледа литературе и реализованих истраживања током проучавања предузетничких тежњи студената конструише

теоријски модел за емпиријско истраживање у високим струковним школама, јер такав облик истраживања, по нашим сазнањима, до сада није реализован у Републици Србији и да се на основу реализованог истраживања креира предлог модела предузетничког образовања.

Истраживање је имало за практични циљ да својим резултатима допринесе унапређењу образовног процеса у виду побољшања наставних програма у високим струковним школама са аспекта учења о предузетништву.

Из овако дефинисаних циљева, произашли су следећи задаци:

1. да се анализира досадашњи развој предузетничког учења и стање у земљама Европске Уније, Западног Балкана и Србије,
2. да се конструише теоријски оквир емпиријског истраживања,
3. да се испита заступљеност предузетничких аспирација међу студентима високих струковних школа,
4. да се утврде главне детерминанте обликовања тих тежњи,
5. да се пропита значај образовања као детерминанте у развоју предузетничких аспирација међу младима,
6. да се пропита значај континуитета и усклађености предузетничког образовања на средњем и високом струковном нивоу,
7. да се предложе мере за охрабривање, подршку и усклађивање образовних програма младих за предузетничке подухвате у будућој каријери.

2.4. Хипотезе истраживања

У складу са методологијом дефинисане хипотезе.

Основна истраживачка хипотеза гласи: на формирање предузетничких тежњи код студената високих струковних школа значајан утицај има образовни систем и знања добијена из области предузетништва, у смислу да студенти који у оквиру свог образовања стичу спознаје, знања, вештине и позитивне ставове о предузетништву имају жељу да након завршетка школовања отпочну сопствени бизнис.

Поред основне дефинисане су и *помоћне хипотезе*:

X1: предузетничке тежње детерминисане су у значајној мери стручним профилем;

X2: школски успех утиче на формирање предузетничких тежњи: студенти са нижим просечним успехом су више окренути ка предузетништву као опционој (алтернативној) каријери у будућности;

X3: претходно предузетничко искуство је позитивно повезано са предузетничким тежњама студената;

X4: и на крају, присуство предузетничких тежњи позитивно корелира са самоперцепцијом личних способности, знања и вештина неопходних за предузетничке подухвате.

2.5. Научне методе истраживања

У истраживању коришћене су следеће методе:

1) за прикупљање података:

- **анализа садржаја** – ова метода ће бити коришћена за обраду литературе о предузетничком образовању и факторима који детерминишу развој предузетничке склоности код омладинске популације, као и за анализу материјала попут релевантних стратешких докумената;
- **методе испитивања** - стандардизованим упитником испитаће се две групе студената високе струковне школе. Упитник је структурисан по следећим областима: социјално демографских карактеристика испитаника на предузетничке склоности; поседовања предузетничког искуства личног и породичног на предузетничке склоности; заступљености и развијености образовних програма за подстицај предузетничких тежњи код студената високих струковних школа и перцепција успешности програма од стране самих студената; перцепција личних карактеристика предузетника, али и самоперцепција тих особина код студената високих струковних школа; визија личног бизниса студената струковних школа, планови за будућност студената високих струковних школа.

2) за обраду података:

- **статистичке методе** - Хи квадрат тест и Т тест независности, два обележја и дескриптивна статистика;
- **компаративни метод** – поређени су резултати добијени испитивањем две групе студената, укупно добијени резултати су поређени са резултатима добијеним у сличним истраживањима у свету и код нас.

2.6. Очекивани ефекти и доприноси докторске дисертације

Допринос докторске дисертације огледа се у:

- теоријској поставци и емпиријској примени конструисаног модела истраживања;
- дефинисању релевантних критеријума и фактора који утичу на предузетничке тежење студената високих струковних школа;
- поређења досадашњих ставова у литератури и утврђених ставова студената високих струковних школа кроз спроведено емпиријско истраживање;
- креирању практично применљивог модела интеграције предузетничког учења у високим струковним школама.

3. ТЕОРИЈСКЕ ПОСТАВКЕ ИСТРАЖИВАЊА

3.1. Предузетништво

Предузетништво се углавном у свакодневном животу повезују са приватним бизнисом, али ови појмови су знатно шири. Предузетништво представља посебан начин размишљања, веже се за приватну иницијативу и акцију, и није карактеристика само бизниса.

Не постоји само једна дефиниција предузетништва, постоји мноштво дефиниција. Концепт предузетништва се развија од 12. века до данас, с тим да се развој интензивира кроз академско изучавање од краја 18. века.

Предузетништво се развијало кроз класичну и неокласичну школу, те савремени приступ кроз пет репрезентативних школа: француске, британске, аустријске, немачке и америчке.

По Кантијон ”предузетник је носилац ризика”⁶, док је Жан - Батист Сеј сматрао је да „улога предузетника комбинује факторе производње у производни организам”⁷. Сеј није видео предузетника као носиоца промена у економији.

За Адама Смита („Богатство народа”) карактеристике предузетничке активности су: марљивост и штедљивост; пословне шпекулације и пословне иновације, док је Дејвид Рикардо сматрао да је профит који остварује предузетник заправо награда за ризиковање капитала, а не за вођење предузећа.

Јозеф Шумпетер дао је најсвеобухватнију дефиницију предузетништва 1934. године: „све фирме које су склоне иновирању уводе једну од следећих нових комбинација: нове производе или услуге; нове методе производње; нова тржишта; нове изворе снабдевања и нову организацију индустрије”⁸.

Први је прецизно описао улогу предузетника у економији. Предузетник је покретач технолошких промена. Разликовао је иновацију у општем смислу од предузетничке иновације. Подвлачио је да предузетник врши иновације не само тако што користи иновације других, већ и увођењем нових начина производње, нових производа и нових облика организације. Ове иновације, тврдио је, захтевају једнако знања и храбрости као

⁶ Cantillon, R.: Essai sur la nature du commerce en general. Piscataway, NJ: Transaction Publishers (English Edition), 2001

⁷ Say J.B.: A Treatise on Political Economy. New Ed edition, Transaction Publishers, 2001

⁸ Schumpeter, J.: Capitalism, Socialism and Democracy, Globus, Zagreb, pg. 38, 43, 107-109, 113, 1982

сам процес иновације уопште. Такође је тврдио да предузетничке иновације изазивају таласе "креативне деструкције"⁹. Под тим појмом подразумева процес индустријске трансформације, који прати радикална иновација.

Петер Дракер је за предузетништво рекао "...ово дефинише предузетника и предузетништво - предузетник увек тражи промене, одговара на њих, и користи их као прилику."¹⁰ Он наводи "Предузетници иновирају. Иновација је специфичан инструмент предузетника"¹¹.

На послетку да сумирамо кроз закључак Гедсона:

"Предузетништво је вишедимензионалан концепт који укључује поседовање малог бизниса (*Risk Theory*), као иновативан (*Dynamic Theory*), делујући као лидер (*Traits School*), или оснивајући ново предузеће (*Behavioral School*). То укључује уочавање могућности да се тржиште доведе до равнотеже (*Austrian School*) или изазове неуравнотеженост кроз "креативне деструкције" (Шумпетер). То укључује да ово радите сами, у тиму или унутар компаније. То укључује почињање без икаквих средстава и стварања нових вредности у домену пословања, друштвених вредности, у влади или науци."¹²

Дефиниција Европске комисије гласи: "Предузетништво је начин размишљања односно процес стварања и развијања економских активности комбиновањем ризика, креативности и/или иновативности уз поуздану управљачку структуру унутар нове или постојеће организације"¹³.

Може се рећи да је предузетништво способност да се ради више и ефикасније од конкурената или способност креирања, одржавања и развоја успешне и исплативе организације.

Предузетник се, широко дефинише као организатор посла, особа која има дух и креативност, поседује и води фирму и носи се са ризицима, она је храбра да преузме ризик да би сопствену идеју претворила у стварност.

⁹ Schumpeter, J.: *Capitalism, Socialism and Democracy*, Globus, Zagreb, pg. 38, 43, 107-109, 113, 1982

¹⁰ Drucker, P.: *Innovation and Entrepreneurship*, New York, NY: Harper Perennial, 1985

¹¹ Drucker, P.: *Innovation and Entrepreneurship*, New York, NY: Harper Perennial, 1985

¹² Hisrich, R., Peters, D., Michael, P.: *Entrepreneurship V Edition*, McGraw-Hill Companies, 1985

¹³ European Commission: *Green paper*, European Union Documents, 2009

3.2. **Предузетништво младих**

Појам младих људи у различитим земљама има различито одређење и значење у зависности од фактора као што су: вредносно - културна одређења, социо - економски услови живота, образовне карактеристике, политичка одређења и сл.

„Младост је посебно животно доба у којем се, уз биолошко и психолошко сазревање, одвија и процес укључивања појединца у друштвену заједницу. У том периоду од младих се очекује да развију вештине и способности да би могли да преузму улоге у свим областима друштвеног деловања. Оно што универзално важи за младе је да су транзициона категорија (друштвена група) на прелазу између детињства и зрелог доба, када се морају савладати комплексности узајамног односа личних и социо - економских промена у циљу да се савлада прелаз од зависности ка независности, преузимање ефикасне контроле над својим животом, као и преузимање друштвене улоге и одређеног друштвеног ангажмана“¹⁴.

Процес укључивања појединца у друштво по правилу траје док се не постигне примерен степен социјалне аутономије, одговорности и самосталности. С тога налазимо више дефиниција појма млади у зависности од извора података.

По дефиницији Уједињених Нација млада особа је свака особа између 15 - 24 године (www.un.org) и то по следећим категоријама, а по дефиницији УНИЦЕФ-а особе између 10 – 24 године: Адолесценти од 10-19 (рана фаза 10-14, касна фаза 15-19); Омладина 15-24; Млади људи 10-24. (<http://www.unfpa.org/emergencies/manual/8.htm>) из чега произилази да 1/6 светског становништва чине млади.

Достизање социјалне зрелости не зависи само од младих, него и од свеопшних могућности које им друштво пружа како би достигли социјалну зрелост. Стога, имамо различито дефинисање старосних граница младих јер могућности варирају од државе до државе.

На подручју бивше Југославије, старосна граница младих је нешто померена на горе, због продужене адолесценције услед отежаних могућности за постизање социјалне зрелости па тако млади обухватају: Црна Гора: узраст 15 – 29 година; Хрватска: узраст

¹⁴ Пашалић, Е.: Истраживање: Млади Брчко Дистрикта Босне и Херцеговина, Брчко, 2006

15 – 29 година; Македонија: узраст 15 – 30 година; Босна и Херцеговина: узраст 15 – 30 година.

У Србији млади су особе узраста од 15 до 30 година старости (дефинисано у Националној стратегији за младе).

Специфичности ситуације у Републици Србији као што су: сиромаштво у друштву, низак проценат запослености младих и изазови са којима се суочавају млади људи у процесу преласка из детињства у одрасло доба захтевају флексибилан приступ. Зато је горња граница младости померена на тридесет година.

Транзиција ка одраслом добу је сложен процес у којем млади који су до тада били зависни од родитеља почињу да преузимају кораке за постизање финансијске, резиденцијалне и емоционалне независности, како би преузели више улога одрслих као што су улоге грађанина, брачног друга, родитеља, и радника. Ова транзиција може бити период раста и достигнућа, посебно када млади имају ресурсе који су им потребни за управљање овим процесом, као што су повезаност са друштвеном заједницом, стабилна породица која може да пружи смернице и финансијску помоћ, ако је потребно, и приступ образовању и искуствима који обезбеђују основу за учење и стицање животних вештина.

“Транзиција ка одраслом добу може да се одвија различитим редоследом и у дужем периоду времена, почевши од тинејџерског узраста па преко двадесетих година све до тридесетих до кад већина младих успешно заврши транзицију.”¹⁵

Не постоји посебна дефиниција предузетништва младих, али предузетништво младих сасвим сигурно има своје специфичности. Предузетништво младих може помоћи одржавању растућих економија, у интегрисању радне снаге и довести до укупног развоја друштва.

Предузетништво, посебно омладинско, је у сваком друштву знак напретка јер има утицај на социјални, културни и привредни напредак.

Важност предузетништва младих налазимо у:

- креирању могућности за самозапошљавање и запошљавање младих људи,
- враћању и увођењу маргинализованих група младих људи у привредне токове,

¹⁵ Rindfuss, R., Swicegood, C.G., Rosenfeld, R.A.: Disorder in the Life Course: How Common and Does It Matter, American Sociological Review 52, no. 6, 785-801, 1987

- утицају на неке од социо-психолошких проблема и деликвенције који настају под утицајем незапослености,
- промоцији иновативности,
- промоцији ревитализације локалних економија,
- млади предузетници могу бити нарочито осетљиви на нове економске могућности и трендове,
- предузетништво пружа младим људима осећај корисности и припадања,
- предузетништво помаже младим људима развој нових вештина и искустава које могу да се примене и у многим другим ситуацијама у животу.

Предузетништво младих укључује развој предузетничких ставова, вештина и могућности за младе људе, од средње школе кроз младост. Млади предузетници разликују се од одраслих предузетника и морају се суочити са специфичним изазовима за покретање посла.

Литература о младим предузетницима наводи низ карактеристика које описују и разликују младе предузетнике у односу на њихове колеге и одрасле, и док је вероватноћа да ће млади људи имати позитивније ставове према samozапoшљавању, стварност то демантује због ограничења као што су: ресурси, живот и радно искуство, они се суочавају са већим препрекама од старијих старосних група.

Мегер тврди да постоје докази позитивних предности кад је у питању подстицање предузетништва младих. Млади предузетници ће вероватније да запосле своје младе колеге; млади предузетници могу бити посебно осетљиви на нове привредне прилике и трендове, млади предузетници имају генерално боље ИТ вештине; млади људи су више присутни у секторима раста високе технологије; млади људи са предузетничким вештинама су бољи запосленици.

ОЕЦД студија је показала да млади људи имају позитивније ставове према samozапoшљавању, али је мање вероватно да ће бити samozапoслени у пракси. Исто истраживање показало је да су они који су постали samozапoслени имали веће "животно задовољство" од младих истог старосног узраста, а вероватније је да ће младићи чешће бити samozапoслени од младих жена.

Према једној студији у Великој Британији, млади студенти који су започели посао су првенствено били мотивисани жељом за независношћу и флексибилношћу него

сигурношћу радног места или богатству. Надаље, докази из Италије показали су да су млади људи више иновативни и често стварају нове облике самосталног рада.

Предности ако млад започињеш сопствени бизнис: ризик је мањи, присутна је подршка породице и пријатеља, лакше обезбедити ресурс време, запошљавање других младих људи, нижи трошкови, пословна невиност, лакше је учити, лакше се подносе неуспеси, ентузијазам и лакше је бити у току са модерним трендовима на тржишту (високе технологије).

Недостаци ако млад започињеш сопствени бизнис: недостатак искуства у вођењу бизниса, тешко до извора финансирања, не поседовање пословних контаката, неповерење купаца, напуштање школовања, теже добијење великих послова, проблеми са управљањем људским ресурсима, и тривијални задаци могу бити тешки, недостатак самодисциплине и недостатак времена за приватан живот.

Због ограничења која отежавају развој предузетништва младих постоји потреба за:

- Предузетничком културом - како социјална и културна позадина утиче на однос појединца у приступу ка животу тако утичу и на предузетничке активности и предузетничку културу.
- Предузетничком едукацијом - образовање у облику преноса специјализованих знања и вештина у формалном и неформалном образовању. Уколико жели да се подигне ниво предузетничких тежњи код младих потребно је више фокуса ставити на образовање.

Овај приступ није само добар за подстицање предузетништва младих него и у исто време и оснаживање младих са предузетничким тежњама и вештинама.

- Стварање окружења за предузетништво младих
- Приступ изворима финансирања
- Релавантним пословним услугама за подстицање младих за самозапошљавање и за подршку онима који су се определили за самозапошљавање. Кроз старт-уп и пост старт-уп фазе развоја пословања, постоји потреба за посебне обуке у пословању и стицање предузетничких вештина кроз различите облике подршке.

Кигунта је предложио три нивоа транзиционе фазе у развоју. Фазе могу варирати зависно од окружења и стања у одређеним државама:

1) Пре-предузетници од 15 до 19 година старости (*Pre-entrepreneurs*)

Ово је формативна фаза која служи као пробни период. Већина младих у овој групи су "пре-предузетници" који имају врло низак ниво власничког учешћа у микро предузетничком сектору.

Млади људи су често у транзицији из сигурности дома или образовање ка радном месту. Али, како Кигунта примећује, за многе младе људе, прелаз из образовања на посао није само један корак од напуштања образовног система и уласка у свет рада. У многим земљама тај транзициони период траје дуго и нема очигледну почетну позицију нити завршну. Може да укључује неколико корака између образовања и посла. Као последица тог стања пре-предузетници имају тенденцију да експериментишу са разним активностима пре него себе виде у неком од бизниса.

Фазе кроз које пролази млади пре-предузетник су следеће:

- Формативна фаза:

односи се на различите факторе који утичу на развој жеље да постану предузетници, као и на атрибуте и ставове који високо корелирају са предузетничким успехом.

У овој фази, важно је подстаћи младе људе да стекну одговарајуће предузетничке вештине, мотиве, ставове, атрибуте, понашања и вредности.

- Развојна фаза:

односи се више на специфична знања и вештина циљаног развоја који ће опремити и припремити појединца да пређе на старт-ап и покретање пословног подухвата. То су вештине учења и стратешке вештине. Учење вештина односи се на спремности и способности особа за стицање информација, знања и искуства из света око њих, који је релевантан за њихов предузетнички успех. С друге стране, стратешке вештине односе се на то како особа види свет, предвиђа оно што је могуће / пожељно и идентификује предузетничке прилике око себе.

- Старт-ап фаза:

односи се на специфичне вештине које су релевантне за успешног предузетника који жели да унапреди свој предузетнички подухват са циљем раста и ширења. Ово су тактичке вештине за старт-ап. Тактичке вештине су важне за концептуализацију пословања, развој пословног плана и утврђивања, покретање и операционализацију посла. Старт-ап фаза такође захтева приступ кредитима или другим облицима финансијске подршке за младе предузетнике.

2) Предузетник у настајању од 20 до 25 година (*Budding entrepreneurs*)

То је фаза раста. Ови млади људи тек почињу покретање сопственог посла. Кључ изазова за њих је повећати стопу преживљавања и успеха у новим предузећима. Вајт и Кенион примећују да раст или проширење постојећег пословања је често заборављен аспект у предузећу. То захтева специфичне вештине, знање и ставове који се разликују од оних у оснивању нових послова.

Ови млади вероватно су стекли одређено искуство, вештине и капитал које би им омогућио покретање сопственог посла. Они су често суочени са три могуће опције да:

- 1) остану заглављени у рубним активностима,
- 2) изађу из посла,
- 3) воде успешан бизнис.

То значи да предузетници у настајању (развоју) имају другачији сет потреба од оних пре-предузетника и потенцијалних предузетника. За управљање ширењем посла њихове потребе се односе на:

Тактичке вештине за раст - то су вештине које су важне када почиње ширење и раст посла. Оне укључују: пословно управљање, управљање пословним финансијама, управљање временом, управљање стресом, побољшање продаје; управљање и смањење трошкова; управљање дуговањима; технике контроле залиха, маркетинг, запошљавање (запошљавање прaviх људи); управљање ризицима, и преговарачке вештине.

- Приступ обртном капиталу
- Савети (путем механизма менторства и пословног саветовања)

Ова фаза захтева вишеструке компетенције младог предузетника.

3) Настали предузетник од 25 до 29 година, односно 35 година

Ови млади предузетници имају већи ниво зрелости него претходна два нивоа. Они имају више животног и пословног искуства, па самим тим бизниси које они воде су вреднији од бизниса које воде млађи млади предузетници. Но треба напоменути да није немогуће и неоуобичајно да се млади са других нивоа нађу на овом нивоу и обрнуто не поштујући наведено линеарно кретање кроз нивое. Такође није утврђено да ли се кретање по наведеним нивоима дешава једнако у свим привредним гранама, посебно у неформалним секторима у земљама у развоју.

Без обзира на наведено, општа тенденција младих предузетника је да се крећу кроз горе наведене нивое.

Потребе ове групе предузетника су умногоме другачије од претходне две групе. Они су углавном власници бизниса који стагнирају.

Главни изазов за ове младе предузетнике је да трансформишу своја предузећа у комерцијално одрживе и конкурентне мале бизнисе.

С тога њихове потребе се крећу око следећег:

- Тактичке вештине потребне за раст и трансформацију - водећи рачуна да предузетник треба да поседује одржане особине а неке може да развије. Поделили смо вештине у две групе:

1. Вештине које треба имати: способност планирања, комуникација, маркетинг, интерперсоналне вештине, основе управљања, квантитативне / аналитичке вештине, личну ефикасност, изградња тима и вођство.

2. Вештине које може ангажовати (упослити): специјалан таленат за управљање, напредно планирање, експертске маркетиншке услуге, вођење евиденције, правне, рачуноводствене, истраживачке, техничке, финансијске услуге, управљање информацијама, и тако даље.

- Приступ обртном капиталу
- Приступ новим технологијама и опреми

Развој нових производа и додатих вредности.

3.3. Стање предузетништва

Супротно преовладавајућем мишљењу, предузетништво није најразвијеније у западним земљама са дугом традицијом тржишне економије, већ у слабо развијеним и сиромашним земљама света.

Сједињене Америчке Државе су при дну листе развијених земаља у овој области - имају само 7,2 одсто samozапослених радника, док је Луксембург на последњем месту, са само 6,1 одсто. У Шведској сваки 10. радник је samozапослени предузетник, у Немачкој сваки осми, у Великој Британији скоро их је 14 процената, а највећи број

предузетника - samozапослених радника је у Италији - 26,4 процената. Просечно, тек око 13 одсто свих запослених радника у развијеним земљама са листе Г12 земаља су samozапослени или предузетници.

У поређењу са богатим светом, изненађујуће је велики број предузетника у сиромашним земљама - у просеку 30-50 одсто. У Гани их има 67 процената, у Бангладешу 75,4 посто, а највише у Бенину, сиромашној афричкој земљи - у њој је чак 88,7 предузетника од укупне радне снаге.

Мала предузећа чине, такође, незнатан постотак у оквиру укупног броја предузећа и компанија у развијеном свету: САД малих предузећа је 11%; Немачкој 13%; Шведској 14,5%; Великој Британији 18%; у Италији је тај број већи и чини скоро трећину привредних друштава (31%).

У Србији чак 90 одсто свих привредних друштава су мала и средња предузећа.

3.3.1. Предузетништво у земљама Европске Уније

Европска повеља за мала предузећа састављена је на захтев Европског савета у Лисабону 2000. године и пружа подршку малим предузећима кроз унапређење законодавног и административног оквира у ком мала предузећа послују.

Када је Европско Веће, 2000. године, усвојило *Лисабонску стратегију*, промоција предузетништва је била основни циљ Европске Уније с циљем да се унапреди област запошљавања, економског раста и социјалне кохезије. Лисабонска стратегија је након почетних незадовољавајућих резултата поједностављена и поново лансирана 2005. године са већим фокусом на економски раст и отварање нових радних места.

У *Повељи* је наглашена важност малих предузећа за одрживи привредни раст, запошљавање и подстицање иновација. Истакнута је важност креирања окружења које ће омогућити развој предузетништва.

Прецизирани правци у Повељи су:

- Образовање и обука за предузетништво
- Повољније и брже оснивање предузећа
- Боље законодавство и прописи

- Распоживост вештина
- Бољи приступ Интернету
- Боља искоришћеност предности јединственог тржишта
- Опорезивање и финансијска питања
- Јачање технолошких капацитета малих предузећа
- Успешни модели електронског пословања и првокласна подршка малим предузећима
- Развијање бољег и ефикаснијег заступања интереса малих предузећа на нивоу Уније и на националном нивоу

Европска комисија започела је расправу о предузетништву још почетком 2003. године објавом документа *Green Paper* “Предузетништво у Европи” које се фокусирао на два кључна питања:

1. Зашто тако мало европљана започиње сопствени бизнис?
2. Зашто тако мало европских бизниса расте?

2008. године Европска комисија је усвојила документ под називом Акт о малим предузећима као наставак Повеље. Основни циљ документа је успостављање најповољнијег трговинског окружења и регулаторних услова за све типове МСПП.

Фокус у Акту је на бољем искоришћавању јединственог економског тржишта ЕУ те издвајање веће количине ресурса у областима финансирања, истраживања, развоја и иновација и унапређења регулаторне и законодавне средине.

Принципи Акта о малим предузећима:

- Створити окружење у коме предузетници и породичне фирме могу да просперирају и у коме се предузетништво награђује.
- Обезбедити да поштени предузетници који су банкротирали брзо добију нову прилику.
- Конципирати правила у складу са принципом "*Think Small First*".
- Да државна управа има разумевања за потребе МСПП.
- Прилагодити алакте јавне политике потребама МСПП: олакшати учешће МСПП у јавним набавкама и боље коришћење могућности за државну помоћ МСПП.

- Олакшати приступ МСПП финансијама и успоставити правно и законодавно окружење наклоњено благовременом плаћању у комерцијалним пословима.
- Помоћи МСПП да боље искористе прилике које нуди јединствено тржиште.
- Промовисати унапређење вештина у МСПП и све врсте иновација.
- Омогућити МСПП да еколошке изазове претворе у прилике.
- Охрабрити и подржати МСПП да искористе раст тржишта.

Закључно са последњом активности Европске комисије, укључивање предузетништва у Стратегију 2020 која препознаје предузетништво као један од кључних фактора одрживог и инклузивног раста.

У *Акционом плану Стратегије 2020* предложена су три подручја за хитну интервенцију:

- 1) Предузетничко образовање и тренинг за подршку расту и настајању бизниса.
- 2) Јачање оквирних услова за предузетнике уклањањем постојећих структурних баријера и подржавајући их у кључним фазама пословног циклуса.
- 3) Динамизирање културе предузетништва у Европи: неговањем нових генерација предузетника.

Предложене мере у оквиру првог идентификованог подручја за хитне мере су:

- Развити иницијативу пан-европског предузетничког учења сублимирајући постојећу европску и националну стручност за анализу утицаја, размену знања, развој методологија и менторство између стручњака из држава чланица.
- Појачати сарадњу са државама чланицама у циљу процене увођења предузетничког образовање у свакој земљи на основу стварног искуства, и како би подржали јавне администрације које желе да уче од успешних.
- Успоставити, заједно са ОЕЦД-ом, оквирни водич за подстицање развоја предузетништва у школама и стручним институцијама.
- Промовисати признање и валидацију предузетничког учења у формалном и/или неформалном окружењу за учење.

- Дистрибуција водича предузетничких оквира универзитета почетком 2013; олакшати размену између универзитета заинтересованих за примену оквира; постепено промовисање на високообразовним институцијама у ЕУ.
- Одобрвати успешне механизме универзитетског – бизнис оријентисаног стварања (*spin – off* и томе слично) и развој универзитетског пословног екосистема око кључних друштвених изазова.

Након дефинисања мера у оквиру првог сегмента, који се односи на образовање дефинисане су и мере за други сегмент, који је фокусиран на отклањање баријера у бизнису.

Предложене су следеће мере у шест кључних подручја: 1) Унапређење приступа изворима финансирања; 2) Подршка новим бизнисима у кључним фазама њиховог животног циклуса и помоћ при развоју; 3) Ослобађање нове пословне могућности у дигиталној ери; 4) Лакши пословни трансфери (у смислу мобилности бизниса у друга подручја); 5) Претварање неуспеха у успех: друга шанса за поштени банкрот; 6) Регулаторни терет: јаснија и једноставнија правила.

У оквиру трећег сегмента у групи мера наведени су:

- Нова перцепција: предузетник као узор.
- Нови хоризонти: допрети до жена, старијих, миграната, незапослених, младих људи.

Развој предузетништва има доприносе не само у економском смилсу него и у социјалном, јер осим што креира нова радна места, конкурентност и раст, такође доприноси сопственом остваривању и постизању социјалних циљева.

Из претходног прегледа видљиво је да су у ЕУ предузете иницијативе за развој предузетништва. Какве резултате су дале поменуте иницијативе и донешени актови?

Мала и средња предузећа чине окосницу ЕУ економије, њих 99,8% у нефинансијском сектору. Од тога су 92,2% микро предузећа са мање од десет запослених.

6,5% малих и средњих предузећа су класификована као мала предузећа која запошљавају од 10 до 49 људи. Велики бизниси са преко 250 запослених чине 0,2% у нефинансијском сектору ЕУ. Мала и средња предузећа запошљавају 67,4% људи. У просеку у мала и средња предузећа у ЕУ запошљавају 4,22 особе.

У смислу повећања броја радних места значајну улогу има отварање и затварање предузећа. Од нових предузећа само 50% опстане након пет година пословања.

Највећи број радних места је креирано у ново-отвореним предузећима. Око 85% ново-креираних радних места ће постојати и након пет година пословања.

Показало се да су иновације имале позитиван учинак. Иновативна предузећа, као и предузећа из више иновативних земља имају већи пораст запошљавања, што је потврђено извештајем *Internationalisation of European SMEs*.

3.3.2. Предузетништво у земљама Западног Балкана

На развој предузетништва у земљама Западног Балкана утицало је много различитих фактора. Неки од тих фактора заједнички су за све земље региона и у свим земљама је предузетништво препознато као фактор економског развоја.

Мала и средња предузећа доминирају у економији *Црне Горе* представљајући 99,8% од свих регистрованих предузећа, и генеришући 60% од укупног БДП и запошљава преко 67% становника.

Од укупног броја МСП 77% су микро предузећа. Значајно је да 68% МСП је концентрисао у пет највећих општина што доводи до неравномерне развијености земље. Највећи број предузећа послује у сектору трговине, услуга пружања смештаја и хране, грађевинарства и прерађивачке индустрије. Црна Гора је била међу првим земљама у региону која је поједноставила процедуру регистрације предузећа. Подршку за отпочињање пословања и даљи развој предузеници могу да добију од Дирекције за развој малих и средњих предузећа.

У централном регистру *БЈР Македоније* налази се 98,7% регистрованих малих и средњих предузећа која запошљавају 78,4% становника и генеришу 54,3% БДП. МСП највише послују у сектору трговине, производње, здравства и транспорта.

Регулаторне реформе у БЈР Македонији су почеле релативно касно у односу на друге земље региона.

Процењује се да у *Босни и Херцеговини* преко 97% предузећа чине микро, мала и средња предузећа и стварају преко 60% БДП запошљавајући преко 70% становника. Предузећа највише послују у сектору трговине и прераде.

У *Албанији* мала и средња предузећа чине 99,6% од укупног броја предузећа. МСП сектор запошљава 71,4% становника и генерише 72,9% БДП.

Развој малих и средњих предузећа у Албанији је испод просека региона највише због релативно лоше инвестиционе климе. Лоша законска регулатива, слаба корпоративна култура, недостатак управљачких вештина и лоша инфраструктура су главне препреке развоја сектора.

У сектору доминирају микро предузећа по броју, по промету и по стварању додате вредности. Но, упркос томе допринос малих и средњих предузећа је још увек далеко већи. Предузећа су сконцентрисана у сектору трговине, посебно кад су у питању микро предузећа, док у мала и средња предузећа више проналазимо у сектору индустрије и грађевине.

Надлежна институција за развој МСП сектора је Министарство економије, трговине и енергије кроз Департман за развој бизниса. Уложен је значајан труд како би се поједноставила процедура оснивања предузећа и обезбедила финансијака и техничка подршка онима који желе да отпочну сопствени посао.

3.3.3. Предузетништво у Републици Србији

Почетком 90-тих година са стварањем услова за оснивање приватних предузећа, дошло је до регистрације нових, најчешће малих приватних фирми. То је био почетак развоја предузетничке економије у Србији, која је упркос многим неповољним околностима показивала стални раст. Почетком новог века, Влада Републике Србије преузима реформски курс у свим сферама друштва, па и у економији. Као последица тога, поред новог таласа приватизације друштвених предузећа, дошло је до изградње система подршке сектору малих и средњих предузећа и предузетништва, праћено са променом регулаторног оквира. Реформама у финансијском сектору, у центар пажње су стављена МСПП и почела је имплементација бројних финансијских инструмената и програма здушно подржаних из иностранства. Паралелно са креирањем новог амбијента у

финансијском сектору, почело се са изградњом институција нефинансијске подршке, такође уз значајну међународну помоћ, на челу са Европском агенцијом за реконструкцију.

Након формирања Републичке агенције за развој МСП и предузетништва, уз подршку страних донатора, формиране су и Регионалне агенције за развој МСП и предузетништва, које су покриле значајни део територије Републике Србије, с циљем да се непосредна нефинансијска подршка сектору МСПП пружа по децентрализованом принципу.

Због карактера услуга које пружају нефинансијске институције (разни видови обука, промоције, информисања, консалтинга и др.), прави ефекти њиховог рада су се очекивали у дужем временском периоду, али се већ сада може рећи да су резултати остали на скромном нивоу.

И поред значајних напора међународних фактора, као и домаћих институција и организација, предузетништво није ни по броју предузетничких фирми нити по уделу у остваривању националног дохотка и отварању нових радних места у складу са потенцијалним могућностима и циљевима државне политике за бржи економски развој. Такође је уочљиво да се предузетници сусрећу са великим бројем проблема и ограничења у започињању, вођењу и развоју својих бизниса.

Наводимо само неке, најучесталије проблеме и препреке: недостатак почетног капитала; недовољно знања и вештина за покретање и вођење посла; недостатак знања за успешно спровођење свих фаза предузетничког процеса; велики намети државе; недовољни финансијски подстицаји од стране државе и финансијских институција; неуређеност привредног окружења (мали напори на реиндустријализацији земље, још увек велики удео сиве економије, неуређеност тржишта, висок ниво корупције, стална промена законских прописа, итд.); нестабилна политичка ситуација; споро стварање коалиција за бржи економски развој на локалном нивоу; и други.

У 2014. години у Србији је у оквиру предузетничког сектора пословало 324.272 предузећа, што представља 99,8% од укупног броја привредних субјеката (324.766).

Сектор малих и средњих предузећа и предузетника генерише 64,8% запослености нефинансијског сектора ангажовањем 761.539 радника и 65,4% промета и 56,0% БДВ нефинансијског сектора. Процењује се да у 2014. години МСПП учествује са око 32% у БДП Републике.

Од 2012. године повећава се број новооснованих предузећа, а такав тренд је потврђен и у 2014. години, када је на сваких 10 угашених привредних субјеката основано 13 нових, при чему је тај однос повољнији код привредних друштава (на 10 угашених оснује се 31 ново) у односу на радње (на сваких 10 угашених радњи оснује се 11 нових).

Један од разлога за ову ситуацију јесте неуређена област паушалног опорезивања унутар које постоје велике разлике у односу на територију на којој се предузетници региструју пре свега у висини пореза па је мањи пословни ризик основати предузеће. Највећу динамику и највећи нето ефекат основаних и угашених привредних субјеката је у секторима: трговина на велико и мало, поправка моторних возила и услуге смештаја и исхране.

Влада Србије припремила је и усвојила Стратегију за подршку развоју малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за преиод од 2015. до 2020. године која је усклађена са Актом о малим предузећима те предвиђа развој и промоцију предузетништва младих, увођење предузетничког образовања у све нивое образовног система, унапређење подршке високоиновативним предузећима, уз остале видове подршке који се односе на развој МСПП сектора у Републици Србији.

Нажалост у Стратегији образовања није довољно јасно предвиђено вертикално укључивање предузетничког образовања на све нивое образовног система, те самим тиме не постоји континуитет и повезаност међу нивоима образовања када је у питању предузетничко образовање.

Предвиђеном Стратегијом за подршку развоју МСПП и конкурентности 2015-2020 биће обухваћена и мера образовања наставника када је у питању предузетништво те боља повезаност са привредом што може значајно да унапреди пропусте направљене у Стратегији образовања.

И други важан документ који је усвојен на нивоу Владе АП Војводине „Програм за смарт специјализацију у истраживању и иновацијама АП Војводине за период 2015 - 2020. године“ који је први такав документ који је усвојио неки регион ван Европске Уније. Програм јасно предвиђа и мере за обуке о иновативном предузетништву у школама, затим имплементацију на свим нивоима образовања, формирање радионица за најмлађе, специјализације, праксе, повезивање са привредом, оснивање инкубатора

за младе предузетнике и друге видове подршке предузетништву младих и оснаживања младих људи који су заинтересовани за отпочињање сопственог бизниса.

3.4. Предузетничко образовање

Предузетничко образовање је целоживотни процес који почиње од основне школе и протеже се кроз све следеће нивое образовања укључујући и образовање одраслих.

Стручно тело Европске комисије је развило следећу дефиницију предузетничког образовања:

„Предузетничко образовање не треба да се меша са општим пословима и економским студијама; његов циљ је да промовише креативност, иновацију и самозапошљавање и може да укључује следеће елементе:

- развој личних атрибута и вештина који чине основу предузетничког духа и понашања (креативност, смисао за иницијативу, ризиковање, самосталност, самопоуздање, вођство, тимски дух, итд.)
- подизање свести ученика/студената о самозапошљавању и предузетништву као могућим опцијама за каријеру
- рад на конкретним предузетничким пројектима и активностима
- обезбеђивање посебних пословних вештина и знања о томе како основати предузеће и успешно га водити“¹⁶.

Из претходног можемо да предузетништво поделимо на два вида:

- бити предузетник који се бави пословном делатношћу,
- бити предузетнички, понашати се на предузетнички начин и имати извесна предузетничка знања, вештине и ставове али не и бавити се пословном делатношћу.

Према извештају Светског економског форума одржаног у Швајцарској априла 2009. године предузетничко образовање садржи три компоненте:

- Лични развој

¹⁶ European Commission: Green paper, European Union Documents, 2009

Предузетничко образовање треба да гради самопоуздање, мотивише напредак, јача предузетнички дух, негује жељу за успехом и инспирише на акцију.

- Пословни развој

Техничка, финансијска писменост и вештине за бављење самозапошљавањем и предузетништвом које могу довести до сопственог унапређења.

- Развој предузетничких вештина

Предузетничко образовање би требало да обучи за социјалне вештине, умрежавање, креативно решавање проблема, тражење прилика, продавање, интервјуисање, презентације, вођство групе, сарадња са заједницом, бављење бирократијом, локалне културне норме и како оне утичу на пословање и сл.

ETF агенција Европске комисије дефинисала је предузетничко учење као све видове образовања и обуке, како формалне тако и неформалне, укључујући учење на радном месту, који доприносе предузетничком духу и делатности са или без комерцијалног циља.

3.4.1. ЕУ оквир предузетничког образовања

Крајем деведесетих година прошлог века Европска Унија је почела да тражи начине како да развије образовање за предузетништво и предузетнички начин размишљања.

У периоду од 2000. године до данас земље Европске Уније су промовисале идеју предузетничког образовања кроз различите иницијативе и доношењем стратешких докумената. Креирање политике на нивоу Европске Уније почиње сетом мера донетим марта 2000. године на Лисабонском самиту чиме почиње модернизација система образовања у земљама чланицама у складу са одредницама Лисабонске стратегије.

2002. године је усвојена Европска повеља за мала предузећа за земље чланице ЕУ а 2003. године за земље у предприступној фази. Постваљена, је у оквиру посвећености Лисабонској стратегији, да „негује предузетнички дух и нове вештине из ранијег доба“¹⁷.

¹⁷ Европска комисија: Европска повеља за мала предузећа, Брисел, 2000

Повеља препознаје потребу да се општа знања о пословању и предузетништву подучавају на свим нивоима са посебним модулима које ће бити кључни за ниво средњег образовања и образовања на вишим нивоима.

2003. године је усвојена Зелена књига о предузетништву где је дефинисано: „да образовање и обука треба да допринесу подстицању предузетништва кроз неговање правога духа, свести о каријерним могућностима предузетника и вештинама“¹⁸.

2006. године ЕУ је објавила препоруке за Европски парламент под називом Европски оквир за кључне компетенције за доживотно учење. Овај оквир представља основу за све политике образовања и обуке у Европској Унији и за све земље у предприступној фази.

Оквир се сматра почетном тачком за развој предузетничке писмености која ће поспешити конкурентне привреде засноване на одрживом расту и развоју.

Компетенције су дефинисане са осам докумената од којих је нама најинтересантнији седми: „Смисао за иницијативу и предузетништво“ где је фокус на предузетништво које се дефинише као способност појединца да преточи идеје у дела. Укључује креативност, преузимање ризика, иновативност, способност планирања и управљања како би се постигли циљеви.

Даљни развој иде кроз Осло агенду која је резултат конференције „Предузетничко образовање у Европи: Постицање предузетништва кроз образовање и учење“ која је на иницијативу Европске комисије заједнички организована са норвешком владом у Ослу октобра 2006. године.

Агенда јасно одређује да предузетничко образовање треба да се укључи у наставни план и програм за основне и средње школе, средње стручне школе и све нивое студирања. Такође нагlašава да је потребно убедити све учеснике у процесу (ученике, родитеље, наставнике) да предузетништво представља кључну компетенцију за све и да то није усмерено само у правцу развоја ученика у пословне људе него с циљем да промовише предузетничку културу и начин размишљања тако што ће постати део наставног плана и програма као хоризонтални елемент у свим областима учења.

У ЕУ су се током 2010. године водили разговори о стратешком развоју предузетничког учења као кључне компетенције. Земље у предприступном процесу, па тако и Србија,

¹⁸ Европска комисија: Зелена књига, Брисел, 2003

су равноправно учествовале у тим разговорима у форми Пети кластер звани Панел за разматрање на високом нивоу који је нагласио неколико кључних проблема у спровођењу предузетничког учења у региону:

- јавност још увек није довољно упозната са терминологијом предузетничког учења;
- предузетничко учење нема довољно јасно дефинисан политички оквир, већ се налази у надлежности разних интересних група;
- промовисање предузетништва у формалном образовању треба да се повеже са ширим напорима за предузетничко учење и обуку;
- сва министарства која се баве партнерством у политици предузетничког учења треба да обезбеде једнаку посвећеност, иако постоји добро разумевање предузетништва као кључне компетенције, недостаје разумевање како та кључна компетенција може ефикасно да се обухвати у процесу наставе и учења;
- постоји очит недостатак дефинисања исхода учења предузетништва као кључне компетенције, нарочито у основном и средњем образовању.

2010. године усвојена је стратегија „Европа 2020“.

Стратегија „Европа 2020“ има за циљ економски развој ЕУ заснован на знању уз очување животне средине, висок ниво запослености, продуктивности и социјалне кохезије. Од држава чланица ЕУ се очекује да, узимајући у обзир оквир стратегије „Европа 2020“, прецизно дефинишу сопствене циљеве и резултате, као и мере које ће бити спроведене у наредном финансијском периоду (после 2013. године) кроз националне буџете, структурне фондове и остале изворе финансирања, како би се достигли утврђени дугорочни заједнички циљеви.

За разлику од Лисабонске стратегије, у стратегији „Европа 2020“ изричито се истиче важност овог програма за државе кандидате и државе из окружења, који има значајан потенцијал као путоказ за убрзање и компатибилност реформских процеса у будућим државама чланицама.

Образовање представља једну од централних тема нове стратегије и појављује се као важан елемент у три поглавља: Млади у покрету, Нове вештине за нова радна места и Европска платформа против сиромаштва, а индиректно је повезано и са остале четири, имајући у виду да је знање један од основних ресурса напретка и развоја.

Иницијатива у оквиру стратегије под називом „Млади у покрету“ између осталог има за циљ и испитивање начина путем којих се може унапредити предузетништво кроз програме мобилности за младе професионалце.

Стратешки оквир за европску сарадњу у области образовања и обуке - ЕТ 2020 (*Strategic framework for European cooperation in education and training*) кроз један од четири стратешка циља апострофира унапређење креативности и иновација, укључујући предузетништво, на свим нивоима образовања и обуке.

2012. године усвоја се извештај Преиспитивање образовања: Улагање у вештине за боље социоекономске исходе (*Rethinking Education: Investing in skills for better socioeconomic outcomes*) где се иницира да све земље чланице ЕУ пруже младима бар једну прилику да стекну радно искуство у предузетништву током обавезног образовања.

На основу извештаја из марта 2012. године „Предузетничко образовање у школама у земљама чланицама ЕУ“ видимо да:

- У основном образовању 2/3 земаља изричито препознаје предузетничко образовање и у тим земљама превладава мултидисциплинарни приступ. Према овом приступу уместо да се изричито помиње као део одређених предмета, предузетништво прожима попречно, хоризонтално и мултидисциплинарно наставни програм. Нпр. у Холандији иако предузетничко образовање се експлицитно не спомиње као део службеног програма, школа може поднети захтев за субвенцију за развијање властитог програма предузетништва. У већини земаља, предузетништво се учи као део друштвених наука као што су историја, географија, политика и грађанско васпитање. У неколико земаља, предузетничко образовање је део предмета који не припадају друштвеним наукама. Нпр. у Бугарској и Летонији је део предмета Домаћа економија и технологија, у Чешкој Републици је део предмета Етика итд.
- На нижем нивоу средњег образовања у 2/3 земаља је предузетништво обавезан предмет, а у преостали 1/3 је изборни. Мултидисциплинарни приступ је и овде присутан као и прожимање кроз друге предмете. Но, у неким земљама је предузетништво посебан предмет нпр. Литванији и Румунији. У Бугарској је обавезан предмет за ђаке технолошких школа, док је у Данској и Шпанији изборни.

- На вишем нивоу средњо-школског образовања је ситуација врло слична као на нижем нивоу. Занимљиво је да се у великом броју земаља предузетништво појављује као изборни предмет, чак и ако је на нижем нивоу образовања био обавезан (нпр. у Немачкој).

У средњошколском образовању, више од половине земаља укључује предузетничко образовање у предметна подручја економије и пословних студија. Међутим, у само неколико земље су ти предмети обавезни. Мање земаља него у нижем средњо-школском образовању укључује предузетништво у математику, науку, технологију и ИКТ предметно подручје (Литванија, Пољска, Словенија и Шведска), а сви од поменутих предмета су обавезни. Предузетничко образовање се тренутно промовише у већини европских земаља.

У нижем средњем образовању предузетништво је интегрисано као обавезни садржај и као посебни предмет и као део других предмета. Најчешће је смештен у област економије, пословних студија и каријерног вођења.

У вишем средњем образовању распрострањен је међупредметни приступ, с тим да је у неким земљама присутан и интегрисан приступ као и могућност изборних предмета. Предузетништво се у већини случајева налази у групи друштвених наука.

Усвојено је неколико различитих приступа:

- Посебне стратегије/акциони планови фокусирани посебно на интеграцију предузетништва у образовање.

Посебне стратегије о предузетничком образовању су углавном усвојиле северно-европске земље: Белгија, Данска, Естонија, Литванија, Холандија, Шведска, Велика Британија и Норвешка.

- Обухватније образовне стратегије или привредне стратегије које садрже циљеве за предузетничко образовање.

Међу земљама које су усвојиле обухватније образовне стратегије или привредне стратегије су: Финска, Грчка, Лихтенштајн, Шпанија, Исланд, Република Словачка, Бугарска, Чешка Република, Мађарска, Аустрија, Пољска и Турска.

- Појединачне или вишеструке иницијативе везане за предузетничко образовање.

У мају 2015. године основана је европска мрежа стручњака за унапређење развоја учења за предузетништво (*European Entrepreneurship Education NETWORK EE-HUB.EU*)

чији је циљ промоција учења за предузетништво и израда смерница које се могу интегрисати у националне стратегије, као и координација и синергија разноврсних иницијатива које се односе на остваривање поменутих циљева.

Европска комисија је формирала и систем праћења и евалуације предузетничког учења у свим земљама кроз Групу за развој индикатора за предузетничко учење и компетенције. Извештај који је израђен садржи:

1. Приоритетне индикаторе за праћење предузетничког учења и компетенција на нивоу ЕУ, настале на основу међународних података, укључујући и идентификоване области у којима недостају подаци, што представља простор за побољшање и унапређење података.

2. Студије случаја праћења и евалуације предузетничког образовања, учења и исхода на нивоу држава чланица. Ове студије случаја садрже закључке и препоруке у вези са развојем и/или спровођењем евалуације и оквиром праћења предузетничког образовања.

Извештај је показао да захваљујући унапређењу политика земаља чланица расте интересовање за учење за предузетништво но постоји простор за унапређење посебно у делу мерења напретка, перформанси и иницијатива.

Оквир за мониторинг пронађен је у земљама/регионима који су циљано донели стратегије за предузетничко учење:

- од 11 ЕУ земаља које имају такве стратегије око 1/3 (Белгија, Хрватска, Данска и Велс) врше систематски мониторинг предузетничког учења,
- друга трећина тих земаља прикупља релевантне индикаторе на систематској основи годишње (Финска, Шведска),
- остатак поменутих земаља које имају стратегију не врше мониторинг.

Отприлике половина ЕУ змеља које немају стратегије прикупљају индикаторе и/или спроводе насумичне евалуације и истраживања о посебним образовним програмима и иницијативама (Аустрија, Енглеска, Пољска, Словенија).

Извештај је такође показао важност успостављања система праћења и мониторинг на националним нивоима земаља чланица.

3.4.2. Предузетничко образовање у земљама Западног Балкана

Како све земље Западног Балкана теже интеграцији у ЕУ, а неке су већ отпочеле преговарачки процес (БЈР Македонија, Црна Гора, Србија) и када је развој предузетништва и учења за предузетништво увелико су отпочеле реформе у складу са препорукама Европског парламента, Савета о кључним компетенцијама за целоживотно учење и Акционим планом „Предузетништво 2020“, са циљем да имплементирају учење за предузетништво у све образовне нивое.

Кратак преглед по земљама игледа овако:

У *Црној Гори* је усвојена Стратегија целоживотног предузетничког учења „Од идеје према акцији“ за период 2008–2013. године, 2014. године је донета Стратегија за целоживотно предузетничко учење за период 2015–2019. године и акциони планови. Кључни приоритети Стратегије се протежу од оснаживања предузетничке писмености као дела свих врста и нивоа образовања, до оснаживања наставног кадра и подршке постојећим и потенцијалним предузетницима.

БЈР Македонији је након усвајања неколико важних докумената као што су: Акциони план за запошљавање младих за период 2012–2015, Национална стратегија за развој образовања за период 2005–2015, Стратегија за стручно образовање и обуку 2013–2020, и др. у новембру 2014. године усвојена и Стратегија предузетничког учења за период 2014 – 2020. године.

У *Босни и Херцеговини* је ситуација мало компликованија с обзиром да постоји велики број нивоа власти који су надлежни за ову област (12 министарстава), но отпочете су реформе у складу са европским токовима у тој области.

Процес реформи је резултирао, између осталог, усвајањем Стратегија учења о предузетништву у образовним системима у БиХ за период 2012–2015. године са акционим планом. Стратегија је заснована на принципима Европске повеље и садржи шест кључних приоритета који обухватају изградњу системске подршке, подизање свести и промоцију формалног и неформалног предузетничког образовања.

У *Албанији* не постоји Стратегија предузетничког учења, али је њена израда предвиђена у оквиру Стратегије за запошљавање и обуку 2014 – 2020, где се континуирана промоција предузетничког учења и предузетништва наводи као један од

приоритета. Такође је евидентирана сарадња између Министарства економског развоја, трговине и предузетништва и Министарства просвете на изради стратегије предузетничког учења.

Неопходно је поменути *Регионални центар за развој предузетничких компетенција за земље Југоисточне Европе - SEECEL* који је основан 2009. године од стране осам земаља: Албаније, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Хрватске, Македоније, Косова*, Србије и Турске са циљем промовисања и укључивања предузетничког учења на свим нивоима образовања у поменутим земљама.

У свим поменутим земљама у последњој деценије је реализован велики број пројеката који промовишу предузетништво, предузетништво младих и предузетничко учење. Пројекти су подржани кроз разноврсне програме ЕУ, како од стране Европске комисије тако и од стране европских амбасада и других донаторских организација из ЕУ.

2013. године министарства економије из Албаније, Босне и Херцеговине, Бугарске, Хрватске, Косова*, Црне Горе, Румуније, Србије и Македоније на министарској конференцији усвојили су Стратегију 2020 Југоисточне Европе. Циљ стратегије *ЈИЕ 2020* је побољшање услова живота у региону и враћање конкурентности и развоја у средиште пажње, при чему се поближе прати визија стратегије Европске уније Европа 2020.

3.4.3. Предузетничко образовање у Републици Србији

У Србији не постоји Стратегија предузетничког учења али се промоција предузетништва и учења за предузетништво налази интегрисана у више регулаторних актова којима су регулисане области образовања и економског развоја.

Па тако у *Закону о основама система образовања и васпитања* („Службени гласник РС“, број 72/2009) као кровном документу у члану 4 стоји: “3) развој стваралачких способности, креативности, естетске перцепције и укуса; 8) оспособљавање за доношење ваљаних одлука о избору даљег образовања и занимања, сопственог развоја и будућег живота; 9) оспособљавање за рад и занимање стварањем стручних

компетенција, у складу са захтевима занимања, потребама тржишта рада, развојем савремене науке, економије, технике и технологије”¹⁹.

Док у члану 5 проналазимо: “1) усвајају и изграђују знање, примењују и размењују стечено знање; 10) покрећу и спремно прихватају промене, преузимају одговорност и имају предузетнички приступ и јасну оријентацију ка остварењу циљева и постизању успеха”²⁰.

Док се у *Закону о основном образовању* („Службени гласник РС“, број 55/2013) у члану 27 апострофира да школски програм садржи “9) програм професионалне оријентације”²¹, члан 43 предвиђа начине професионалне оријентације ученика, док се чланом 53 предвиђа могућност оснивања ученичке задруге.

У *Закону о средњем образовању и васпитању* („Службени гласник РС“, број 55/2013) у члану 11 проналазимо да школски програм садржи “6) програме и активности којима се развијају способности за решавање проблема, комуникација, тимски рад, самоиницијатива и подстицање предузетничког духа;”²².

Евидентно је да у деловима када се спомиње стицање знања и компетенција за запошљавање нигде се не помиње и самозапошљавање, нити у делу које се односи на каријерно саветовање не помиње се могућност усмеравања на самозапошљавање (предузетништво). Такође, садржај школског програма напомиње сарадњу са породицом и локалном самоуправом, а нигде не спомиње сарадњу са привредом.

Затим *Стратегија развоја стручног образовања у Републици Србији* („Службени гласник РС“, бр. 55/2005 и 71/05 - исправка) где се процес даље реформе стручног образовања и обуке наводи и “даље усавршавање и иновирање модуларног модела образовних програма заснованих на исходима учења. Увођење нових програма; различитих организационих модела и редефинисање облика, начина и садржаја професионалне праксе у предузећима/привредним друштвима, а на основама уговора о партнерству и сарадњи између школа и социјално-економских партнера”²³, те у делу компетенција и стручних вештина апострофира пословне и предузетничке вештине и знања (предузетничке способности, креативност и иновативност, самозапошљавање).

¹⁹ Закону о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС“, број 72/2009)

²⁰ Закону о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС“, број 72/2009)

²¹ Закону о основном образовању („Службени гласник РС“, број 55/2013)

²² Закону о средњем образовању и васпитању („Службени гласник РС“, број 55/2013)

²³ Стратегија развоја стручног образовања у Републици Србији („Службени гласник РС“, бр. 55/2005 и 71/05 - исправка)

При доношењу *Националне стратегије за младе за период 2015–2025. године* формирано је осам радних група, где су запошљавање и предузетништво, образовање, васпитање и обука чинили засебне радне групе. У тачки 4.1. Запошљавање и предузетништво се наводи “Поготово је важно да се на формалном нивоу образовања промовише предузетнички начин размишљања, тако да буде усаглашен са наставним програмом, као хоризонтални елемент у свим сферама учења. Искуство стечено у предузетничком образовању повећава могућност отварања нових компанија, самозапошљавања, стварања нових радних места, али и стицања самопоуздања и јачања креативности и друштвене одговорности код младих људи. На основу расположивих података показује се да око 20% младих који су учествовали у ученичким компанијама у средњој школи, касније заиста и оснују своје предузеће, што је преко 3 пута више од опште популације.”²⁴ те се као специфични циљ наводи Омогућени подстицајни услови за развој предузетништва младих.

Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године у планираним мерама предвиђа и “2) увести предузетништво у програме образовања и обуке”, такође у циљу усклађивања високог образовања са принципима на којима се формира европски простор високог образовања и европски истраживачки простор наводи се да је неопходно “9) непрекидно развијати мере које воде повећању запошљавања свршених студената, укључујући самозапошљавање кроз предузетништво, користити исходе учења као алат за унапређење дијалога између високошколских установа, студената и послодаваца у процесу прилагођавања студијских програма захтевима тржишта рада.”²⁵

У тачки 8 је наглашено да је у циљу модернизације студијских програма неопходно “2) у студијске програме увести елементе истраживања, садржаје којима се подстиче предузетништво, унапређују практичне вештине и компетенције”²⁶ те да “6) Све ВШУ треба да кроз наставу или пројекте које ће студенти радити, оспособљавају студенте за развој иновација и предузетништво, а ВШУ треба да оспособљавају студенте за самозапошљавање и да стварају услове за целоживотну подршку њиховом образовању, иновативном прегалаштву и предузетништву”²⁷

²⁴ Националне стратегије за младе за период 2015–2025. године

²⁵ Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године

²⁶ Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године

²⁷ Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године

Усвојеним Акционим планом прецизирани су начини за постизање горе наведених циљева.

Влада Србије је усвојила *Стратегију за подршку развоју малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године* која је усклађена са Актом о малим предузећима те предвиђа развој и промоцију предузетништва младих, увођење предузетничког образовања у све нивое образовног система, унапређење подршке високоиновативним предузећима, уз остале видове подршке који се односе на развој МСПП сектора у Републици Србији.

Предвиђеном Стратегијом за подршку развоју МСПП и конкурентности 2015-2020 биће обухваћена и мера образовања наставника када је у питању предузетништво те боља повезаност са привредом што може значајно да унапреди пропусте направљене у Стратегији образовања.

На нивоу Владе АП Војводине усвојен је *Програм за смарт специјализацију у истраживању и иновацијама АП Војводине за период 2015 - 2020. године* који је први такав документ усвојен у неком од региона ван Европске Уније. Програм јасно предвиђа и мере за обуке о иновативном предузетништву у школама, затим имплементацију на свим нивоима образовања, формирање радионица за најмлађе, специјализације, праксе, повезивање са привредом, оснивање инкубатора за младе предузетнике и друге видове подршке предузетништву младих и оснаживања младих људи који су заинтересовани за отпочињање сопственог бизниса.

3.4.3.1. Досадашња интеграција предузетничког учења у систем образовања у Републици Србији

У Србији 2005. године анализом Министарства просвете и спорта у Влади Републике Србије утврђено да поред добрих иницијатива на националном, регионалном и локалном нивоу свеобухватни план за темељну и адекватну имплементацију предузетништва у образовање ипак недостаје.

Кроз активности које су спровођене у виду пројеката подржаних од стране различитих донатора реализован је значајан број пилот пројеката.

У наставку дајемо кратак преглед програма:

1) Програм **Ученичко предузетништво** који се спроводи од школске 2003/2004. године уз подршку норвешке организације *Business Innovation Programs (BIP)* и сагласност Министарства просвете, науке и технолошког развоја – циљ програма је да пружи младима неопходно базично знање и искуство у оснивању и вођењу правих предузећа. У активности је до сада укључено преко 5.000 ученика и 140 наставника из 70 школа широм Србије (<http://www.bips.rs/>).

2) **Програм реформе средњег стручног образовања** – финансиран од стране CARDS EU у периоду од 2003- 2008. године – у развијеним новим и редефинисаним програмима уврштен је и посебан предмет предузетништво у 50 огледних школа, те обучено 111 наставника који ће предавати предмет предузетништво.

3) **Junior Achievement Young Enterprise** - амерички програм спроведен од стране Европског покрета у Србији почео је 2002. године, а од 2005. године га спроводи *Junior Achievement Serbia* као део мреже *Junior Achievement Worldwide*. Програм садржи обуке из примењене економије, програм компанија и електронску симулацију пословања, кроз који је из области предузетништва и финансијске писмености прошло више од 60 000 ученика из 286 основних и средњих школа из целе Србије (<http://www.ja-serbia.org/sr/o-nama>).

4) **GTZ пројекат за стручно образовање у периоду од 2020- 2012. године** - уведен је нови образовни профил Пословни администратор, који садржи елементе предузетништва, развијено је 130 виртуелних предузећа и образован велики број ученика и наставника.

Све поменуте пројекте је подржало Министарство просвете и спорта Републике Србије али је евидентно да се ради само о пилот пројектима без системског приступа и стратегије на нивоу образовног система.

Данас по подацима Министарства просвете, науке и технолошког развоја предмет предузетништво се у средњем стручном образовању спроводи у 70 образовних профила и налази се на листи обавезних предмета са фондом од 62-64 часа годишње и реализује се у завршној години школовања.

Када је у питању високо образовање реформа која је почела почетком 2000-те година довела је до низа промена у структури студија, промени садржаја предмета, рационализацији планова и програма студија, већој мобилности итд, што је допринело одређеним позитивним променама у многим областима високог образовања.

Имајући у виду да нова визија високог образовања „нуди отворене приступе и промене и има специјалну улогу у обезбеђивању економског и културног развоја друштва и друштвене кохезије. Нове тенденције морају бити усмерене ка студентима, ка другачијим дидактичким приступима и стратегијама, квалитетнијом комуникацијом наставника и студената, које ће указати на нове квалитативно другачије знаке односа и партнерства у заједници“²⁸.

Пратећи нове парадигме образовања забрињавајуће је да је у високом образовању у Србији, по Пауновићу, евидентно „веома мали број приватних и државних факултета (углавном су то факултети економске, бизнис или менаџмент оријентације) који се баве овом проблематиком и који својим студентима пружају прилику да нешто више сазнају о предузетништву. У мањини су и факултети на којима предузетништво има статус посебног предмета, а у већини факултети где се одређени сегменти предузетништва изучавају у оквиру других предмета“²⁹.

Захваљујући континуираном унапређивању образовних програма последњих година проналазимо предузетништво интегрисано у програме високо образовних институција. Уз подршку ЕУ кроз Темпус програм, сад Ерасмус програм, акредитовани су нови програми који прате трендове на тржишту рада и образовања, као и модернизован велики број простојећих програма. Такође креиран је значајан број пројеката за подршку развоју предузетништва и предузетничких аспирација студената.

И у самој *Стратегији развоја образовања до 2020. године* наводе се управо поменути модели:

„Непрекидан развој мера које воде повећању запошљавања, укључујући самозапошљавање;

-Увођење елемената истраживања и садржаје којима се подстиче предузетништво, унапређују практичне вештине и компетенције у студијске програме;

-Све високо-школске установе треба да оспособљавају студенте за развој иновација и предузетништво;

²⁸ Суботић, Љ., Гајић, О., Лунгулов, Б.: Квалитет високог образовања у друштву знања – могућности и перспективе, у В. Матејић (ур.) Технологија, култура, развој – Западни Балкан на путу ка Европској унији, (142-150) Београд: Удружење „Технологија и друштво“, Институт „Михајло Пупин“, Центар за истраживање науке и технологије, Економски факултет Суботица, 2011

²⁹ Рауновић, С.: Entrepreneurship education - to make it more efficient and entrepreneurial, 2009

-“Предузетнички универзитет” као нуклеус стварања нове индустрије засноване на знању (није објашњено шта је ПУ);

-Подстицање креирања пословних инкубатора у високо-школским установама, за чије предузетничке иницијативе ће држава подстицати оснивање фондова ризичног капитала, давати подстицајна неповратна средства, плаћати бар део неопходних саветодавних услуга и развијати друге подстицаје;

-У процесу стварања предузетничког духа и вештина користити мултидисциплинарне приступе. Технички, економски и правни факултети су посебно значајни за развој предузетништва.³⁰

3.4.4. Постојећи модели развоја предузетништва у Србији и свету

У већини развијених земља у свету се поједини елементи подршке развоју предузетништва развијају деценијама уназад и самим тим дају и резултате са мањим или већим успехом.

Највећи успеси у примени развоја модела предузетништва младих су свакако у Сједињеним Америчким Државама као једном од најразвијених предузетничких друштава.

Оно што је најзапаженије кад говоримо о моделу у САД-у је што највећи број иницијатива и најуспешнији елементи модела су они који су повезани са универзитетима. Предузетнички универзитети имају значајно место у систему развоја предузетништва поменутих земље.

Носилац идеје или креатор исте је у центру модела предузетништва, а не сама идеја и/или пословни план.

Универзитет Стенфорд из Силиконске долине је најпопуларнији иновациони екосистем у свету где се састаје међународни капитал, знање и таленат да развију највредније иновативне компаније на тржишту. Стенфорд следи модел научно заснован, сличан онима са Харварда и МИТ, користећи комбинације различитих субјеката и близак однос са заједницом Велија.

³⁰ Стратегију развоја образовања до 2020. године

Креативно размишљање примењено на Универзитету Стенфорд заснива се на принципима који се могу учити или користити од стране људи са различитих академских нивоа. Креативно размишљање се може описати као дисциплина која користи сензибилитет и методе креатора (ствараоца) да одговара потребама људи са оним што је технолошки изводљиво и шта одржива пословна стратегија може претворити у вредност која је тржишно остварива.

Овај модел се показао као један од најуспешнијих и покушава се применити и у другим земљама.

У великом броју земаља постоје разне иницијативе и програми подршке развоју предузетништва младих који увек полазе од стране образовног сектора, у виду формалног и неформалног образовања, као и целоживотног образовања. У делу рада где дајемо преглед предузетничког образовања по земљама може се видети на који начин је интегрисано у систем развоја младих.

У последњих неколико година у региону су се развили предузетнички развојни програми - првенствено на универзитетима - укључујући и обуку о разним темама предузетништва и подршке платформи развоја предузетништва, као што су инкубатори, менторске мреже и мреже бизнис анђела. Обуке у оквиру предузетничких програма фокусирају се на припрему бизнис плана након идентификације предузетничке идеје. Добро оцењене предузетничке идеје долазе у фокус менторске мреже и проналазе своје место у разним пословним инкубаторима.

Развој јединственог модела у Србији је делом онемогућен и због недовољног интегрисања предузетничког образовања у систем образовања на свим нивоима.

Подршка универзитета у креирању предузетничког друштва и пружања подршке развоју предузетништва младих се између осталог огледа кроз развој спин оф-ова.

Креирање универзитетских спин оф-ова је директни подстицај предузетништву младих, и то не само у теоријском смислу него кроз конкретну подршку развоју иновација, оснивању нових предузећа и развоју вештина код младих људи.

Спин-оф предузеће или супсидијарно предузеће је посебан облик предузетничког предузећа које је претходно покренула и с њом била повезана нека друга организација. То је независно предузеће које производи сличан производ или услугу као и њезин претходни послодавац.

Спин-оф активности код којих матичну организацију чини универзитет, универзитетске спин-оф активности, разликују се од стандардних пословних одвајања (отцепљења) у веома важном аспекту: универзитетски спин-оф трансферише (пренеси) знање створено у јавном окружењу у приватни сектор. Универзитетски спин-оф формира механизам за трансфер науке, технологије и пословног знања.

У случају универзитетског спин-офа, оснивач је често члан факултетског особља или студент који је по завршетку академског образовања започео нови бизнис и основао предузеће базирано на знању и технологији развијеној унутар универзитета.

Универзитет, који представља матичну организацију, има важну улогу у подршци приликом стварања новог (универзитетског) спин-оф предузећа.

Универзитетски спин оф трансформише технолошке проналаске из универзитетских истраживања који би вероватно остали неискоришћени.

Универзитети могу стимулисати развој тих малих предузећа кроз формални спин-оф програм и даље пружати помоћ овим младим фирмама током првих година њиховог постојања путем програма инкубације.

Зашто су значајни универзитетски спин оф-ови?

- нуде конкретне доказе да је универзитет из којих су произашли релевантна институција, *up-to-date* кад су у питању истраживања и развој, и да је конкурентна на тржишту образовања. Ове чињенице привлаче талентоване студенте, партнере и донаторе, генеришу приватни и јавни сектор инвестиција и јачају везе са важним регионалним и међународним мрежама.
- доприносе економском развоју региона у коме се налази Универзитет. Доносе нова радна места, диверсификују локалну економију, задовољавају потребе купаца, и привлаче инвестиције.
- комерцијализују знања која би иначе остала неразвијена у оквиру Универзитета. Већина универзитета нема знања, воље, дисциплине, финансијских средстава, простора и мреже потребне за трансформацију знања са Универзитета у широки спектар комерцијалних роба/услуга.
- помажу универзитетима да испуне своје мисије базиране на истраживањима, настави и развоју заједнице. Пружају факултетима знање које је корисно за

даље образовање студената и повећавају свест о практичној вредности предузимања универзитетских истраживања.

- повећавају повраћај улагања у истраживање и развој од стране државе и/или приватних инвеститора.

Универзитетски спин оф трансформише технолошке проналаске из универзитетских истраживања који би вероватно остали неискоришћени.

У нашем окружењу су постојале активности на повезивању науке и праксе у претходном периоду. По овим питањима ми смо на почетку формирања институција и механизма који треба да омогуће трансфер знања у примену, на начин који ће да покрене спиралу даљег унапређивања и ширења овог процеса.

Познати примери Универзитета у Кембриџу који је покренуо велики број старт-ап и спин -оф компанија, или мрежа компанија као што су, "*SPINNOVA*" коју је формирао Универзитет у Лувену, Белгија, Европска мрежа "*EUREKA*", мрежа у југоисточној Европи "*UNIADRION*".

Универзитетски спин оф-ови су значајни због тога што:

- привлаче талентоване студенте, партнере и донаторе, генеришу приватни и јавни сектор инвестиција и јачају везе са важним регионалним и међународним мрежама.
- доприносе економском развоју региона у коме се налази универзитет. Доносе нова радна места, диверсификују локалну економију, задовољавају потребе купаца, и привлаче инвестиције.
- комерцијализују знања која би иначе остала неразвијена у оквиру универзитета.
- помажу универзитетима да испуне своје мисије базиране на истраживањима, настави и развоју заједнице. Пружају факултетима знање које је корисно за даље образовање студената и повећавају свест о практичној вредности научног истраживања.
- повећавају повраћај улагања у истраживање и развој од стране државе и/или приватних инвеститора.

У нашој земљи одличан пример у погледу трансфера знања са универзитета у привреду је Факултет техничких наука у Новом Саду. Постоји више од 70 успешних спин оф предузећа која су настала на Факултету техничких наука.

Постојећа предузећа запошљавају више од 3000 људи, од којих више од 90% чине високообразовани стручњаци, остварују укупни годишњи обрт преко 50 милиона евра, извозећи преко 70% својих производа и услуга.

Подразумева се да су у систему креирања спин оф-ова на универзитету укључени и следећи елементи модела: техничко-технолошки парк, бизнис инкубатор, центар изврности, истраживачки институти, кластери, фондови ризичног капитала и бизнис анђели.

Када би постојећи модел био интегрисан са осталим подршкама развоју предузетништва у Србији резултати би били далеко бољи.

///

Прегледом развоја предузетништва и предузетничког учења можемо закључити:

- Академско изучавање предузетништва почиње у 18. веку кроз многе школе и од стране многих теоретичара и траје до данас;
- До сад није установљена посебна дефиниција предузетништва младих иако је његов значај вишеструк, од социјалног до економског;
- Предузетништво је најразвијеније у слабо развијеним и сиромашним земљама;
- Европска Унија је у својим стратегијама и актовима поставила циљеве и мере за развој предузетништва у земљама чланицама;
- Предузетништво и сектор МСПП препознат као значајан фактор привредног развоја у земљама Западног Балкана;
- Република Србија учинила много за развој предузетништва и сектора МСПП у последње две деценије, но препреке су још присутне;
- Неоходан даљи развој и унапређење услова за развој предузетништва у земљама Западног Балкана, укључујући и Републику Србију;
- Предузетничко образовање препознато као важан фактор за подстицање и развој предузетништва;
- Европска Унија од 2000. године подстиче развој предузетничког учења на свим нивоима образовања кроз успостављени стратешки оквир, мере и систем мониторинга;

- Реформа образовања се спроводи у земљама Западног Балкана;
- Од земаља региона Црна Гора је највише урадила у постављању стратешког оквира;
- У Републици Србији предузетничко образовање је интегрисано у регулаторни оквир али непотпуно, неконкретно и без система праћења;
- У Републици Србији не постоји Стратегија предузетничког учења;
- Током година у Републици Србији реализовани појединачни пројекти и програми на средњем и високом нивоу образовања, но без системског приступа.

3.5. Теоријски правци у изучавању предузетничког образовања и утицаја образовања на моделе понашања, избор и развој каријере и планове за будућност

Тек почетком 20. века предузетништво постаје део економске академске дискусије и почиње да се изучава као феномен са економског, социјолошког, психолошког и антрополошког аспекта.

Општи осврт на основну релевантне литературе од тада до последњих деценија одражава пораст научног интересовања за проучавање предузетништва. У том контексту, једна од важних тема је образовање у промоцији предузетништва.

Крајем деведесетих година 20. века подручје проучавања се посебно фокусира на предузетничко учење и примену истога као концепта.

Тако Баумол сматра да се појединац може научити да стимулише обим и интензитет предузетничке активности.

„Став и знање о предузетништву обликује намере за отпочињање сопственог посла у будућности“³¹ те се утицај предузетничког образовања препознаје као једна од „кључних фактора који помажу појединцу (или младом човеку) да разуме и развије ставове о предузетништву“³².

³¹ Wang, C. K., Wong, P.K.: Entrepreneurial interest of university students in Singapore. *Technovation*, 24(2), 163-172, 2004

³² Gorman, G., Hanlon, D., King, W.: Some research perspectives on entrepreneurship education and education for small business management: a ten-year literature review. *International Small Business Journal*, 15(3), 56-77, 1997

С циљем да се објасни шта утиче на одлуке и намере појединаца да се укључе у предузетничке активности развијени су различити модели током времена.

Спроведена истраживања током периода су контрадикторна, док једни тврде да „формално предузетничко образовање смањује предузетничку жељу“³³, други пак закључују да „предузетничке намере расту са образовањем“³⁴.

Данас је опште прихваћено да се предузетнички програми реализују на свим нивоима образовања (од основног школског до универзитетског) како би се подстакле и охрабриле предузетничке склоности младих.

У литератури прихваћено становиште Питера Дракера да предузетништво није магија, нити мистерија и не произилази из гена, већ је то дисциплина и, као свака дисциплина, може да се научи, указује да на одговарајући начин предузетничко образовање и обука могу да охрабре предузетничке склоности и намере појединца. Бројне студије су утврдиле да постоји мања вероватноћа да ће људи са ограниченим образовањем учествовати у предузетничким иницијатива и активностима.

Посматрајући предузетничко образовање са аспекта важности за предузетнике поставља се питање колико формално образовање може допринети јер његова ригидност може да негативно утиче на индивидуалност и различитост појединаца тврди Рашинг док је у истраживањима које су спровели Кларк и сарадници показано да проучавање предузетничких вештина позитивно утиче на отварање и успех новоотворених предузећа.

У својим истраживањима Пан (1993), Ле Роукс (2003), Гроенвалд (2004) и Саливан (2000) су потврдили да је образовање кључан фактор за развој предузетништва.

Посматрајући образовање за предузетништво као процес који даје концепте и вештине за препознавање прилика, које су други предвидели, те „омогућава стицање проицљивости, самоефикасности и знања да делују“³⁵ и да омогућава „да појединац снажно верује у поједине активности због њиховог позитивног исхода“³⁶.

³³ Shapero, A.: Are business schools teaching business? INC., 4, 13. Retrieved from <http://www.inc.com/magazine/19820101/7105.html>, 1982

³⁴ Davidsson, P., Honig, B.: The role of social and human capital among nascent entrepreneurs. Journal of Business Venturing, 18(3), 301-331. doi:10.1016/S0883-9026(02)00097-6, 2003

³⁵ Harrison, R., Leitch, C.: Entrepreneurial learning : conceptual frameworks and applications. Routledge, London, 2008

³⁶ Minniti, M., Bygrave, W.: A dynamic model of entrepreneurial learning. Entrepreneurship: Theory and Practice 23 (4): 41-52, 2001

Ово свакако „предузетничко образовање ставља у центар стратегије за подстицање предузетништва међу студентима“³⁷ јер избор каријере, па тако и предузетништва подстакнуто је веровањима, ставовима и искуством.

Поред природне склоности појединца ка преузимању ризика, образовање је суштинска одлика која везује предузетнике заједно и истовремено их диференцира од других актера у пословним процесима.

Први истраживачки интереси у оквиру предузетничког образовања младих су посвећени студентима. Пред-универзитетско предузетништво је привукло већу пажњу истраживача због чињенице да су ученици средњих школа изразили жељу да учествују у програмима предузетничког образовања.

Претходно искуство и постојеће знање утичу на доносиоца одлука и постављање циљева у каријери, јер искуство омогућава свест о ономе што може да се деси у будућности, као и свест о понашању и његове последице.

С тога је „неопходно у планираним интервалима студентима понудити практично искуство у предузетничком размишљању и понашању како би подстакли креативност кроз флексибилност и дивергентно размишљање“³⁸.

У литератури је такође широко заступљена теорија о утицају социјализације личности на избор и развој каријере. Према овој теорији, одлука појединца да покрене каријеру је изазвана бројним факторима, укључујући излагање образовном процесу. Предузетнички образовни програми могу да обухвате искуствене елементе, као што су посматрање и анализа узора и добре праксе, покретање сопственог бизниса, или учествовање у предузетничким пројектима, итд.

Према најзначајнијем представнику ове теорије Дајеру, предузетничко образовање и искуство могу допринети да млади људи препознају жељу и могућности за покретање сопственог бизниса. Другим речима, образовање може да подстакне студенте да следе образац каријере који су научили и / или вежбали у школи.

На сличном становишту је и теорија планираног понашања која је развијена у оквиру социјалне психологије. Теорија је дизајнирана да предвиди и објанси људско понашање у специфичном контексту. Заговорници ове теорије се слажу да је „већина

³⁷ Linan; F.: Skill and value perceptions: how do they affect entrepreneurial intentions? International Entrepreneurship Management Journal, 4, 257-272, 2008

³⁸ Kourilsky, M.L.: Entrepreneurship education: Opportunity in search of curriculum. Business education Forum, October, 1995

људског понашања циљно усмерена³⁹. Отуда социјално понашање може бити описано као мање или више добро формулисан план.

У центру теорије се налази намера појединца да изведе планирано понашање. Намера подразумева да се базира на мотивационим факторима, који утичу на понашање. Мотивациони фактори су индикатори колико чврсто су људи вољни да покушају, колико напора планирају да уложе у циљу демонстрације понашања. Правило је – што је јача намера за понашање, већа је вероватноћа демонстрације.

На понашање утичу и неки не-мотивациони фактори, као што су доступност ресурса (новац, вештине, сарадња са другима...). Уколико појединац поседује тражене могућности и ресурсе, и намерава да демонстрира понашање, требало би да успе у истом.

Ова теорија се може применити на добровољно понашање уопште, чиме се односи и на избор професионалне каријере. Социјално понашање може се окарактерисати као след добро формулисаног или лоше формулисаног плана, док су друштвене акције контролисане намерама.

Теорија верује да ставови, субјективне норме и перцепција контроле (самоефикасност) предвиђа намере док намера и перцепција контроле (самоефикасност) предвиђа понашање.

Посебно, однос према предузетништву одређују предузетничку склоност и намере. Према овом концепту, постоји значајна корелација између намере да се постане предузетник и реализација намера. Ово је препознато као основни елемент у објашњавању предузетничког понашања.

Као додатак овој теорији је Кругеров модел предузетничке намере који перципира флексибилност и жељу намере да се постане предузетник, предвиђа социјалне норме и самоефикасност као предности да се разуме трајност и перцепција изводљивости.

У најновијим истраживањима, модел предузетничке намере је у широкој употреби. Линан, Родригез-Коард и Руеда-Кантуче (2011) препознају кључне варијабле које доприносе одлуци појединца да изабере предузетничку каријеру као будућу опцију: (а) предузетничка знања; (б) лични ставови; (ц) спознаја друштвених норми; (г) спознаја изводљивости (самоефикасност) и (е) предузетничке намере.

³⁹ Ajzen, I.: The Theory of Planned Behavior, in: Organization Behavior and Human Decision Processes, 50, pp. 179 – 211, 1991

Ови аутори сматрају да је предузетничко образовање једна од најважнијих варијабли које одређују одлуку појединца да покрене сопствени бизнис.

Линан наводи да код студената "намера да се предузме предузетничко понашање, или неки од елемената који утичу на ту намеру, као што су предузетничко знање, намера предузетничке активности, или изводљивости"⁴⁰ развија од стране појединих студијских програма на универзитетима, као и школама које промовишу предузетништво.

Линан одређује следеће категорије предузетничког образовања - образовање чији је циљ развијање свести о предузетништву односно повећање број појединца који поседују довољно знања о покретању малог бизниса, самозапошљавању и предузетништву како би га разматрали као могућу опцију.

⁴⁰ Linan, F.: Intention-based models of entrepreneurship education. *Piccola impresa / Small Business Venturing*, vol 3, pp. 11 – 35, 2004

4. Предузетничке тежње младих и карактеристике предузетничког образовања у светлу неких досадашњих истраживања

Спроведена су бројна истраживања у свету о стању предузетништва младих, испитиване су перцепције о предузетништву младих људи, мотиви омладине за отпочињање сопственог посла, баријере које виде за покретање бизниса, подршка која им је потребна и сл.

У овом раду издвојена су истраживања спроведена од стране међународних организација и истраживања спроведено у Србији у последњих осам година.

4.1. Истраживање Youth Business International

Youth Business International је 2011. године спровео је и објавио своје прво истраживање о омладинском предузетништву на глобалном нивоу.

Youth Business International је непрофитна организација која помаже младим људима да започну и развију сопствени бизнис. Основани су 2000. године и помогли су преко 100.000 младих људи у креирању њихове бизнис идеја и започињању самосталног бизниса. Седиште организације се налази у Лондону.

Циљ истраживања је био:

- да се сагледају облици нефинансијске подршке које су на располагању младим предузетницима у циљу унапређења пословања
- да се пронађе одговор на питање: да ли млади могу да остваре већи успех у бизнису уколико имају менторску подршку и/или одговарајуће тренинге
- да се пронађе одговор на питање: да ли нефинансијска подршка омогућава младим предузетницима да лакше отплате своје кредите
- да се пронађе одговор на питање: да ли фреквенција менторинг има утицаја на пословање младих предузетника.

Истраживање је спроведено делом уживо а делом *online* путем интернет.

Млади су одговарали на 30 постављених питања у упитнику. Питања у упитнику су сегментисана на следећи начин: земља, године и пол, ниво образовања, време проведено у бизнису, поклапања ментора са врстом бизниса, учесталост и врста контакта са ментором, време трајања менторства, тип менторства. У истраживању су учествовала 1023 млада предузетника из 21 земље. 54% испитаника у узорку су били мушкарци, а 46% жене. Међу испитаним учесницима највећи проценат, 62%, је био старости од 26 до 35 година, 27% испитаника је било од 18 до 25 година а свега 10% преко 35 година. Доминирали су испитаници са високим образовањем, 71%, затим са средњом школом 54% и 40% испитаника само са основним образовањем.

На постављено питање који је био главни разлог за отпочињање сопственог бизниса 73% испитаника је одговорило да им је то одувек била жеља и од тога су већина били мушкарци 87%. 39% испитаника је одговорило да је разлог био то што су видели празнину на тржишту коју су сматрали да могу испунити. 18% испитаника није имало другу опцију да зараде за живот а само 5% су се за то определили под утицајем родбине и пријетеља.

На питање: Који су били други разлози за опредељење да започну сопствени бизнис? Највише испитаника, 54% је било зато што им је то одувек била жеља. Њих 42% су сматрали да имају довољно знања и вештина, значајних 38% је препознало могућност на тржишту а 18% је имало узоре у окружењу на које су се угледали.

Истраживање је показало да нефинансијска подршка у облику менторинга и тренинга има значајан утицај на самопоуздање и успех младих људи у бизнису.

4.2. Истраживање *Kaufman* фондације

Kaufman фондација је објавила извештај на бази истраживања спроведеног 2010. године у Сједињеним Америчким Државама под називом Пулс младих. Истраживање је спроведено у августу 2010. године 5077 младих узраста од 8 до 24 године. Испитивање је спроведено методом интервјуа. Међу испитаним младим људима највећи проценат 21% је узраста између 18 и 21 године.

Данашњи млади схватају да је напоран рад интегрални део предузетништва. Само 1/3 њих сматра да је предузетништво пожељније од других опција запошљавања.

47% мушкарца старости од 13 - 24 година (посебно узраста између 18-24 године који нису на факултету) више од жена се слажу да је започињање сопственог посла пожељније од других облика запошљавања.

Млади који су спремни да започну бизнис или познају неког предузетника се слажу са тврдњом, више него остали, да ће им напоран рад омогућити да постану успешни у бизнису и да је започињање сопственог посла пожељније од других опција запошљавања.

43% младих који познају неког од предузетника су одговорили да желе да започну сопствени посао једног дана.

Истраживање је показало да су мушкарци склонији да се за информације о започињању бизниса обрате пријатељима 31%, жене су склоније да помоћ потраже у књигама 31%, код омладинских организација 40% и остало 5%.

Мушкарци који су на факултету су склонији да се угледају на професоре 32%.

4.3. Истраживање G20 Young Entrepreneurs' Alliance

G20 Young Entrepreneurs' Alliance (G20YEA) је 2011. године објавила извештај из 20 највећих економија које чине: Аргентина, Аустралија, Бразил, Француска, Немачка, Индија, Индонезија, Италија, Јапан, Јужна Африка, Јужна Кореја, Канада, Кина, Мексико, Русија, Саудијска Арабија, Сједињене Америчке Државе, Турска, Уједињено Краљевство, и гувернера Европске централне банке. Ове економије су одговорне за 75% глобалног БДП.

Извештај је припремила компанија *Ernst & Young*.

У извештају базираном на резултатима испитивања у 19 најразвијенијих индустријских земаља и ЕУ евидентно је да 76% испитаних тврди да њихове земље (културе) имају подстицајну климу за предузетнике.

44% младих предузетника тврди да се на неуспех у њиховим земљама гледа као на процес учења и стицања искуства.

70% испитаника сматра да ученици морају проћи едукацију из области предузетништва како би се определили за предузетништво и били успешни предузетници.

31% испитаника сматра да је за неуспех пресудан недостатак пословних вештина. 88% испитаника сматра да су тренинзи и додатна едукација, те промоција успешних предузетника и њихових предузетничких прича пресудни за опредељивање младих за започињање сопственог бизниса у наредне три године. 70% испитаника сматра да ће бизнис инкубатори и менторинг програми имати велики утицај на развој предузетништва у наредне три године.

4.4. Истраживање "Анализа ставова и мишљења младих у вези са покретањем сопственог бизниса и примене друштвено одговорног пословања"

У периоду од новембра до децембра 2010. године на територији 12 градова и општина у Републици Србији спроведено је истраживање "Анализа ставова и мишљења младих у вези са покретањем сопственог бизниса и примене друштвено одговорног пословања".

У овом истраживању које је спроведено 2010. године учествовало је 580 студената од 19 до 27 година. Према резултатима истраживања највећи број студената (80,62%) има жељу за покретањем сопственог бизниса. Показују да за младе приватни бизнис представља: изазов (23,85%), ризик и неизвесност (23,11%), задовољство и самодоказивање (15,01%). Испитани студенти, њих 43,97%, углавном се слажу са констатацијом да је приватни бизнис успешнији од пословања у другим облицима својина, као и да у нашој земљи људи још не знају праве пословне могућности приватних предузећа, с овом последњом констатацијом се слаже 48% испитаних студената.

68,57% испитаних студента би сопствени бизнис покренули сопственим средствима док би се на државна средства и кредите банака ослонило 10,88% односно 7,08%. Млади сматрају да старт уп кредити нису повољни (54,17%), а да су код кредита проблем високе каматне стопе (48,07%).

Као разлог за непокретање сопственог бизниса, анкетирани студенти наводе да немају праву идеју (78,42).

Већина студената (80,00%) сматра да у Републици Србији тренутно не постоји одговарајући амбијент који стимулише младе за покретање сопственог бизниса. Као разлог за овај став студенти су навели следећа ограничења која их спутавају: недостатак финансијских средстава (32,26%), нестабилна политичка и привредна ситуација (29,75%) и превелики порези (20,30%).

4.5. Истраживање Универзитета Нови Сад - УНЕСКО катедра за предузетништво

Универзитет Нови Сад је у оквиру УНЕСКО катедри за предузетништво спровео истраживање 2009. године „Предузетничке тежње студената у Војводини“ на узорку од 250 студената Факултета техничких наука, Природноматематичког факултета и Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Факултета за предузетни менаџмент у Новом Саду, Универзитета „Браћа Карић“ и Више техничке школе у Зрењанину. Главни циљеви овог пројекта јесу да се: (1) испита распрострањеност предузетничких тежњи, односно намера за отпочињањем властитог бизниса као опције будуће каријере међу студентима у Војводини, (2) да утврде главне детерминанте формирања тих тежњи и (3) да се подстакне дискусија унутар универзитета и у широј јавности о мерама за охрабривање и едукацију студената за предузетничке подухвате у будућој каријери.

Међу испитаним студентима 34,80% је исказало да има изражене предузетничке тежње, од тога је 36,78% девојака. Међу студентима са неизраженим предузетничким тежњама нешто више од половине њих завршило је гимназију, док су студенти са израженим предузетничким тежњама у скоро истом постотку завршили четворогодишње стручне школе, односно у 64,36% случајева завршили су четворогодишње и трогодишње стручне школе, посматране заједно.

Више студената са неизраженим предузетничким тежњама је на првој години студија (близу половина), док је више студената са израженим предузетничким тежњама на вишим годинама студија – другој, трећој и четвртој години (њихов удео се креће од једне петине до једне четвртине).

Резултати нашег истраживања, у целини посматрано, показују да је већина испитаних студената – 71%, оценила актуелне услове за приватне бизниси у Србији као неповољне. При томе, близу 40% њих проценило је да су околности повољне само за људе са везама, док трећина студената види те услове као “ризичне” и “изразито ризичне”.

У сегменту сопствених перцепција студената за отпочињање бизниса забележени су налази: „Присуство предузетничких тежњи позитивно корелира са самоперцепцијом личних способности, знања и вештина неопходних за предузетничке подухвате, што се може оценити као важна претпоставка за прелазак из фазе тежњи и жеља у фазу остварења, односно отпочињања властитог бизниса.“⁴¹

4.6. Истраживање НВО Грађанска иницијатива Србије

НВО Грађанска иницијатива је спровела истраживање 2011. године у 16 градова и општина Србије под називом “Млади и предузетништво”.

У испитивању је учествовало 1200 младих старости од 15 до 30 година.

У истраживању се види да млади углавном нису мотивисани да отпочну сопствени бизнис, њих 58% не планира да отпочне сопствени бизнис у наредних пет година.

Жене у знатно већем проценту предност дају сигурном запослењу без обзира на плату (42%) него сопственом бизнису (31%), док су те разлике код мушкараца знатно мање (37 и 36%). Мушкарци чешће размишљају о покретању сопственог бизниса у наредних 5 година: 39% мушкараца и 32% жена планира да покрене бизнис за разлику од 62% жена и 53% мушкараца који не планирају сопствени бизнис у наредним годинама.

Од 35% младих који желе да покрену бизнис, већина је са средњом стручном спремом док је 41% њих незапослено. Највише потенцијалних предузетника има у Београду (53%) док је у Војводини ситуација обрнута: чак 76% младих не планира да се испроба у предузетнишву у наредних 5 година.

69% испитаника сматра да држава не подстиче довољно младе да започну сопствени бизнис, а као највеће препреке за започињање сопственог бизниса наводе: високе трошкове, компликоване процедуре и недостатак подршке државе.

⁴¹ Марков, С., Мирков, С.: Универзитет и предузетништво, Универзитет у Новом Саду, 2008

На констатацију – ако не би могли да се запослите пре би сте седели кући него започели свој бизнис, потврдно је оговорило 13%, не 69 %, а 18 % је казало да није сигурно.

66% њих би покушало да буде предузетник да има материјалну подршку државе у првим годинама рада, 54% када би на тржишту владала здравија конкуренција, 52% када би могли да добију повољан кредит и 46% када би имали могућност да стекну искуство у вођењу посла.

4.7. Истраживање Факултета техничких наука Универзитета у Новом Саду

Истраживање је спроведено у периоду новембар 2011– јануар 2012. године и обухватило је 1138 студената електротехничког, машинског, грађевинског, архитектонског, саобраћајног факултета, департмана за индустријско инжењерство и менаџмент, мехатронику. 77% испитаника долази из Војводине, 19% испитаника из других делова Србије, 4% – Црна Гора, Босна и Херцеговина. 43% студената је претходно завршило гимназију, 43% техничку средњу школу, а 14% остале школе. Успех постигнут у претходном школовању говори да су у истраживању учествовали махом одлични и врло добри ђаци (52%, односно 39%). Од посматраног узорка студената, 58% су студенти мушког а 42% студенти женског пола.

Када су у питању ставови о предузетништву и претходно знање, резултати истраживања показују да велика већина зна доста тога (35%), односно зна понешто о предузетништву (40%).

На питање шта би урадили када би имали већу количину новца, већина студената (47%) би започела сопствени посао или би у једнаком проценту, уложила у нешто сигурно.

7% испитаних студената би се након дипломирања одлучило да покрене сопствено предузеће, при чему у узорку испитаних студената који то желе, већина потиче из породица у којима се неко већ бави предузетништвом односно води сопствено предузеће. Свега 5% испитаних студената ће се након дипломирања укључити у породични посао.

Када су у питању основне особине које би сваки предузетник требало да има, на основу одговора који су дали испитани студенти, добијени су следећи резултати:

- „одлучивање – питање 12: већина испитаника добро размисли пре него што донесе било какву одлуку (72%), а 24% одлучује брзо и интуитивно
- спремност на ризик – питање 7: већина испитаника избегава ризичне ситуације (49%) или не воли да ризикује (18%).
- решавање проблема – питање 11: готово подједнако на решавање проблема гледају као на изазов (51%) односно гледају на решавање проблема као и на сваку другу активност (47%)
- учење – питање 16: уобичајен задатак (65%) а изазов за 28% испитаника⁴².

4.8. Истраживање “Предузетничке тежње ученика средњих стручних школа у Банату“

Истраживање је спроведено у јуну 2012. године на узорку од 300 ученика одабраних у три средње стручне школе у Банату: Економско-трговинска школа у Кикинди (36%), Хемијско технолошко прехрамбена и текстилна школа „Урош Предић“ у Зрењанину (34%) и Техничка школа „23.мај“ из Панчева (30%).

Циљ истраживања је био да се утврди утицај фактора образовања за предузетништво, на развој предузетничких тежњи међу средњошколском омладином. Из овако дефинисаног циља, произашли су следећи задаци: 1) да се испита заступљеност предузетничких аспирација међу ученицима средњих стручних школа у Банату; 2) да се утврде главне детерминанте обликовања тих тежњи; 3) да се пропита значај образовања као детерминанте у развоју предузетничких аспирација међу младима; 4) да се предложе мере за охрабривање и едукацију средњошколске омладине за предузетничке подухвате у будућој каријери.

Истраживање је показало да готово половина испитаника (43%) има изражене предузетничке амбиције насупротив 15% оних који немају такве амбиције. Врло важан је податак да 39% испитаника до сада није размишљало о предузетништву. Показало се

⁴² Бороцки, Ј., Митровић, С., Текић, Ж.: Предузетнички потенцијали младих – пример Факултета техничких наука, 2012

да је скоро половина (48,81%) испитаника са неким од видова предузетничког искуства има намеру да у будућности отпочне сопствени бизнис. 38% испитаника је одговорило да у школи добија парцијална знања о предузетништву, 32% њих је рекло да добијају значајан фонд знања, 29% испитаних школараца је дало негативан одговор. На питање о томе да ли је атмосфера у школи подстицајна за развој предузетништва укупно 84% испитаника рекло да је атмосфера у школи подстицајна: од тога њих 43% је атмосферу оценило као делимично подстицајну 27% испитаника је изјавило да су им професори узори, док је 14% њих рекло да је атмосфера врло подстицајна. Када је у питању перцепција неопходних особина предузетника, испитани ученици највишим средњим оценама вредновали су особине попут истрајности и упорности (4,72), посвећености послу (4,62) и самопоштовања (4,58) и жеље за постигнућем (4,58%). Најниже су вредновали особине као што су склоност ка ризику (3,46), независност и аутономија (3,64) и новчана мотивација.

Као своје предности за отпочињање властитог бизниса испитани ученици у целини сматрају следеће карактеристике: одговорност и тачност у испуњавању обавеза (4,31), мотивација да направе нешто ново (4,31), перцепција властите способности да послове умеју да држе под контролом (4,29). Најниже вредноване предности су: наставак породичне традиције (2,36), поседовање земље (2,62) и поседовање пословног простора (2,83).

Као своја ограничења за отпочињање властитог посла испитани ученици у првом реду виде недостатак почетног капитала (3,44), потом недостатак знања из области пословања предузећем (2,88), па недостатак познанстава у пословном свету (2,87), а на последњем месту су недостатак самопоуздања (2,15) и недовољно знање из области у којој би отпочели сопствени посао.

Подаци указују да су унутрашњи мотиви попут жеље за исказивањем властитих способности, жеље за самосталношћу у послу и жеље да се настави породична традиција снажнији (57%) од спољашњих мотива у које смо убројали добру зараду и добар живот, немогућност проналажења другог запослења (49%).

Највише је оних ученика који би желео да се у будућности запосли у државној служби или јавним предузећима (38%), на другом месту су они ученици који очекују да ће се запослити у приватној фирми (23%), и не мали је број оних који планирају да се запосле у властитом предузећу (21%).

5. Конструисање теоријског модела које ће бити основа за емпиријско истраживање

На бази изучавања литературе о предузетничком учењу и ставовима теоретичаре, те анализом стања у земљама ЕУ као и на бази истраживања реализованих у последњих пет година која су обухватила младе закључујемо:

предузетничко образовање у високим струковним школама треба да буде уткано у наставне програме тако што ће се предузетништво налазити у свакој школској години као обавезан предмет и кроз континуитет упознавања о предузетништву и оспособљавања допринети опредељењу студената да након школовања или још током школовања отпочну сопствени бизнис.

Водећи рачуна о профилу школе овако **конципирани модел** допринео би:

1. познавању феномена предузетништво,
2. стицању знања и вештина из предузетништва,
3. упознавање позитивних примера из предузетништва,
4. стицање предузетничког искуства,
5. спознаја сопствених способности за предузетништво,
6. лакшем доношењу одлука о будућим плановима након школовања,
7. развоју предузетничке културе.

Нацрт модела подразумева интегрисање предмета предузетништва у наставне програме све три године школовања и то на следећи начин:

Прва година	Увод у предузетништво
Фонд часова:	2+2
ЕСПБ бодова:	5
Статус предмета:	Обавезан
Тип предмета:	Стручно-апликативни

Циљеви предмета:	<ol style="list-style-type: none"> 1) спознати феномен предузетништва кроз његов развој, 2) значај за привредни и друштвени развој државе са фокусом на значај средине у којој живимо, спознаја посебности омладинског, женског и социјалног предузетништва кроз анализу органичења и препрека, 3) перцепција и самоперцепција карактеристика предузетника, 4) анализа окружења 5) генерисање и анализа пословних идеја
Садржај предмета:	Упознавање с појмом предузетништво; Зашто се одредити за предузетништво; Карактеристике предузетника; Начин праћења трендова; Решавање проблема; Начин посматрања тржишта; Техника генерисања идеја; Типови старт - ап предузећа; Анализа изводљивости идеја.
Метода учења:	предавање + студије случаја + рад у групама + рад код куће + дискусија
Евалуација:	тест, есеј, анализа пословне идеје

Друга година	Развој предузетничког пројекта
Фонд часова:	2+2
ЕСПБ бодова:	5
Статус предмета:	Обавезан
Тип предмета:	Стручно-апликативни
Циљеви предмета:	<ol style="list-style-type: none"> 1) врсте предузетничког пројекта 2) упознавање са алатима за израду предузетничких пројекта 3) израда сопственог предузетничког пројекта на бази анализе

	идеја из претходне школске године (увод у предузетништво) 4) упознавање предузетника 5) презентовање предузетничког пројекта.
Садржај предмета:	Шта су пројекти; Сврха пројеката; Карактеристике пројеката; Управљање помоћу пројеката; Врсте пројеката; Бизнис план; Елементи бизнис плана; Сусрети са предузетницима-пример предузетничких прича; Методи презентовања предузетничког пројекта.
Метода учења:	предавање + израда пројекта + једнодневне студијске посете + гостовање предузетника+ рад код куће + дискусија
Евалуација:	тест, израђен и презентован предузетнички пројекат

Трећа година	Предузетничко окружење
Фонд часова:	2+2
ЕСПБ бодова:	5
Статус предмета:	Обавезан
Тип предмета:	Стручно-апликативни
Циљеви предмета:	1) стање предузетништва 2) упознавање са институцијама и програмима подршке 3) креирање бизниса
Садржај предмета:	Упознавање са моделима предузетништва младих у свету; Упознавање са институцијама и програмима у Србији које пружају подршку за отпочињање посла и развој пословања (нефинансијски и финансијски); Креирање виртуалног предузећа.

Метода учења:	предавање + гостовање представника институција + практичан рад + дискусија
Евалуација:	тест, креирано предузеће

На основу постављеног модела одлучили смо се за мешовити модел истраживања, јер се ради о вишедимензионалном феномену.

Модел обухвата две групе фактора:

- 1) друштвена и лична обележја испитаника (студената високих струковних школа)
- 2) ситуационе факторе.

У првој групи фактора пропитиваћемо социјално-демографске карактеристике испитаника: род испитаника, друштвени статус родитеља, професионална орјентација испитаника, резиденцијални статус, успех на студијама и предузетничко искуство.

У другој групи пропитиваћемо перцепцију подстицајних и ограничавајућих фактора за предузетништво у ширем друштвеном окружењу (присуство предузетништва у школским програмима, утицај наставника, ниво предузетничке културе у школама, познавање институција подршке предузетницима) и перцепцију властитих способности – знања и особина неопходних за предузетничке подухвате.

Полазне претпоставке истраживања су:

- предузетничко образовање има утицај на предузетничке тежње студената високих струковних школа,
- предузетничко образовање није једини фактор који обликује предузетничке тежње студената,
- недовољна заступљеност задржаја из области предузетништва у наставним програмима високих струковних школа.

На основу наведених претпоставки конструисан је упитник који се састоји од осам сегмената обухватајући обе групе фактора:

1. Анализа студијских програма струковних школа са становишта присутности предузетничког образовања;

2. Утицај социјално демографских карактеристика испитаника на предузетничке склоности;
3. Утицај поседовања предузетничког искуства личног и породичног на предузетничке склоности;
4. Утицај заступљености и развијености образовних програма за подстицај предузетничких тежњи код студената високих струковних школа и перцепција успешности програма од стране самих студената;
5. Перцепција личних карактеристика предузетника али и самоперцепција тих особина код студената високих струковних школа;
6. Визија личног бизниса студената струковних школа;
7. Планови за будућност студената високих струковних школа.

6. РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА

За потребе истраживања примењен је намерни узорак. Према методолошки постављеним критеријумима узорак је обухватио студенте четири високе струковне школе различитих образовних профила.

Обухваћени су студенти свих студијских програма и свих година студија распоређени у две велике групе.

- Прву групу су чинили студенти који су у оквиру студијског програма слушали наставу и полагали испит из предмета у области предузетничког образовања.
- Другу групу су чинили студенти који нису у оквиру студијског програма слушали наставу и полагали испит из предмета у области предузетничког образовања.

Испитивање је извршено у периоду април - јул месец 2015. године. Испитивањем је обухваћено укупно 300 студената у следећим школама:

Табела бр. 1 – Број испитаних студената у високим струковним школама

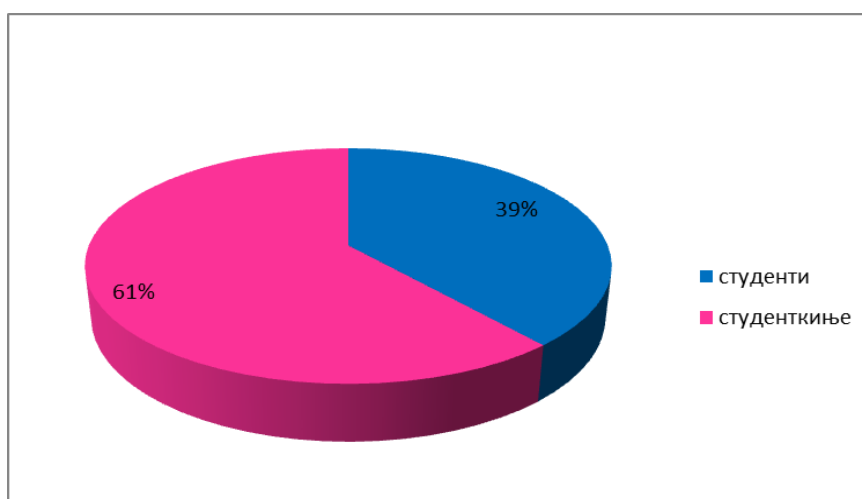
Назив школе	Број испитаника
Висока техничка школа струковних студија у Зрењанину	34% испитаника
Висока школа струковних студија за образовање васпитача у Кикинди	34% испитаника
Висока пословна школа струковних студија у Новом Саду	16% испитаника
Основне пословне струковне студије у Београду	16% испитаника

Графикон бр. 1 - Структура узорка према врсти високе струковне школе

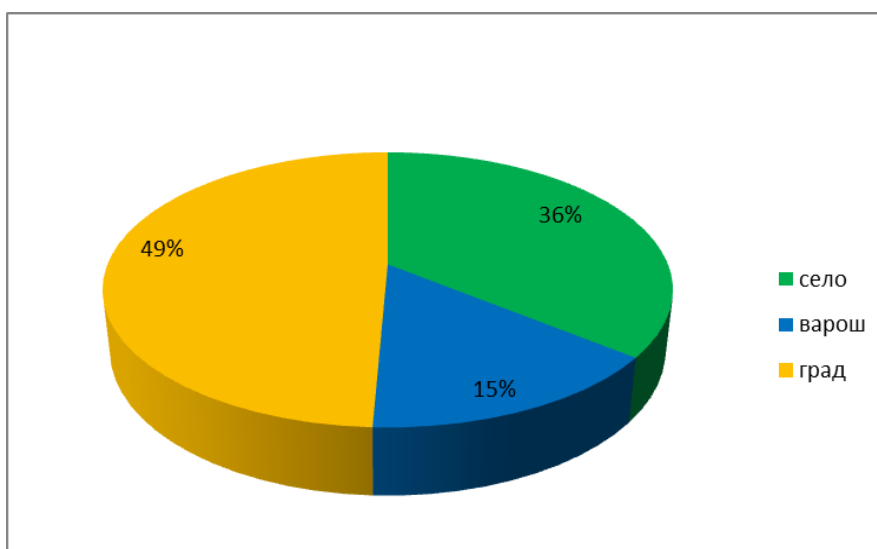
Родну структуру испитаника чинило је 61% девојака и 39% младића.

Графикон бр. 2 - Родна структура узорка изражена у %

У односу на резиденцијални статус, структуру узорка испитаника су чинили студенти из града (49%), из вароши (15%) и села (36%).

Графикон бр. 3 - Структура узорка у односу на резиденцијални статус

Емпиријско истраживање спроведено је у Новом Саду, Зрењанину, Кикинди и Београду у периоду од априла до јула месеца 2015. године.

6.1. Анализа студијских програма струковних школа са становишта присутности предузетничког образовања

Анализирали смо студијске програме за све три високе струковне школе чији су студенти учествовали у истраживању. Циљ анализе је био утврдити постојање предмета из предузетништва и/или сродне предмете кроз које студенти добијају знања из области предузетништва.

Висока школа струковних студија за образовање васпитача у Кикинди – ВШССОВ (<http://www.vaspitacka.edu.rs>)

ВШССОВ има акредитована четири студијска програма:

- 1) Струковни васпитач деце предшколског узраста
- 2) Струковни васпитач за традиционалне игре
- 3) Струковни васпитач деце јасленог узраста
- 4) Струковни педагошки асистент

Наставни програми не садрже предмете на којима студенти изучавају предузетништво нити сродне предмете на којима могу добити сазнања о предузетништву и пословању.

Висока пословна школа струковних студија Нови Сад – ВПШСС

(<http://www.vps.ns.ac.rs>)

У оквиру ВПШСС акредитовано је четири студијска програма:

- 1) Трговина и међународно пословање
- 2) Предузетништво
- 3) Финансије и банкарство
- 4) Туризам и хотелијерство

Предузетништво као предмет је уврштен предмет само студијског програма Предузетништво и то у виду Основе Предузетништва и Предузетнички менаџмент.

На студијском програму Финансије и банкарство студенти изучавају предмет Предузетничке финансије.

Основне пословне струковне студије Београд- ОПСС

(<http://fps.strukovne.naisbitt.edu.rs/>)

ОПСС у оквиру свог наставног програма под називом Основне пословне струковне студије на трећој години изучава предмет Предузетништво.

Такође програм садржи и сродне предмете из области пословања кроз које студенти стичу знања о пословном окружењу и управљању предузећем.

Висока техничка школа струковних студија у Зрењанину - ВТШСС

(<http://www.vts-zr.edu.rs/>)

ВТШСС образује студенте у следећим профилима:

- Технолошко инжењерство (биотехнолошко инжењерство, фармацеутско-козметичко инжењерство, нафта и петрохемија, заштита животне средине, прехранбена технологија)
- Машинско инжењерство (рачунарске технологије у производњи, енергетска ефикасност и обновљиви извори енергије, аутоматско управљање)
- Електротехника и рачунарство
- Инжењерски менаџмент у кризним условима
- Инжењерство заштите на раду

- Инжењерски менаџмент.

У свим студијским програмима, осим у програму Инжењерство заштите на раду, студенти изучавају предмет Предузетништво. Студенти са Технолошког инжењерства, Инжењерског менаџмента у кризним условима и Инжењерског менаџмента изучавају и сродне предмете кроз које добијају одређена сазнања о пословању, запошљавању и самозапошљавању.

Прегледом студијских програма евидентно је да је врло скромно учешће изучавања предузетништва у школама у којима је вршено истраживање.

Приметно је да у школи техничког профила предузетништво заузима више простора него у пословној школи упркос очекивањима да се предузетништво више изучава у школама економске, бизнис или менаџмент оријентације.

6.2. Рашерност предузетничких тежњи

У овом истраживању користили смо трочлану класификацију студената с обзиром на склоност ка предузетништву:

- *У прву категорију* сврстали смо студенте са израженим предузетничким склоностима који су изјавили да ће прилично или врло вероватно основати властити бизнис по завршетку школовања.

- *Другу категорију* чине студенти са неизраженим предузетничким склоностима који су изјавили да је прилично, односно врло невероватно да ће после завршетка студија започети властите бизнисе.

- *У трећу категорију* сврстали смо оне који су изјавили да „не могу да процене“ и именовали их као неодлучне. Сходно описаној подели, анализирали смо обележја са којима је присуство, односно одсуство предузетничких склоности повезано.

У испитаном узорку 42,30% студената испољило је предузетничке склоности што је висок степен с обзиром на неповољне друштвене околности – закаснела транзиција и тешкоће у економском развоју. Са неизраженим склоностима је 18,40%, док је неодлучних нешто више од трећине (35,30%) (графикон бр. 4).

Графикон бр. 4 – Предузетничке тежње студената струковних школа

Ако се овај налаз упореди са сличним истраживањима у западним земљама, уочава се да је присуство таквих тежњи код наших студената слично. Харт и Херисон у истраживању ставова студената виших школа у Северној Ирској утврдили су да 47% жели да има властити бизнис.

Слични налази добијени су и у истраживању Кара из којих се види да 46% студената колеџа сматра да је властити бизнис добра прилика за напредовање. У једној анкети међу енглеским студентима 25% испитаника је изјавило да има бизнис идеје, а 41% инклинира ка самозапошљавању након завршеног школовања.

Сличан резултат добијен је и у истраживању спроведеном на Универзитету у Новом Саду где је „34,80% студената исказало да има изражене предузетничке склоности“⁴³.

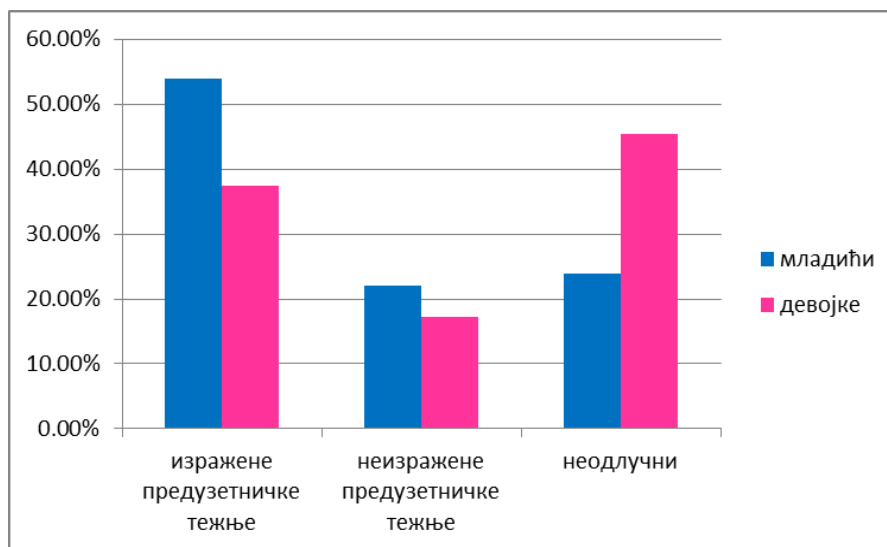
6.3. Утицај социјално демографских карактеристика испитаника на предузетничке склоности

а) Род и предузетничке тежње студената

Утврђена је статистички значајна повезаност између предузетничких склоности и родне структуре испитаних студената високих струковних школа ($\chi^2=13.77$; $df = 4$; $p < 0.05$) (графикон бр. 5).

⁴³ Марков, С., Мирков, С.: Универзитет и предузетништво, Универзитет у Новом Саду, 2008

Графикон бр. 5 – Род и предузетничке тежње студената

Као што се из графикона бр. 5 види, нешто више од половине младића (53,98%) има склоност да изабере започињање сопственог бизниса као опциону каријеру за будућност и више од трећине девојака (37,35%). Такође, девојке у значајно већој мери изјављују да нису размишљале о оснивању властитог бизниса у односу на младиће. Девојке су, као што се види, и мање заинтересоване за улазак у предузетништво и више неодлучне од младића. Извесно се ради о репродуковању традиционалног модела избора различитих каријера и међу студентима, али и о страховању девојака од ризика уласка у самосталне бизнисе. У ранијем истраживању родне детерминисаности предузетничких склоности, утврђено је да главне сметање девојака да уђу у овај нови вид економских активности долазе из социо-културног окружења које још пружа отпор и неповерење према женама као носиоцима имовине и самосталних бизниса.

б) Утицај друштвеног статуса родитеља

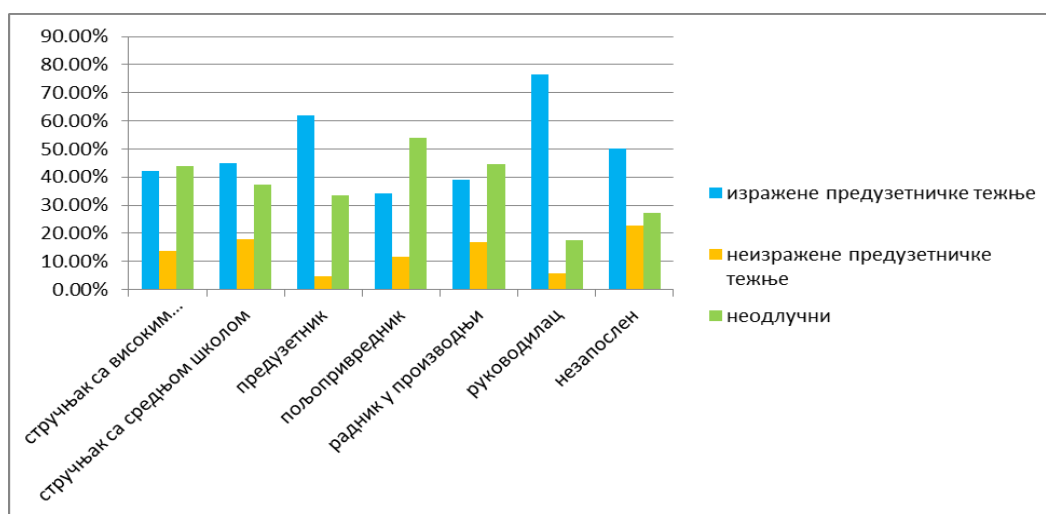
Утицај друштвеног статуса родитеља на предузетничке тежње студената испитан је посебно за оца и посебно за мајку. Разлике су исказане по категоријама (конструисаним од нивоа образовања – стручног и професионалног, поседовања власништва и статуса у руководећој хијерархији).

Социо-професионални статус оца значајно утиче на развој предузетничких тежњи испитаника показало је ово истраживање. Испитани студенти чији је отац руководиоцац (76,47%) или предузетник (61,90%) имају значајније изражене

предузетничке тежње у односу на остале категорије испитаника. Такође, студенти из ове две групе испитаника у најмањем проценту су изјавили да немају планове да у будућности оснују приватни бизнис (таквих је 4,76% испитаника, чији је отац предузетник и 5,88% чије је отац руководилац) (графикон бр. 6).

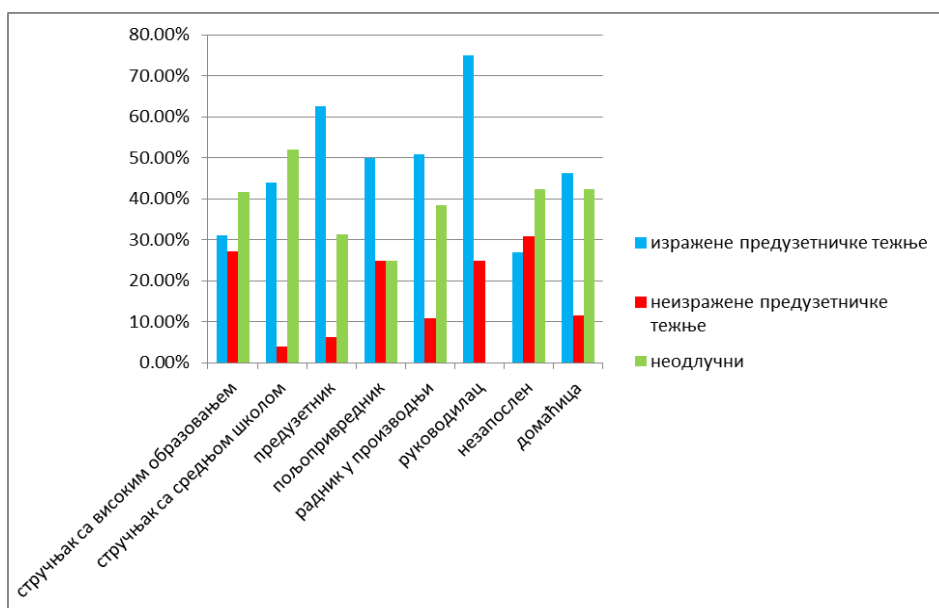
Добијени налази се разликују од резултата истраживања предузетничких тежњи студената Универзитета у Новом Саду. У овим истраживању се показало да је било више испитаника од очекиваног са израженим предузетничким тежњама чији очеви спада у категорију висококвалификованих и квалификованих радника.

Графикон бр. 6 - Утицај социо-професионалног статуса оца на развој предузетничких тежњи

Налаз добијен у анализи зависности социо-професионалног статуса оца и предузетничких тежњи испитаника показала се и у случају социо-професионалног статуса мајке (графикон бр. 7). Тако је код 75% испитаника чије су мајке руководиоци и 62,50% чије су мајке предузетнице установљено постојање предузетничке тежње односно намере испитаника да у будућности отпочну приватан бизнис ($\chi^2 = 31,12$, $df = 18$, $p < 0,05$). Ови налази дакле указују на то да млади чији су родитељи предузетници или се баве управљањем имају израженије предузетничке тежње од осталих категорија испитаника.

Графикон бр. 7 - Утицај социо-професионалног статуса мајке на развој предузетничких тежњи

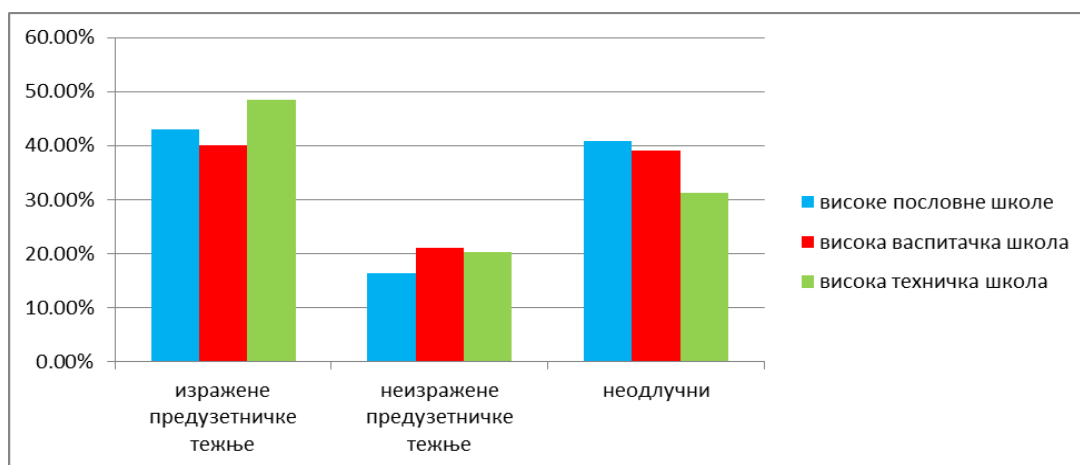

в) Утицај професионалне оријентације студената на предузелничке тежње

Утицај професионалне оријентације студената на обликовање предузелничких тежњи испитиван је преко врсте високе струковне школе у којима испитаници студирају.

Ово истраживање је показало да, иако нису установљене статистички значајне разлике у погледу повезаности обележја врста високе школе и предузелничких тежњи студената, међу студентима високе техничке школе има највише оних са израженим предузелничким тежњама (48,39%). За њима следе студенти високих пословних школа (43,01%) и Високе школе за образовање васпитача (40%). (графикон бр. 8)

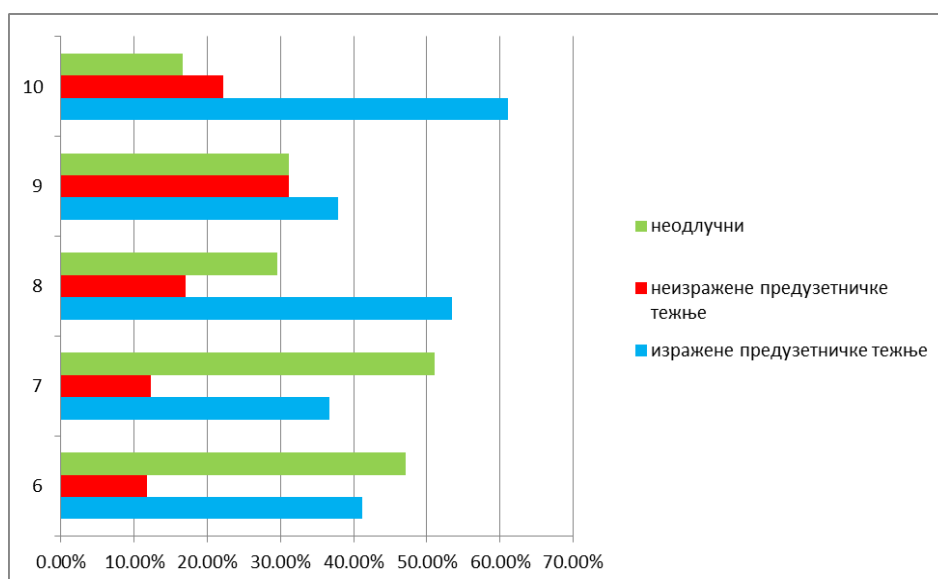
Графикон бр. 8 – Врста високе струковне школе и предузелничке тежње студената

г) Утицај успеха на студијама

Уочено је постојање систематске разлике у намери да се оснује властити бизнис с обзиром на успех у току студија ($\chi^2=34.57$; $df = 16$; $p > 0.05$). Као што се у графикону бр. 9 види испитаници са просечном оценом 10 (61,11%) и они са просечном оценом 8 (53,41%) су показали изражене предузетничке тежње. Такође је уочљиво и то да је највише испитаних студента са просечном оценом 9 (31,08%) било међу групом студената са неизраженим предузетничким склоностима. Истовремено испитани студенти са просечном оценом 10 су у најмањем проценту показали неодлучност.

Графикон бр. 9 – Успех на студијама и намера за отпочињање властитог бизниса

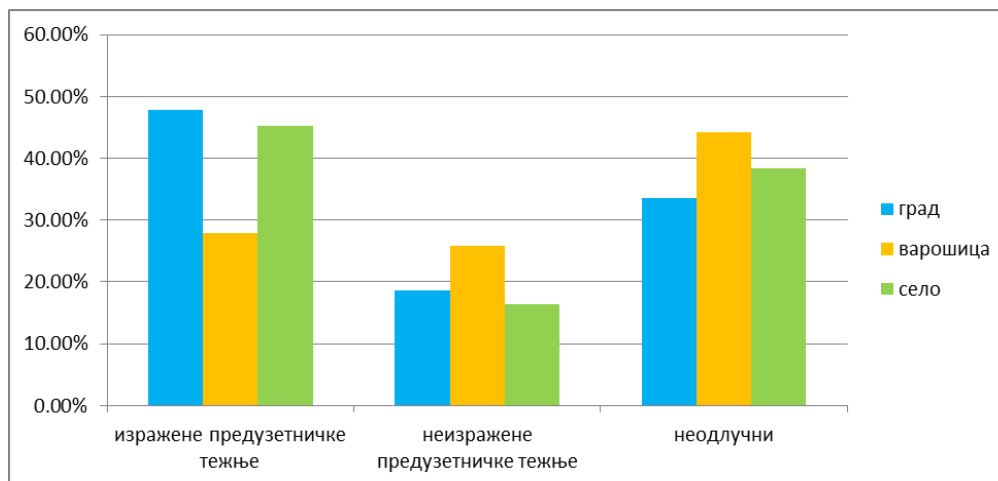
Добијен налаз у потпуној је супротности са резултатима истраживања о предузетничким склоностима ученика средњих стручних школа у Банату (Видука, 2012), у којем се показало да најизраженије предузетничке тежње имају ученици са нижим просечним оценама, док су се ученици са врло добрим и одличним успехом припремали за наставак школовања на универзитетима.

д) Резиденцијални статус и предузетничке тежње студената

У погледу повезаности осталих демографских карактеристика испитаних студената и њихових предузетничких намера нису установљене статистички значајне разлике. Међутим, у анализи повезаности резиденцијалног статуса и предузетничких тежњи испитане студентске популације види се да међу испитаницима из градских средина има највише оних који намеравају да после завршеног школовања отпочну властити

бизнис (47,86%). На другом месту су студенти из сеоских средина (45,19%), док међу испитаницима из варошица има највише оних који су неодлучни (44,19%) и, више него код прве две групе, са неизраженим предузетничким тежњама (25,9%). (графикон бр. 10)

Графикон бр. 10 – Резиденцијални статус испитаних студената и предузетничке тежње

Налази дела истраживања о утицају демографских карактеристика испитаних студената високих струковних школа на њихове предузетничке тежње указују на следеће:

- Код нас је у току процес обликовања тежњи студената ка оснивању самосталних бизниса као опције будуће каријере. У том погледу се аспирације наших студената не разликују од тежњи студената у западним земљама. По нашем мишљењу 42,30% студената који нагињу предузетништву као потенцијалној каријери јесте значајан налаз за друштво које је са великим закашњењем ушло у процесе транзиције. У њему се показује да се ради о студентима који виде властито друштво као друштво тржишне економије и усвајају обрасце понашања које оно намеће.
- Врло значајне родне разлике у предузетничким тежњама студената су један од израза репродуковања патријархалног модела односа како саставног елемента укупног заостајања Србије у модернизацијским процесима. То указује на протребу интензивнијих активности на охрабривању студенткиња за ову врсту каријере, пре свега посредством образовних програма.
- Развој предузетничких тежњи, како је у овом истраживању показано, повезано је са социопрофесионалним статусом родитеља. Испитаници чији су родитељи

су и сами предузетници или обављају менаџерске улоге имају израженије предузетничке тежње. Добијени налази поново указују на сличност студентске популације обухваћене овим испитивањем са његовим колегама у западним земљама. Претпостављамо да је модел предузетничког понашања усвојен у процесу социјализације личности значајно детерминисао предузетничке тежње ове групе студената.

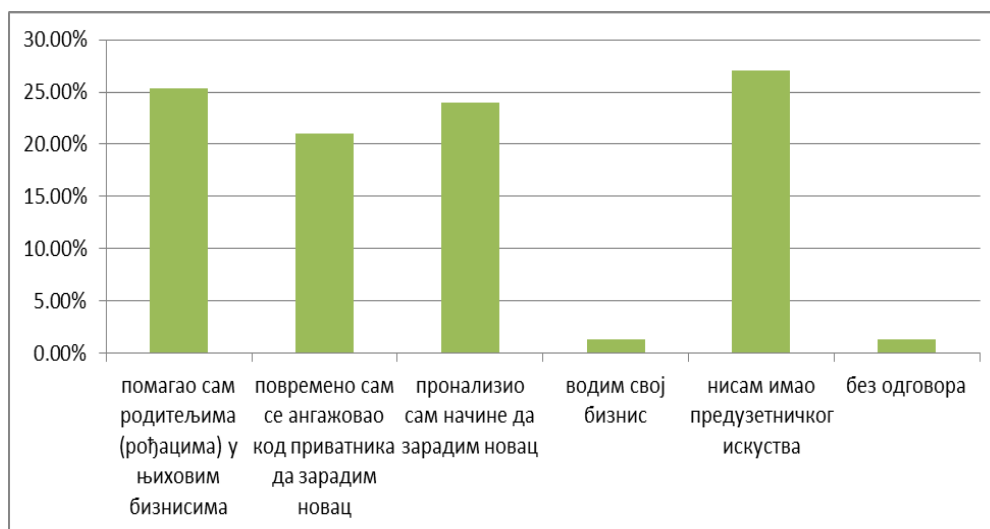
- Налаз о већој распрострањености предузетничких тежњи међу студентима Високе техничке школе може се издвојити као значајан. Он указује на студенте техничке школе као потенцијал будућих оснивача бизниса у секторима са техничким иновацијама. У том смислу би даље побољшање става студената високих техничких школа према предузетништву систематским образовањем из ове области, без сумње, могло допринети претварању потенцијала студената у једну од врло ефективних полуга будућег развоја. Налаз такође може да укаже на то да студент техничке школе имају боља сазнања о предузетништву јер у оквиру свих студијских програма (сем једног) изучавају предмет предузетништво и самим тим више размишљају о самозапошљавању као опцији за интегрисање на тржиште рада.

У односу на резиденцијални статус овим истраживањем је показано, да су предузетничке тежње нешто израженије код испитаника из урбаних средина, што се претпостављамо, дугује бољим могућностима градске студентске омладине да уочавају предузетничке подухвате него што то могу млади из мањих средина.

6.4. Утицај поседовања предузетничког искуства личног и породичног на предузетничке склоности

Једна од претпоставки овог истраживања била је да испољавање предузимљивости, лично предузетничко искуство као и задовољство тим искуством могу бити од утицаја на формирање позитивног става студената према предузетништву. Под личним предузетничким искуством студената подразумевали смо учешће у предузетничким активностима родитеља, плаћени рад код других предузетника, зарађивање новца поводом разних видова активности, а таквих је у овом узорку било 73%. (графикон бр. 11)

Графикон бр. 11 – Врсте предузетничког искуства испитаних студената

Из графикона бр. 11 види се да је највећи број испитаника (25,4%) који су имали предузетничко искуство било ангажовано у бизнисима својих родитеља, рођака или пријатеља, али и да је значајан проценат испитаника (24%) проналасио начине за зараду било тако што су држали приватне часове, продавали старе књиге или били инструктори за различите вештине. На трећем месту по величини у подузорку испитаника са предузетничким искуством се налазе они који су се повремено ангажовали код приватника како би зарадили новац (21%). Најмање је било испитаника који су навели да су водили своје бизнисе (1,3%).

Претходно предузетничко искуство повезано је са независним варијаблама: врста струковне школе и досадашњи успех у студијама.

У погледу повезаности обележја претходно предузетничко искуство и врста струковне школе коју студирају испитаници установљене су статистички значајне разлике ($\chi^2=17.96$; $df = 10$; $p = 0.05$). Испитаници из пословне школе нешто чешће изјављују да су помагали у приватним бизнисима, док испитаници из школе за образовање васпитача чешће истичу да су проналасили начине да зараде новац. Студенти високе школе за образовање васпитача и високе пословне школе у нешто већој мери изјављују да нису имали предузетничких искуства у односу на испитанике из високе техничке школе. (табела бр. 2)

Табела бр. 2 – Врсте високе струковне школе и досадашња предузимљивост испитаних студената

	Помагао у приватним бизнисима	Повремено се ангажовао код приватника	Проналазио начине да заради новац	Није имао предузетничких искустава	Има свој бизнис	Више од једне понуђене опције	Сума
Висока техничка школа	21 (21,65%)	26 (26,80%)	22 (22,68%)	21 (21,65%)	4 (4,12%)	3 (3,09%)	97
ОР ^а	23,50	19,86	23,17	26,81	1,98	1,65	
Висока школа за образовање васпитача	18 (18,00%)	20 (20,00%)	30 (30,00%)	30 (30,00%)	1 (1,00%)	1 (1,00%)	100
ОР ^а	24,23	20,47	23,89	27,64	2,04	1,70	
Високе пословне школе	32 (33,33%)	14 (14,58%)	18 (18,75%)	30 (31,25%)	1 (1,04%)	1 (1,04%)	96
ОР ^а	23,26	19,65	22,93	26,53	1,96	1,63	
Сума	71	60	70	81	6	5	293

Такође је утврђено постојење статистички значајне разлике у досадашњој предузимљивости с обзиром на успех на студијама ($\chi^2=33.87$; $df = 20$; $p < 0.05$). Испитаници са просеком 9 чешће изјављују да нису имали предузетничких искустава и у најмањој мери су се ангажовали код приватника. Испитаници са просеком осам најређе изјављују да нису имали предузетничких искустава (табела бр. 3).

Табела бр. 3 - Успех на студијама и досадашња предузимљивост испитаних студената

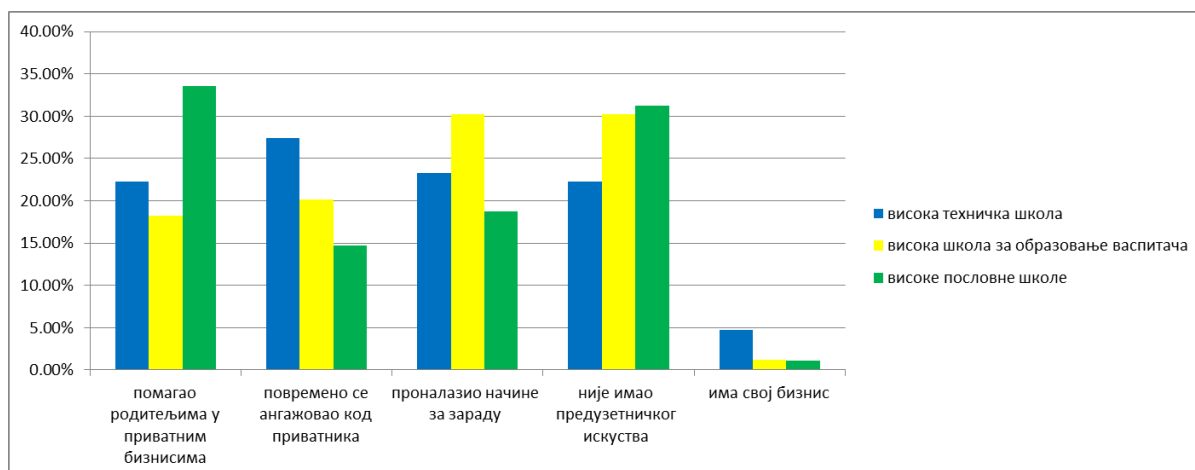
	Помагао у приватним бизнисима	Повремено се ангажовао код приватника	Проналазио начине да заради новац	Није имао предузетничких искустава/зарађ ивао новац	Има свој бизнис	Више од једне понуђене опције	Сума
6	4 (23,53%)	5 (29,41%)	3 (17,65%)	5 (29,41%)	0 (0,00%)	0 (0,00%)	17
ОР ^а	4,16	3,46	4,04	4,68	0,34	0,28	
7	18 (19,35%)	24 (25,81%)	25 (26,88%)	25 (26,88%)	1 (1,08%)	0 (0,00%)	93
ОР ^а	22,77	18,97	22,14	25,62	1,89	1,58	
8	29 (32,22%)	17 (18,89%)	22 (24,44%)	15 (16,67%)	3 (3,33%)	4 (4,44%)	90
ОР ^а	22,04	18,36	21,42	24,79	1,83	1,53	
9	15 (19,74%)	8 (10,53%)	19 (25,00%)	32 (42,11%)	1 (1,32%)	1 (1,32%)	76
ОР ^а	18,61	15,51	18,09	20,93	1,55	1,29	
10	6 (33,33%)	6 (33,33%)	1 (5,56%)	4 (22,22%)	1 (5,56%)	0 (0,00%)	18
ОР ^а	4,40	3,67	4,28	4,95	0,36	0,30	
Сума	72	60	70	81	6	5	294

^а очекивани распоред

* оне категорије код којих распоред одступа од очекиваног

Хипотеза да је претходно предузетничко искуство позитивно повезано са предузетничким тежњама студената је потврђена. Показало се да је скоро половина (48,81%) испитаника са неким од видова предузетничког искуства има намеру да у будућности отпочне сопствени бизнис.

Графикон бр. 12 - Утицај личног предузетничког искуства на формирање позитивног става о предузетништву

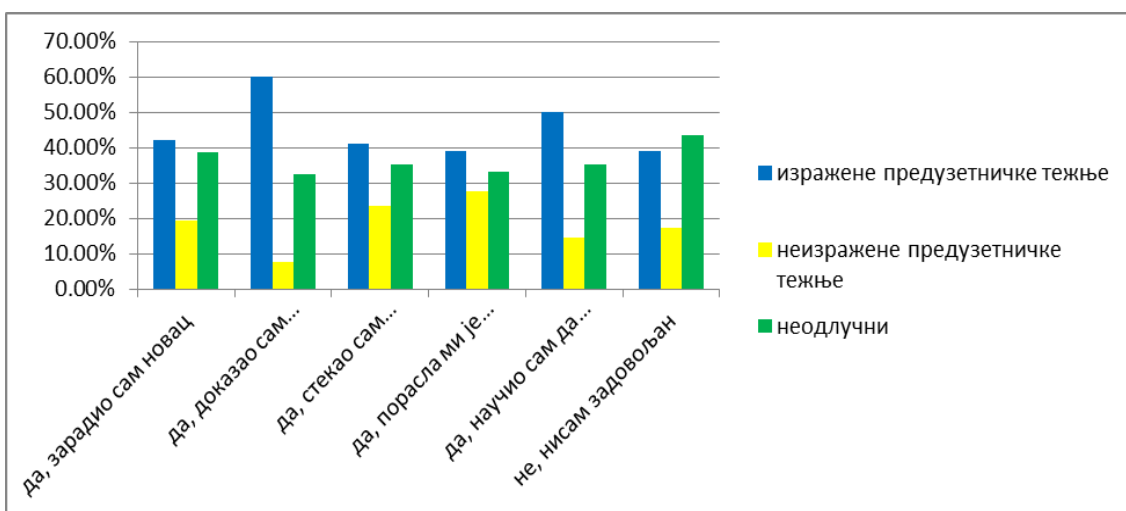
Овим истраживањем се показало да постоји зависност између обележја „ефекти предузетничких активности“ и „предузетничке тежње“.

Испитани студенти струковних школа су у надполовичној већини (56.87%) задовољни ефектима предузетничких активности.

Тачније међу испитаницима са предузетничким тежњама највише је оних којима је неки облик предузетничког искуства помогао да докажу способност да сами зарађују (60,00%). Такође међу испитаницима којима је доказивање способности за самосталну зараду битно обележје задовољства предузетничким искуством најмање је оних са неизраженим предузетничким тежњама (7,50%).

Значајан је број испитаника са израженим предузетничким тежњама чије се задовољство предузетничким искуством огледа у ставу да су научили да цене новац (50,00%). (графикон бр. 13)

Графикон бр. 13 - Утицај предузетничког искуства на развој предузетничких тежњи испитаника

Задовољство предузетничким искуством, показало се у овом истраживању, повезано је и са родном структуром испитаника. Утврђено је постојање статистички значајне разлике у задовољству ефектима предузетничких активности с обзиром на род ($\chi^2=18.06$; $df = 7$; $p < 0.05$). Младићи у већој мери од очекиване наводе зараду новца као ефекат предузетничке активности којом су задовољни у односу на девојке. (табела бр. 4).

Табела бр. 4 – Род и задовољство ефектима досадашњих предузетничких искустава студената

Род	Да, зарадио сам нешто новца	Да, доказао сам способност да сам зарађујем	Да, стекао сам самопоуздање	Да, порасла ми је мотивација за постигнућем	Да, научио сам да ценим новца	Нешто друго	Не, нисам задовољан	Више од једне опције	Сума
Мушки*	41 (41,84%)	13 (13,27%)	4 (4,08%)	10 (10,20%)	18 (18,37%)	0 0%	10 (10,20%)	2 (2,04%)	98
ОП ^а	28,99	14,29	5,30	9,80	18,78	0,40	12,65	7,75	
Женски*	30 (21,13%)	22 (15,49%)	9 (6,34%)	14 (9,86%)	28 (19,72%)	1 (0,70%)	21 (14,79%)	17 (11,97%)	142
ОП ^а	42,00	20,70	7,69	14,20	27,21	0,59	18,34	11,24	
Сума	71	35	13	24	46	1	31	19	240

^а очекивани распоред

* оне категорије код којих распоред одступа од очекиваног

Успех на студијама је такође повезан са задовољством ефектима досадашњих предузетничких искустава испитаних студената. ($\chi^2=42.00$; $df = 28$; $p < 0.05$). Испитаници са просеком 8 најчешће бирају опцију „зарадио сам нешто новца“, а испитаници са просеком 9 „доказао сам способност да сам зарађујем“. Испитаници са

просеком 7 нешто чешће бирају одговор „не, нисам задовољан“ у односу на очекивани проценат. (табела бр. 5)

Табела бр. 5 - Успех на студијама и задовољство ефектима предузетничких искустава студента

	Да, зарадио сам нешто новца	Да, доказао сам способност да сам зарађујем	Да, стекао сам самопоуздање	Да, порасла ми је мотивација за постигнућем	Да, научио сам да ценим новац	Нешто друго	Не, нисам задовољан	Више од једне опције	Сума
6	3 (25,00%)	1 (8,33%)	1 (8,33%)	1 (8,33%)	4 (33,33%)	0 (0,00%)	1 (8,33%)	1 (8,33%)	12
ОР ^а	3,56	1,75	0,65	1,20	2,30	0,05	1,55	0,90	
7	24 (29,63%)	10 (12,35%)	3 (3,70%)	9 (11,11%)	16 (19,75%)	0 (0,00%)	16 (19,75%)	3 (3,70%)	81
ОР ^а	24,06	11,86	4,40	8,13	15,58	0,33	10,50	6,10	
8	31 (39,24%)	8 (10,13%)	6 (7,59%)	3 (3,80%)	14 (17,72%)	0 (0,00%)	7 (8,86%)	10 (12,66%)	79
ОР ^а	23,46	11,56	4,29	7,93	15,20	0,33	10,24	5,94	
9	11 (20,75%)	15 (28,30%)	2 (3,77%)	8 (15,09%)	7 (13,21%)	1 (1,89%)	7 (13,21%)	2 (3,77%)	53
ОР ^а	15,74	7,76	2,88	5,32	10,20	0,22	6,87	3,99	
10	2 (14,29%)	1 (7,14%)	1 (7,14%)	3 (21,43%)	5 (35,71%)	0 (0,00%)	0 (0,00%)	2 (14,29%)	14
ОР ^а	4,15	2,05	0,76	1,40	2,69	0,05	1,81	1,05	
Сума	71	35	13	24	46	1	31	18	239

Такође је утврђено постојање значајности у разликама у задовољству ефектима предузетничких активности с обзиром на познавање предузетништва као економске активности ($\chi^2=35.93$; $df = 14$; $p < 0.05$). Испитаници нису упознати са предузетништвом чешће бирају опцију „да, зарадио сам нешто новца“, а испитаници који јесу упознати са предузетништвом чешће од других бирају одговор „да, порасла ми је мотивација за постигнућем“. (табела бр. 6)

Табела бр. 6 - Познавање предузетништва и задовољство ефектима предузетничких искустава испитаних студента

	Да, зарадио сам нешто новца	Да, доказао сам способност да сам зарађујем	Да, стекао сам самопоуздање	Да, порасла ми је мотивација за постигнућем	Да, научио сам да ценим новац	Нешто друго	Не, нисам задовољан	Више од једне опције	Сума
Да	37 (29,60%)	21 (16,80%)	7 (5,60%)	18 (14,40%)	18 (14,40%)	0 (0,00%)	15 (12,00%)	9 (7,20%)	125
ОР ^а	37,13	18,30	6,79	12,55	24,05	0,52	16,21	9,41	
Делимично	24 (24,00%)	14 (14,00%)	3 (3,00%)	6 (6,00%)	27 (27,00%)	1 (1,00%)	16 (16,00%)	9 (9,00%)	100
ОР ^а	29,70	14,64	5,43	10,04	19,24	0,41	12,97	7,53	
Не	10 (71,43%)	0 (0,00%)	3 (21,43%)	0 (0,00%)	1 (7,14%)	0 (0,00%)	0 (0,00%)	0 (0,00%)	14
ОР ^а	4,15	2,05	0,76	1,40	2,69	0,05	1,81	1,05	
Сума	71	35	13	24	46	1	31	18	239

^а очекивани распоред

** оне категорије код којих распоред одступа од очекиваног*

У корпусу питања која су се односила на досадашње предузетничко искуство, испитаници су замољени да на петостепеној Ликертовој скали вреднују колико је претходно предузетничко искуство утицало на развој одређених особина личности, важних за предузетништво, од самопоштовања, преко жеље за постигнућем способности за конкретизовање идеја и склоности ка ризику до способности за самоконтролу, креативности, иницијативности и аутономије. Резултати истраживања показују да су испитани студенти највишим средњим оценама вредновали утицај искуства на подстицање жеље за постигнућем (3,51) и развијање самопоштовања (3,46), док су најнижим средњим оценама вредновали утицај искуства на склоност ка ризику (2,85) и способност контроле (3,16) (графикон бр. 14)

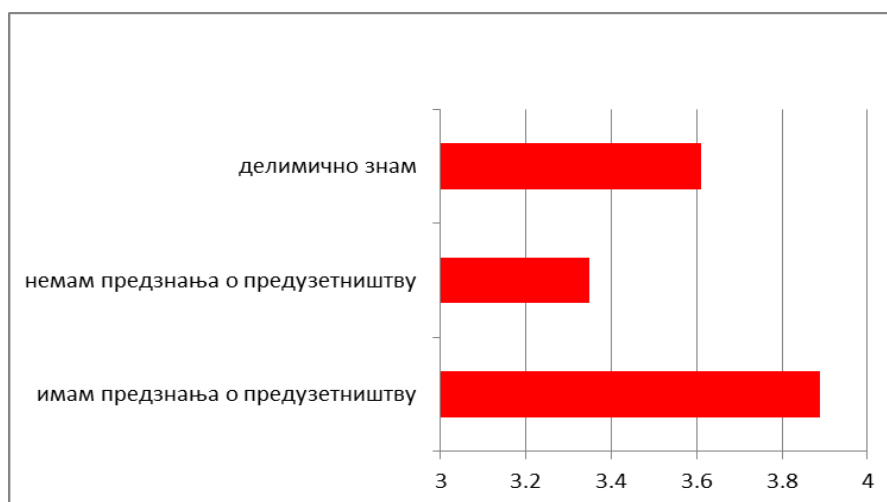
Графикон бр. 14 – Утицај досадашњег предузетничког искуства на развој предузетничких особина

За појединачно посматране особине личности карактеристичне за предузетника, које су студенти вредновали као последицу властитог предузетничког искуства установљене се у односу на различите подзорке испитаника статистички значајне разлике.

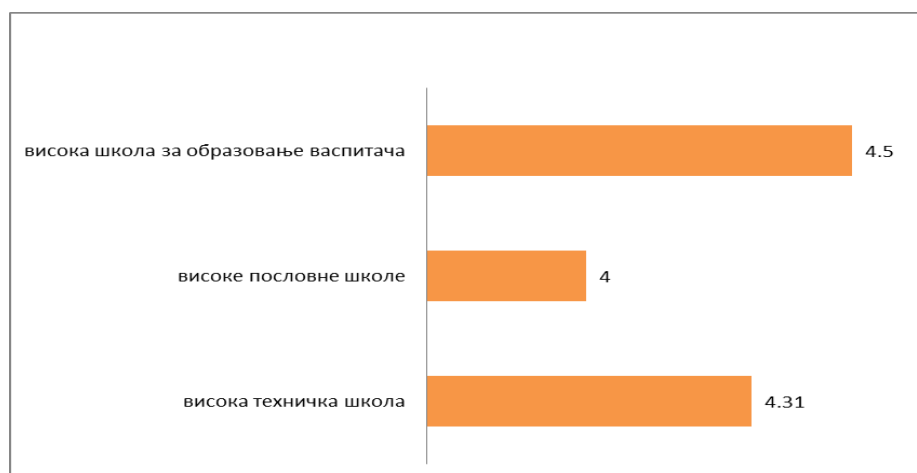
Анализом варијансе је утврђено постојање статистички значајне разлике у процени склоности ка ризику као последици предузетничког искуства с обзиром на предзнање о предузетништву $F(2,237)=3.62$; $p < 0.05$). Испитаници који имају предзнање дају већу оцену овој особини у односу на оне који то предзнање немају. (графикон бр.15)

Графикон бр. 15 – Предзнање о предузетништву и склоност ка ризику као последица предузетничког искуства

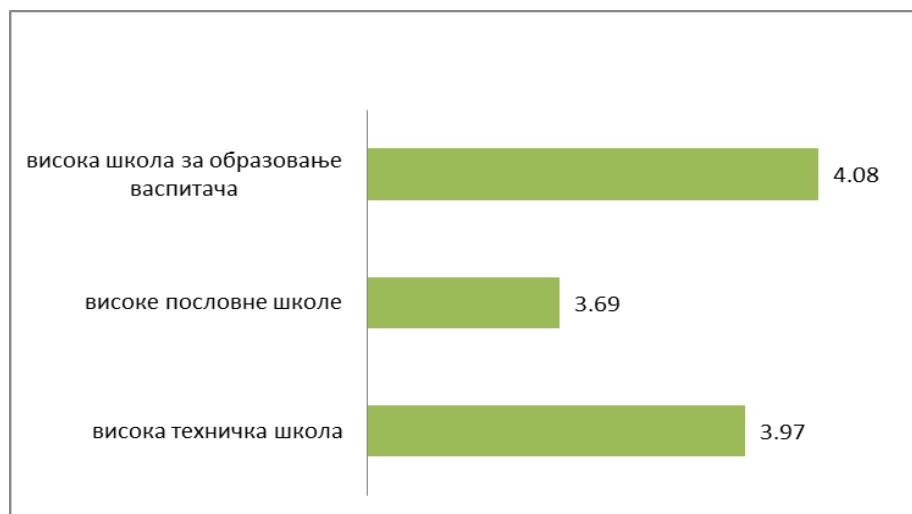
Постоје статистички значајне разлике у процени жеље за постигнућем као последици претходног предузетничког искуства с обзиром на врсту школе ($F(2,238)=5.62$; $p < 0.05$). Испитаници из високе пословне школе дају значајно мању оцену овој особини у односу на испитанике из високе техничке и високе школе за образовање васпитача. (графикон бр.16)

Графикон бр. 16 – Жеља за постигнућем као последица предузетничког искуства и врста високе струковне школе

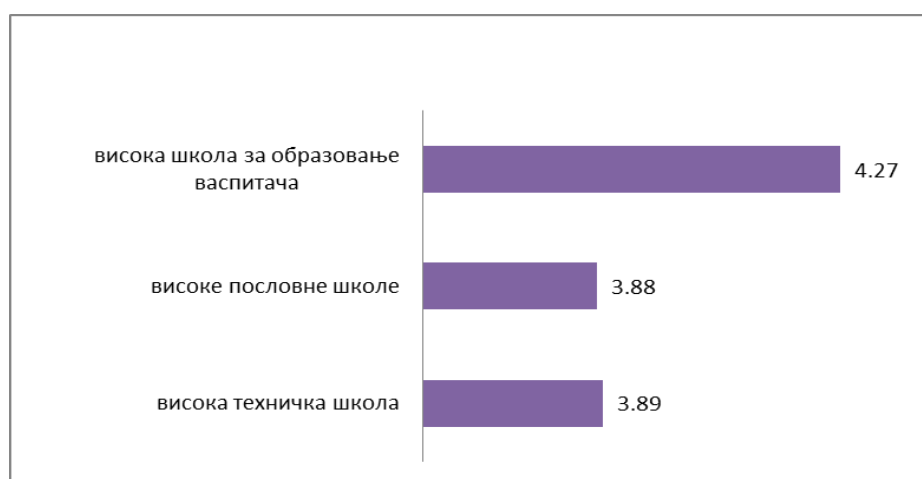
Анализом варијансе је такође утврђено постојање статистички значајне разлике у процени способности контроле као последици претходног предузетничког искуства с обзиром на врсту струковне школе коју испитаници студирају ($F(2,234)=3.12$; $p < 0.05$). Испитани студенти високе пословне школе процењују ниже ову особину у односу на испитанике из високе школе за образовање васпитача. (графикон бр. 17)

Графикон бр. 17 – Способност контроле као последица претходног предузетничког искуства и врста високе струковне школе

Истовремено је установљено постојање статистички значајне разлике у процени креативности и иницијативности као последице претходног предузетничког искуства с обзиром на врсту школе ($F(2,234)=3.87$; $p < 0.05$). Испитаници из високе школе за образовање васпитача оцењују ову особину као важнију у односу на испитанике из високе техничке и високе пословне школе. (графикон бр.18)

Графикон бр. 18 – Креативност и иницијативност као последице предузетничког искуства и врста високе школе коју испитаници студирају

///

Налази истраживања који се односе на утицај поседовања предузетничког искуства личног и породичног на предузетничке склоности испитаника показала су:

- Истраживање је показало да скоро 30% испитаних студента није имало предузетничког искуства до сада, у смислу помагања родитељима и/или рођацима у њиховом бизнису, ангажовања код других предузетника, самосталног вођење сопственог бизниса. Охрабрујући је податак да је 73% студената на неки начин имало сусрете са приватним бизнисом.
- Међу овим испитаницима предњаче ђаци који су се повремено ангажовали код приватника. Међу испитаницима са предузетничким тежњама највише је оних којима је неки облик предузетничког искуства помогао да докажу способност да сами зарађују. Такође је значајан и број испитаника са израженим предузетничким тежњама чије се задовољство предузетничким искуством огледа у ставу да су научили да цене новац. Ово је посебно изражено код младића.
- Нажалост евидентно је да је њихов сусрет са предузетништвом био у форми додатног ангажовања на пословима који нису у корелацији са њиховим одабраним будућим занимањем. Што је делом последица недовољне повезаности њихове струке и предузетништва кроз знања и информације које добијају у школама, делом недостатак знања о тржишту, недостатак одговарајућих пословних вештина које се такође скромно, или никако интегрисане у наставне програме.
- Налази показују да половина испитаника који су имали претходног предузетничког искуства имају намеру да отпочну сопствени бизнис (48,81%) што потврђује мишљење теоретичара Коурилску (1990) и Дајера (1994) да је студентима поред теоретских знања у планираним интервалима потребно понудити и практично искуство у предузетничком размишљању и ангажовању јер на тај начин се подстичу студенти да прате образац који су научили/вежбали током школовања.
- Када је у питању корелација успеха на студијама и задовољства ефектима предузетничког ангажовања приметно је да студенти са вишим успехом изражавају веће задовољство због тога што им је омогућило да потврде своје способности и повећају самопоуздање што је директно повезано са њиховим

ставовима о потребним особинама предузетника као и чињеницом да су студент са бољим успехом показали већу тежењу ка предузетништву.

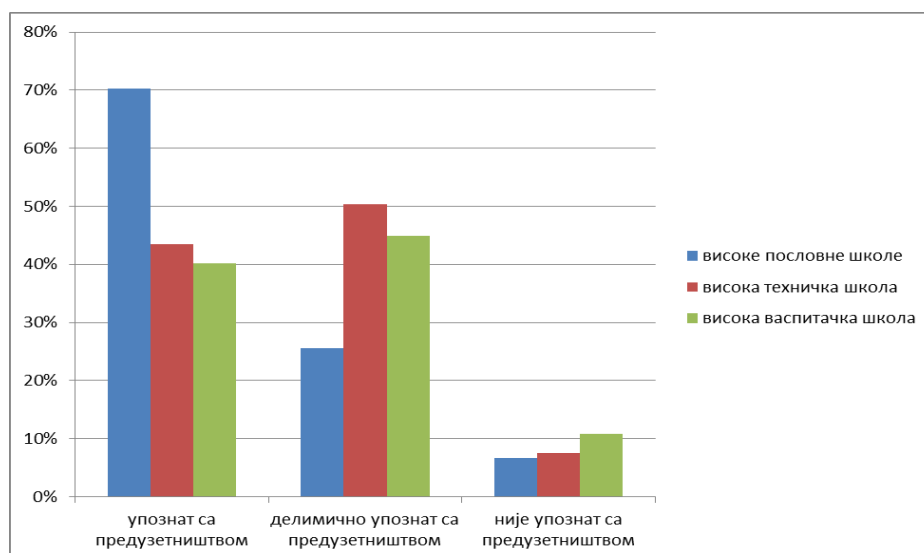
Налази показују да знање о предузетништву мења перспективу значаја предузетништва за појединца. Испитаници који су упознати са предузетништвом изјављивали су да је захваљујући предузетничком искуству порасла мотивација за постигнућем. У свом истраживању Кабрера, Петерсон и Мавин су доказали да је мотивација за постигнућем једано од важних фактора за опредељивање ка предузетништву. Са родног аспекта мотивација за постигнућем више је изражена код девојака као начин да изађу из обрасца који је створило друштво по којем су оне доминантно ангазоване у приватном сегменту живота и каријера им је опредељена кроз рад за друге. Њихово опредељење за предузетништво одражава животни баланс.

6.5. Утицај заступљености и развијености образовних програма за подстицај предузетничких тежњи код студената високих струковних школа и перцепција успешности програма од стране самих студената

Један од циљева овог истраживања био је и да се пропитају ставови студената о томе колико се у њиховим школама поклања пажња образовању за предузетништво. Стога је прво у сету ових питања било оно које се односило на само знање студената о предузетништву као економској активности и извору нових радних места.

Добијена дистрибуција одговора указује да су студенти високих струковних школа упознати (51,3%) или делимично упознати са овим феноменом (40,3%). Само 8,3% испитаника је одговорило да ништа о томе не зна. Када смо ове одговоре анализирали кроз призму испитиване средине добили смо налаз представљен у графикону бр. 19.

Графикон бр. 19 - Познавање феномена предузетништва с обзиром на врсту завршене средње школе

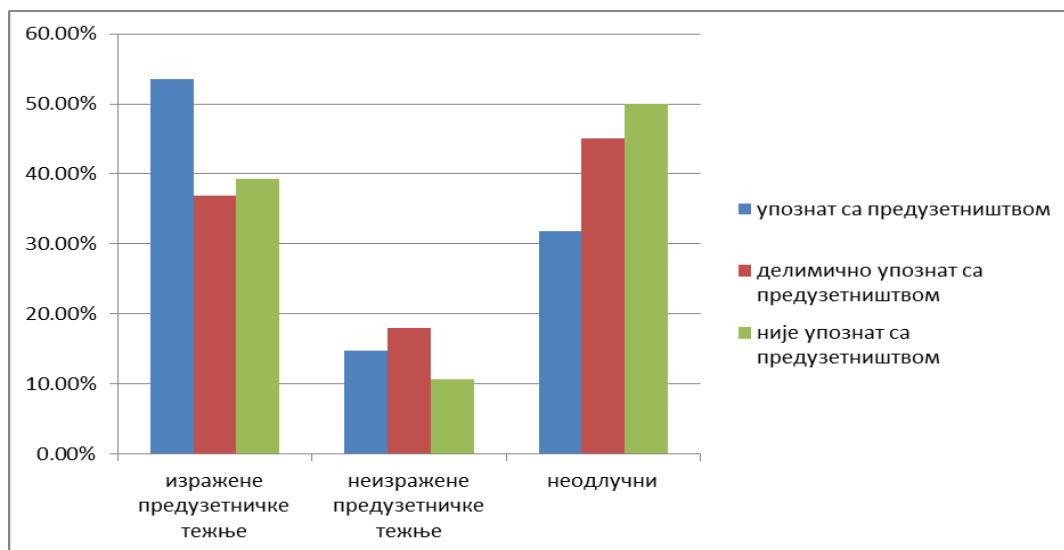

Као што се у графикону бр. 19 може видети, студенти високих пословних школа се најчешће изјашњавају да им је овај облик економске активности познат, док код студената високе школе за образовање васпитача има више него очекивано испитаника који кажу да им је овај облик економске активности делимично познат. Такође, међу студентима високе школе за образовање васпитача највише је оних који су дали одричан одговор ($\chi^2 = 19.35$, $df = 4$, $p < 0.01$). Добијени налази су очекивани с обзиром на структуру студијских програма у испитиваним срединама. Наиме, док је предмет предузетништво заступљен у свим, сем једног, студијским програмима високе техничке школе и у неким студијским програмима високе пословне школе, у студијским програмима високе школе за образовање васпитача тог предмета нема. Но студенти на високој пословној школи се сусрећу са појмом предузетништва кроз друге сродне предмете економске струке.

Такође је установљено да постоји маргинално значајна разлика с обзиром на чињеницу да ли је испитаницима познато предузетништво као врста економске активности у погледу намера да започну властити бизнис ($\chi^2 = 8.90$, $df = 4$, $p = 0.069$).

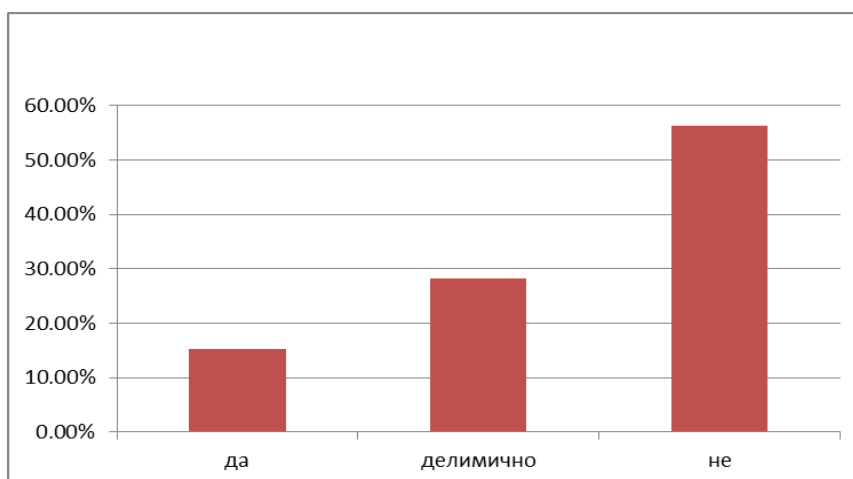
Испитаници који кажу да им је предузетништво као економска активност познато у значајно већој мери од очекиване показују намеру да оснују сопствени бизнис, док испитаници којима је делимично познато предузетништво у мањој мери од очекиване имају намеру да оснују бизнис, а у нешто већој мери од очекиване извештавају да нису о томе размишљали. (графикон бр.20)

Графикон бр. 20 - Познавање феномена предузетништво испитаника и предузетничке тежње студената

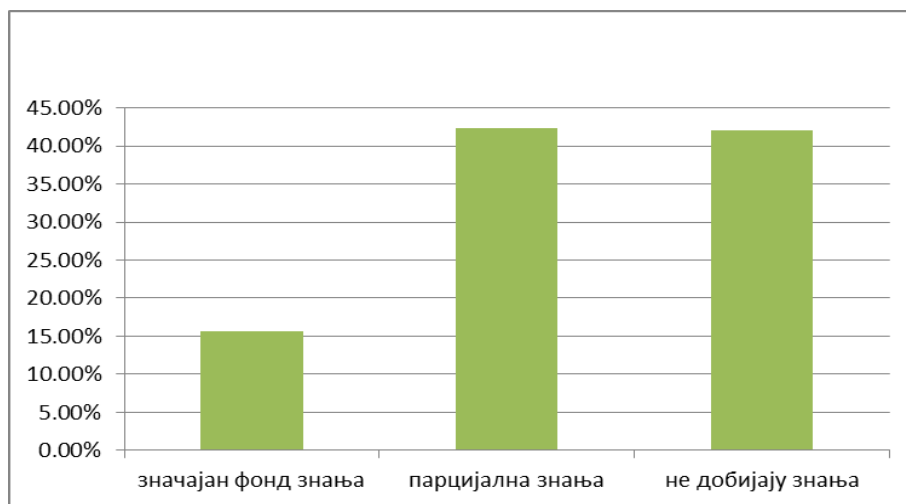
Следеће питање које се односило на образовање младих за предузетништво је оно које је проверавало да ли су испитани студенти на студије дошли са средњошколским предзнањем из предузетништва. Одговори на ово питање указују да средње школе, као и високо образовање, још увек нису у довољној мери инкорпорирале знања из предузетништва у своје наставне планове: више од половине испитаника (56,30%) је рекло да нису у средњој школи стекли знања из предузетништва, мање од трећине (28,30%) је изјавило да су средњој школи стекли делимична знања о предузетништву док је 15,30% њих дало потврдан одговор (графикон бр. 21)

Графикон бр. 21 – Структура испитаника у односу на предзнања о предузетништву стечена у средњој школи

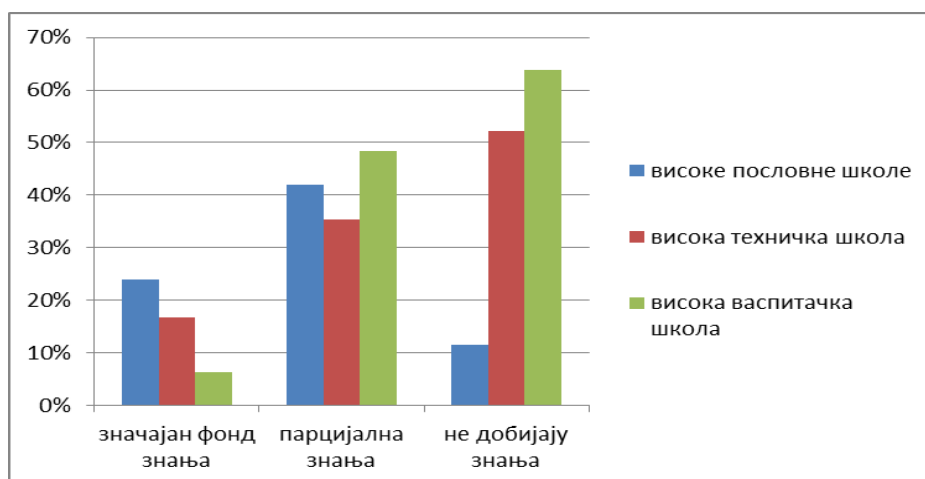
На питање „Да ли кроз наставне предмете у високој школи добијате знања о предузетништву и малом бизнису?“ добијена је следећа расподела одговора: 42,3% испитаника је одговорило да добија парцијална знања, скоро исто толико (42%) њих је дало одричан одговор, док је 15,7% испитаних студената рекло да добија значајан фонд знања. (графикон бр. 22)

Графикон бр. 22 – Процена обима знања о предузетништву која се добијају на високим струковним школама

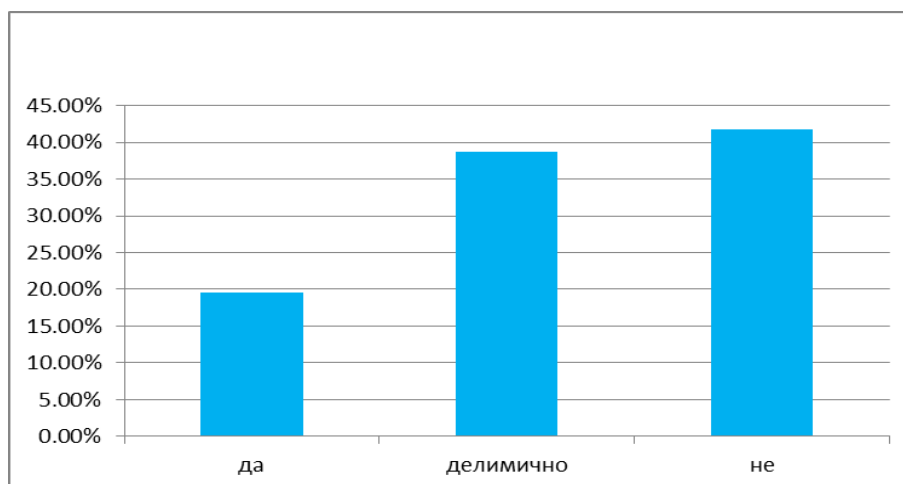
У односу на испитивану средину налази указују да студенти високих пословних школа у највећем броју процењују да у школи добијају значајан фонд знања о предузетништву и малом бизнису. Такође, најмањи број њих сматра да не добија никаква знања о овим областима. С друге стране, студенти високе школе за образовање васпитача значајно више од очекиваног изјављују да не добијају потребна знања, односно, значајно мање од очекиваног изјављују да добијају значајан фонд знања (χ^2 kvadrat = 45.79, df = 6, $p < 0,01$). (grafikon br. 23)

Графикон бр. 23 – Процена обима знања која се добијају у високим струковним школама у односу на врсту високе струковне школе

Треће питање у овом сету питања је гласило: „Да ли професори код вас развијају позитиван став према оснивању бизниса као избора каријере за будућност?, а понуђени одговори су били: а) да; б) делимично, и в) не. Расподела одговора на ово питање слична је одговорима на претходна из ове групе питања. Тако је највише испитаника (41,7%) дало одричан одговор, 38,7% студената је одабрало опцију „делимично“, а 19,6% њих је одговорило потврдно. (графикон бр. 24)

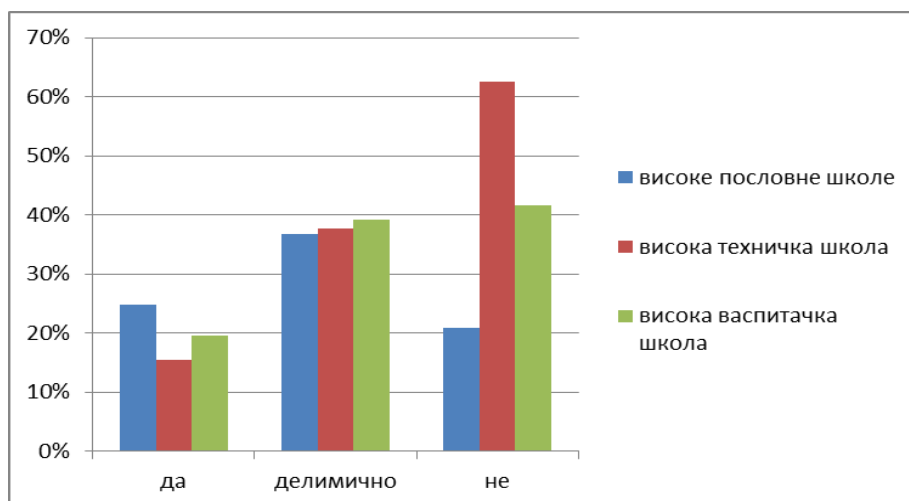
Графикон бр. 24 - Охрабривање студената на предузетничке активности од стране професора

Како се и претпоставило, резултати показују, да студенти високих пословних школа у највећој мери изјављују да професори у потпуности развијају позитиван став према оснивању сопственог бизниса а у најмањој мери изјављују да се тај став не развија ($\chi^2 = 10.36$ $df = 4$, $p < 0.05$). Такође, студенти друге две школе најчешће изјављују да

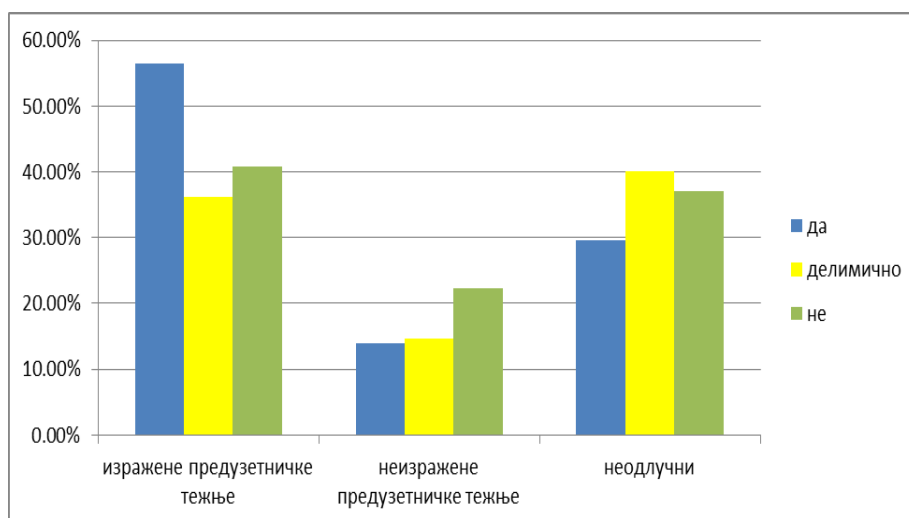
се тај став делимично развија и у односу на студенте високих пословних школа, чешће бирају одговор да позитиван став није развијан од стране њихових професора. (графикон бр. 25)

Графикон бр. 25 – Охрабривање студената на предузетничке активности од стране професора високих струковних школа у односу на испитивану средину

Код одговора на претходна питања установљена је и статистички значајна разлика с обзиром на поделу узорка, на оне са израженим предузетничким тежњама и оне са неизраженим предузетничким тежњама. Наиме, статистичка анализа је показала да испитаници са израженим предузетничким тежњама су у већем проценту изјавили да професори код њих развијају позитиван став о отпочињању бизниса. ($\chi^2 = 12.64$, $df = 4$, $p < 0.05$). (графикон бр. 26)

Графикон бр. 26 - Охрабривање предузетничких тежњи ученика од стране професора и предузетничке тежње ученика

У циљу истраживања образовања за предузетништво на високим струковним школама, пропитали смо и да ли високе струковне школе поред редовне наставе организују и семинаре за развој предузетничких вештина. За цео испитивани узорак резултат одговора на ово питање показује да школе у којима је вршено испитивање нису развијале такав облик наставе – 87,4% испитаника је дало негативан одговор.

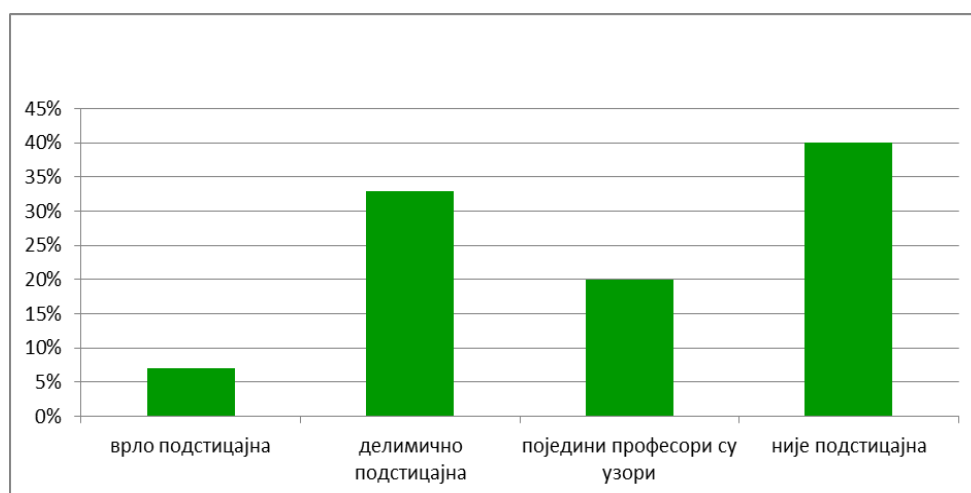
Укупно 12,7% испитаника је одговорило потврдно и ти одговори су распоређени на следећи начин: школа је организовала семинаре о могућностима самозапошљавања – 6,3% испитаника невладине организације су организовале семинаре у школи – 5,3% испитаника, министарство за омладину и спорт је организовало у оквиру школе едукативне радионице – 1% испитаника. (графикон бр. 27)

Графикон бр. 27 - Учешће студената у различитим облицима едукације за предузетништво у високим струковним школама

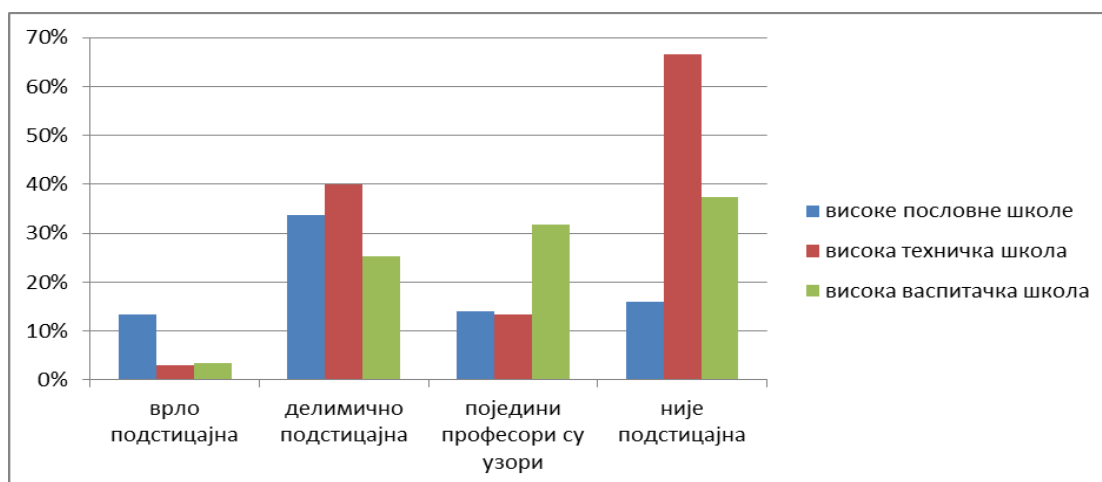
На питање у којем је од испитаника тражено да оцене општу атмосферу у школи за развијање иновативних идеја и активности код студената, добијени одговори показују да испитани студенти релативно позитивно оцењују атмосферу. Тако је укупно 60% испитаника рекло да је атмосфера у школи подстицајна: од тога њих 33% је атмосферу оценило као делимично подстицајну, 20% испитаника је изјавило да су им професори узор, док је само 7% њих рекло да је атмосфера врло подстицајна. Ипак, значајан број испитаника (40%) је атмосферу у школи са становишта развијања и ширења иновативних идеја код студената негативно оценило. (графикон бр. 28)

Графикон бр. 28 – Оцена опште атмосфере у високој струковној школи са становишта развијања предузетничких идеја код студената

У односу на врсту испитиване средине установљене су следеће статистички значајне разлике: студенти високих пословних школа, чешће него остали, атмосферу процењују као врло подстицајним, односно ређе од осталих као веома неподстицајну. С друге стране, студенти високе школе за образовање васпитача у већој мери од очекиване бирају опцију “поједини професори су ми узор” (h_i kvadart =46.83, $df=6$, $p <0.01$). (графикон бр. 29)

Графикон бр. 29 - Оцена атмосфере у школи са становишта ширења и развијања иновативних идеја и активности код студената у односу на испитиване средине

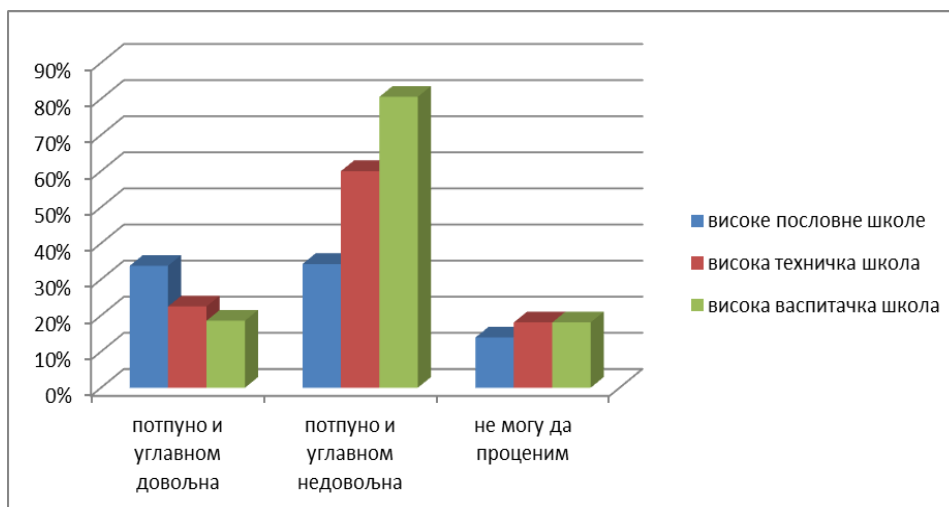
Знања потребна за отпочињање властитог бизниса која су добили у високој струковној школи, испитани студенти оцењују на следећи начин: натполовична већина (58,3%) испитаника је та знања негативно оценила као потпуно или углавном недовољна, 24,9%% испитаника је рекло да су знања потпуно или углавном довољна, док 16,7% њих није могло да процени. (графикон бр. 30)

Студенти високих пословних школа најпозитивније оцењују знања из области предузетништва која су добили у школи, па тако 33,79%% њих каже да су та знања потпуно или углавном довољна, њихово мишљење дели 22,52%% студената високе техничке школе, док су студенти високе школе за образовање васпитача најкритичнији према овом питању: чак 80,59%% испитаних ученика ове школе је рекло да су знања из предузетништва потпуно или углавном недовољна ($\chi^2 = 24.8$, $df = 8$, $p < 0.01$). (графикон бр.31)

Графикон бр. 30 – Процена знања из предузетништва добијена на високој струковној школи

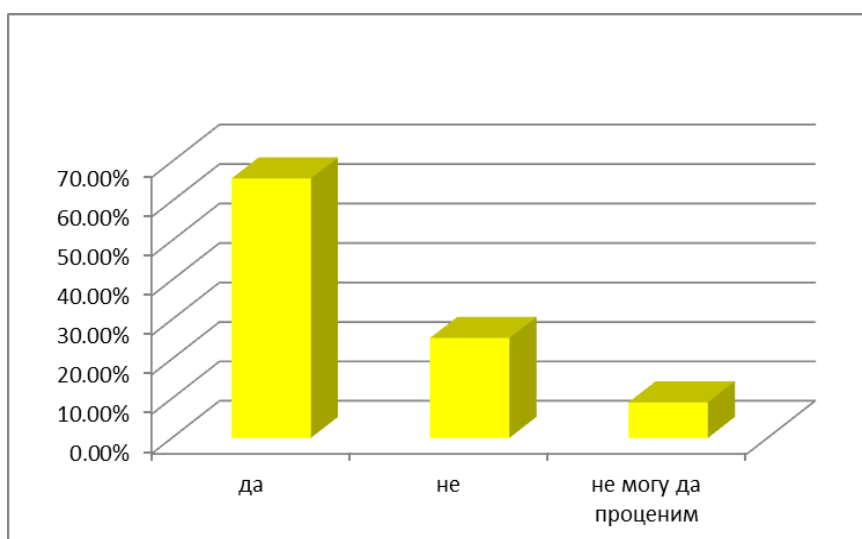

Графикон бр. 31 – Процена знања из предузетништва добијена на високој струковној школи у односу на испитивану средину

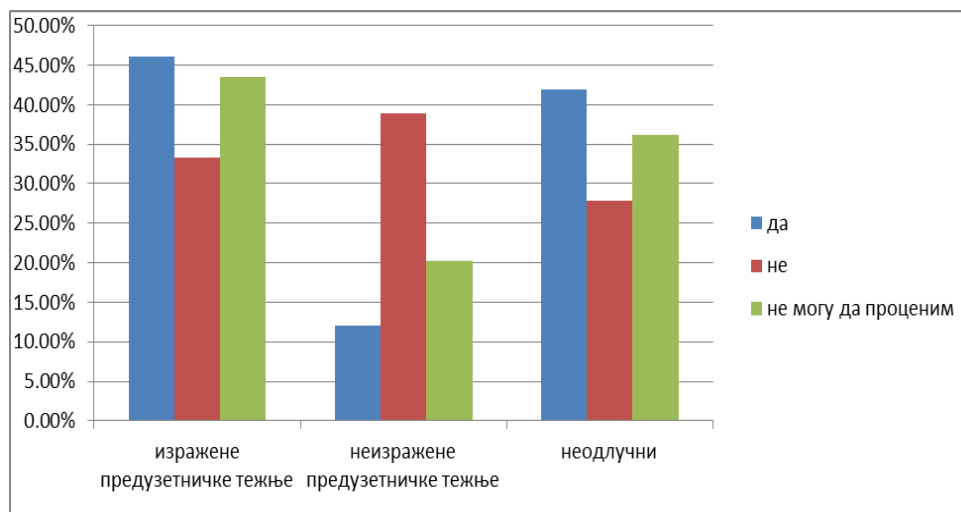
Велика већина испитаних студената (65,70%) је мишљења да би било корисно да се свим студентима понуде курсеви предузетништва, односно оснивања и вођења властитог бизниса. Нешто више од четвртине испитаних студената (25,30%) је изјавило да не може да оцени важност тих курсева, док свега 9% испитаника има негативан став о томе. (графикон бр. 32)

Графикон бр. 32 - Перцепција испитаника о корисности курсева из предузетништва за студенте високих струковних школа

Такође је установљено и да испитаници који имају намеру да оснују бизнис и они који још нису размишљали о томе у већој мери сматрају да треба понудити радионице о предузетништву (χ^2 kvadrat=10,36, $df=4$, $p < 0,05$). (графикон бр. 33)

Графикон бр. 33 - Став испитаника о радионицама о предузетништву

Налази дела истраживања о томе како студенти виде активности својих високих струковних школа у циљу оспособљавања младих за предузетништво указују на следеће:

- Велика већина испитаних студената високих струковних школа је упозната или делимично упозната са предузетништвом као економском активношћу и извором нових радних места, што је нарочито карактеристично за студенте оних школа у чијим студијским програмима се као обавезан или изборни налази предмет предузетништво. Истовремено је установљено и то да студенти који познају предузетништво у значајно већој мери од просека имају изражене тежње ка предузетништву као будућој каријери;
- Средње школе у Србији још увек нису у своје наставне планове и програме инкорпорирале садржаје из предузетништва: више од половине испитаних студената изјавило је да у средњој школи нису стекли предзнања из предузетништва. Ситуација је слична и у високим струковним школама: само 15,7% испитаника је рекло да у високој струковној школи добија значајан фонд знања из предузетништва. Изузетак чине високе пословне школе које као обавезан предмет имају предузетништво, и чији су студенти у натполовичној већини изјавили да добијају значајна или парцијална знања из предузетништва;
- Судаћи по мишљењу испитаних студената, професори високих струковних школа не охрабрују своје студенте на будуће предузетничке каријере у мери која је потребна обзиром на привредни амбијент у Србији, који карактерише

висока стопа незапослености, те се предузетништво мора гледати као облик samozapošljavanja. И код овог налаза се показало да су студенти високих пословних школа, ипак позитивније од својих колега из других високих струковних школа, оценили активности својих професора на овом плану. Такође се показало и да испитаници који имају изражене предузетничке тежње перципирају своје професоре као личности које их охрабрују на будуће предузетничке подухвате;

- Високе струковне школе у којима је вршено испитивање не развијају додатне облике наставе из предузетништва;
- Испитани студенти су релативно позитивно оценили општу атмосферу у својој школи у погледу подстицања иновативности и креативности код студената, што је нарочито карактеристично за студенте високих пословних школа. Ипак, значајан број испитаника (40%) је ову димензију рада своје школе негативно оценило;
- Знања потребна за отпочињање властитог бизниса која су добили у својим школама, значајан проценат испитаних студента је оценило као непотпуно или углавном недовољна, са изузетком студента високих пословних школа који су ова знања најпозитивније оценили;
- Велика већина испитаних студената (65,70%) је мишљења да би било корисно да се свим студентима понуде курсеви предузетништва, односно оснивања и вођења властитог бизниса, што нас наводи на закључак да студенти реално перципирају економску стварност српског друштва и предузетништво виде као шансу за осамостаљивање и запослење.

6.6. Перцепција личних карактеристика предузетника али и самоперцепција тих особина код студената високих струковних школа

6.6.1. Перцепција психолошких особина предузетника

У испитивању предузетничких тежњи студената високих струковних школа један од задатака је био и да се испита перцепција студената о неопходним особинама које

треба да поседује предузетник. Од испитаника се тражило да на Ликертовој петостепеној скали вреднују дванаест понуђених психолошких особина предузетника. Резултати одговора показују да су студенти највишим средњим оценама вредновали особине попут жеље за постигнућем (4,57), истрајности и упорности (4,56) и посвећености послу (4,55). Најниже су вредновали особине као што су склоност ка ризику (4,02), независности и аутономији (4,12) и новчаној мотивацији (4,28) (графикон бр. 34). Идентични резултати су добијени у истраживању предузетничких тежњи ученика средњих стручних школа у Банату.

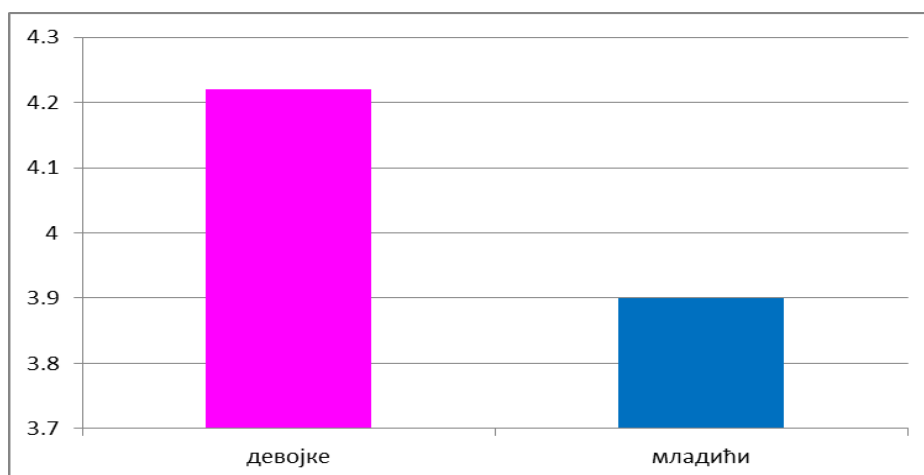
Графикон бр. 34 - Перцепција психолошких особина предузетника

Вредновање одређених карактеристика личности предузетника варира од подузорка до подузорка. Као значајне независне варијабле у овој анализи показале су се: родна припадност испитаника и врста високе струковне школе коју испитаници студирају.

Девојке у односу на младиће особину склоност ка ризику сматрају важнијом за оснивача приватног бизниса. ($\chi^2=8.45$; $df = 4$; $p < 0.05$). Т test: $t = 2.51$; $df = 287$; $p < 0.05$. (графикон бр. 35)

Графикон бр. 35 – Вредновање особине „склоност ка ризику“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на радну припадност

Истовремено, девојке у односу на своје мушке колеге аутономију и независност као особину личности потребну предузетнику сматрају важнијом ($\chi^2=8.94$; $df = 4$; $p = 0.06$). T test: $t = 2.13$; $df = 288$; $p < 0.05$. (графикон бр. 36)

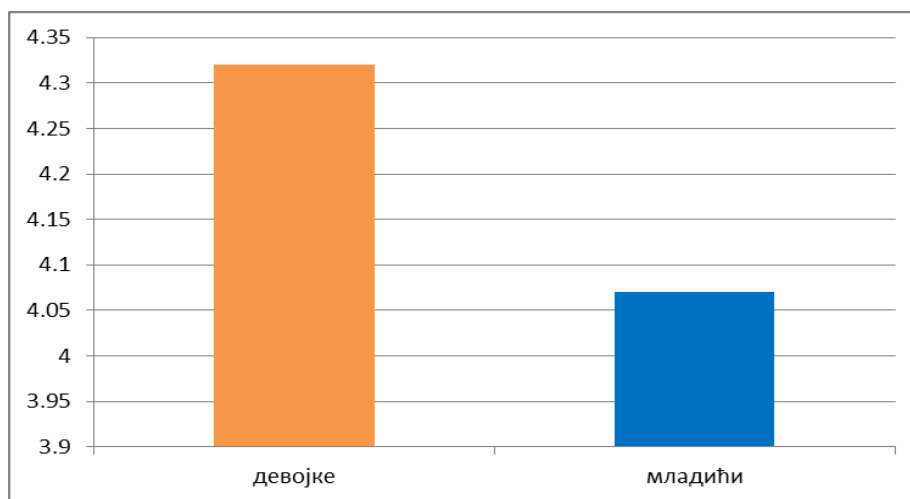
Уочљиво је да се у Србији и мушкарци и жене предузетници/предузетнице сусрећу са великим бројем проблема и ограничења у започињању, вођењу и развоју својих бизниса. А кад су жене предузетнице у питању појављују се додатни ограничавајући фактори, као што су: помирење улога мајке, супруге и предузетнице; недовољна подршка породице и институција за помоћ породици; разни облици дискриминације и стереотипи о женама у бизнису; проблем у обезбеђивању и мобилисању ресурса, пре свега финансијског капитала (гаранције за кредите, мањи расположиви почетни капитал); недовољна умреженост жена предузетница; недостатак адекватних мера подршке женама које се одлучују да уђу у бизнисе.

Налази из феминистичке литературе који сугерирају да родне разлике у предузетничким мотивацијама и резултатима могу бити приписани или искуствима социјализације, која ограничавају и доводе жене у неповољан положај и/или отвореној или прикривеној дискриминацији против жена у облику мањег приступа капиталу и другим ресурсима, информацијама неопходним за успешно вођење целокупног тока предузетничког процеса, као и другим на које очекујемо да ће ово истраживање указати.

Посебно у руралним срединама што је показало истраживање *UNDP* где стање у руралном и посебно аграрном сектору је неповољно – сеоска економија је и даље доминантно усмерена на ниско продуктивну пољопривредну производњу претежно

нетржишну (тек 40% газдинстава износи бар нешто својих производа на тржиште), трендови диверсификације сеоске су економије слаби и недовољни да покрену рурални развој. Велики број жена радног узраста није активан (око 46%) што може бити делом и последица неповољне старосне структуре женске популације условљене процесима старења сеоске популације и демографског пражњења села (одлазак младих жена). Међу запосленим женама већина је запослена у пољопривреди, док су шансе за запошљавање у неаграрном сектору и изван породичног газдинства мале. Жене које су ангажоване у пољопривредној производњи на газдинству често се налазе на положају помажућег члана домаћинства. Тек у 19% регистрованих газдинстава носиоци, газдинства су жене.

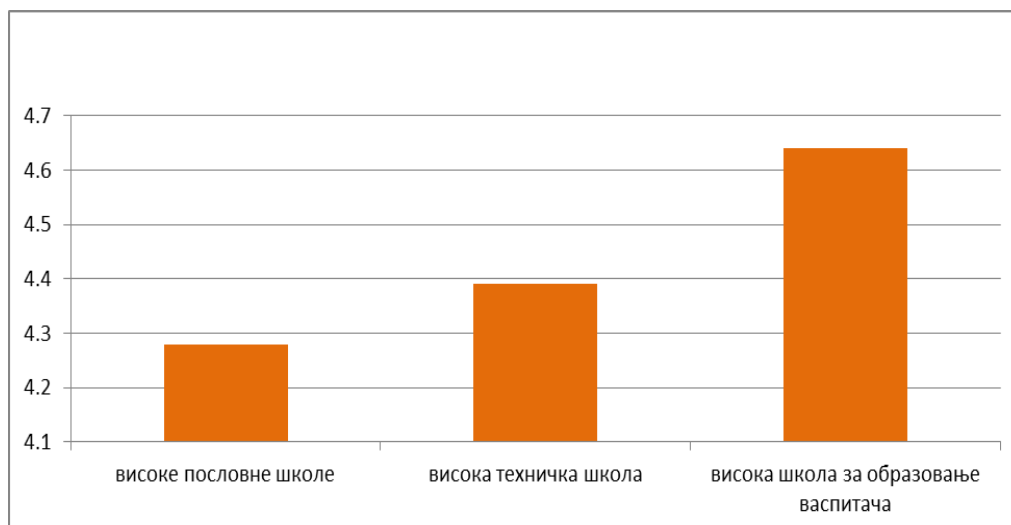
Графикон бр. 36 – Вредновање особине „аутономија и независност“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на родну припадност

Испитани студенти из различитих високих струковних школа неке особине личности потребне предузетнику различито вреднују. Тако студенти високе школе за образовање васпитача особину личности „креативност и иновативност“ више вреднују од својих колега из високих пословних школа и из високе техничке школе струковних студија ($F(2,283) = 5.36; p < 0.05$).

Претпостављамо да је овај налаз последица подстицања креативности код студената у овој школи. Такође сматрамо да је са овим налазом повезана и чињеница да је један од елемената класификационог испита за упис високе школе за образовање васпитача и провера креативности и талената за одређене уметности (музичка и сценске уметности) код кандидата. (графикон бр. 37)

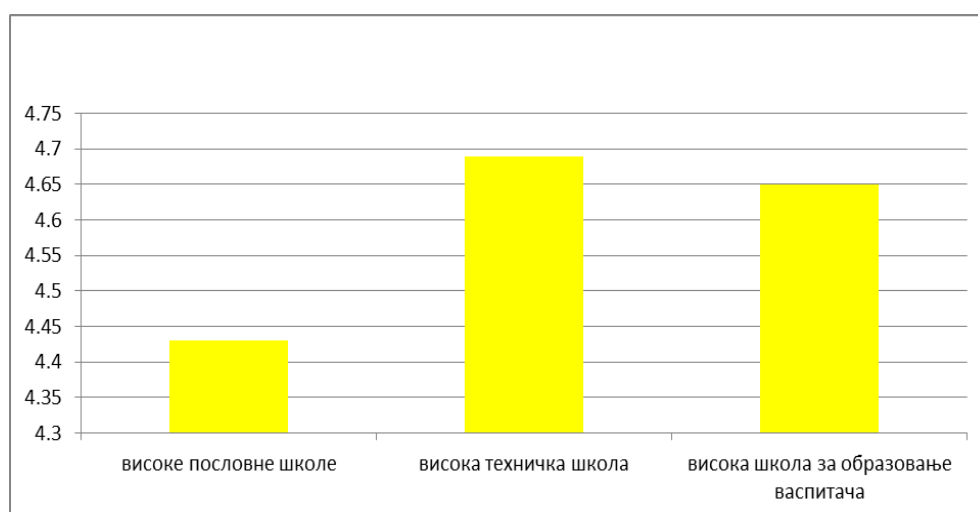
Графикон бр. 37 - Вредновање особине „аутономија и независност“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на врсту високе струковне школе

Анализом варијансе је такође утврђено постојање статистички значајних разлика између испитаних студената високих пословних школа и друга два подузорка испитаника у погледу вредновања карактеристика личности потребних оснивачима сопственог бизниса попут: поверења у себе, жеље за постигнућем, енергичности и оптимизма.

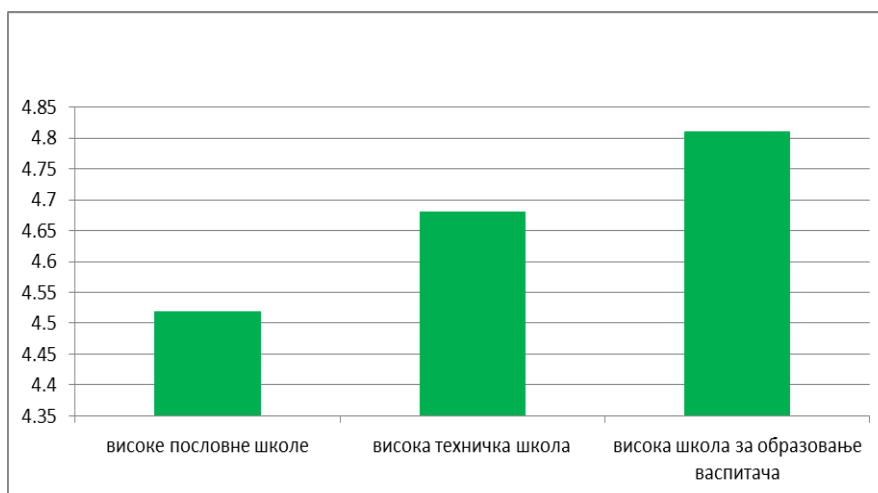
Испитаници из пословне школе особину личности „поверење у себе“ оцењују као мање важну за осниваче властитог бизниса у односу на испитанике из високе техничке и високе школе за образовање васпитача. ($F(2,288) = 3.14$; $p < 0.05$). (графикон бр. 38)

Графикон бр. 38 - Вредновање особине „поверење у себе“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на врсту високе струковне школе

Испитани студенти високих пословних школа жељу за постигнућем као особину личности потребну предузетницима сматрају мање важном од својих колега са Високе техничке школе и Високе школе за образовање васпитача. ($F(2,288) = 4.31$; $p < 0.05$) (графикон бр. 39)

Графикон бр. 39 - Вредновање особине „жеља за постигнућем“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на врсту високе струковне школе

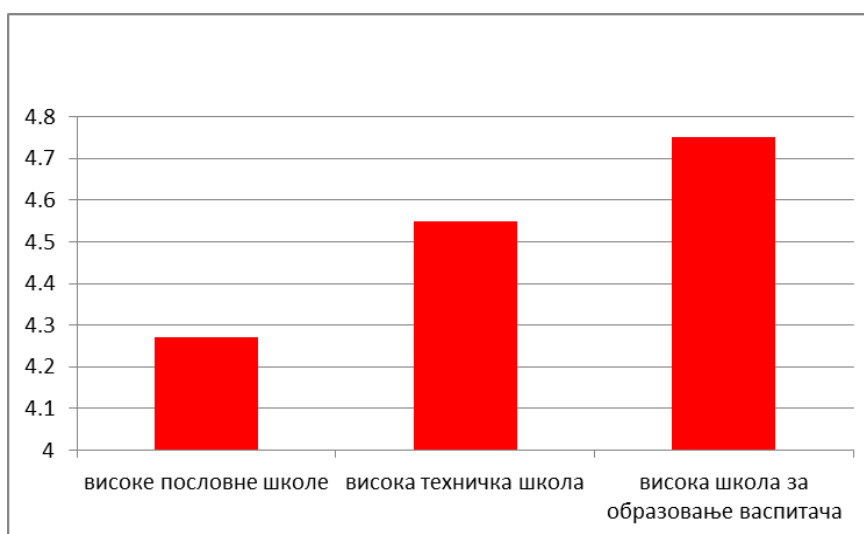
Енергичност као особина личности предузетника је такође нижим средњим оценама вреднована од стране испитаних студената високих пословних школа у односу на студенте у друге две испитиване средине $F(2,286) = 9.31$; $p < 0.05$. (графикон бр. 40)

Графикон бр. 40 - Вредновање особине „енергичност“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на врсту високе струковне школе

Такође је уочена и статистички значајна разлика у погледу особине личности „оптимизам“ између испитаника који студирају високе пословне школе у односу на испитанике из Високе техничке школе и Високе школе за образовање васпитача. И ову особину личности испитани студенти високих пословних школа сматрају мање важном за осниваче приватног бизниса од испитаника из друге две школе. $F(2,286) = 8.17$; $p < 0.05$ (графикон бр. 41)

Графикон бр. 41 - Вредновање особине „енергичност“ потребне оснивачима самосталног бизниса у односу на врсту високе струковне школе

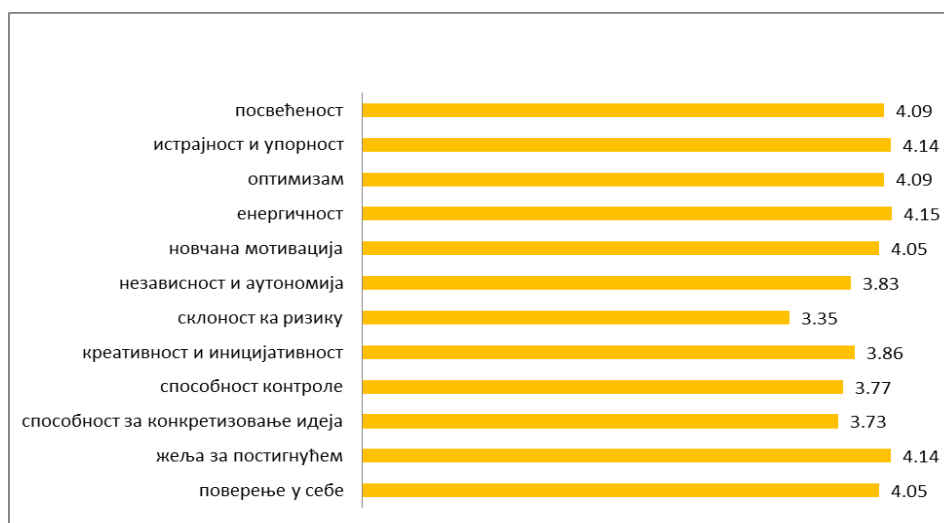
6.6.2. Самоперцепција властитих способности за предузетништво код испитаних студената

Када смо испитаницима поставили питање да исте особине вреднују код себе, добили смо нешто мало другачију дистрибуцију одговора. Наиме, испитани студенти код себе навише вреднују особине потребне за отпочињање сопственог посла као што су: енергичност (4,15), истрајност и упорност (4,14) и жеља за постигнућем (4,44), док су најниже оцене добиле особине попут склоности ка ризику (3,35), способности за конкретизовање идеја (3,73) и способност контроле (3,77). (графикон бр. 42)

Слични налази добијени су и у истраживању предузетничких тежњи ученика средњих стручних школа у Банату. Испитани средњошколци су нешто вишим средњим оценама вредновали понуђене особине личности код себе, али су и они највишим оценама вредновали особине као што су истрајност и упорност и жеља за постигнућем. Такође

су и школарци оценили да имају најслабије развијене особине као што су склоност ка ризику и способност контроле.

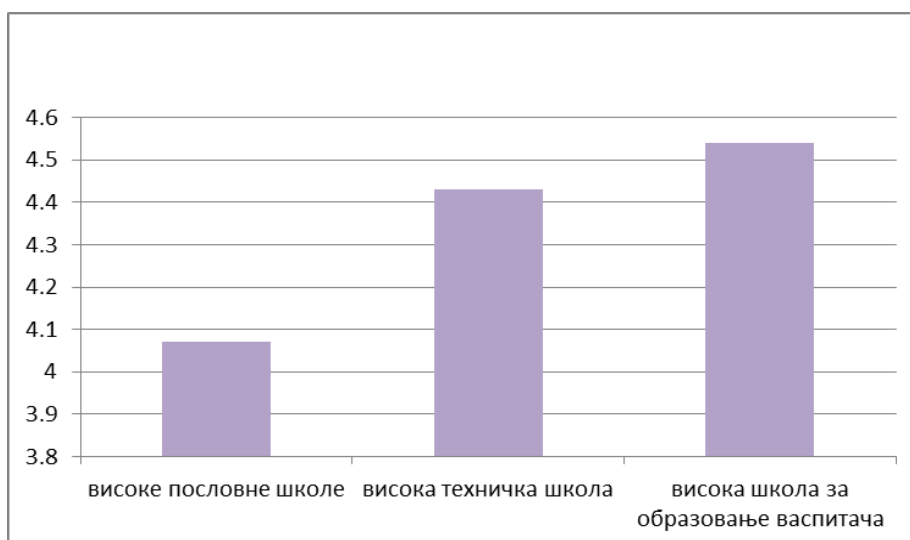
Графикон бр. 42 - Самоперцепција психолошких особина потребних за предузетништво

Анализом варијансе установљено је постојање статистички значајних разлика између студената у различитим испитиваним срединама. Тачније, показало се да од дванаест психолошких особина, пет особина студенти високих пословних школа у односу на своје колеге из других школа у којима је вршено испитивање код себе у мањој мери препознају.

Испитани студенти високих пословних школа изјављују да особину жеља за постигнућем у мањој мери препознају код себе у односу на испитанике из високе техничке школе и високе школе за образовање васпитача. ($F(2,280)=8.08$; $p < 0.05$) (графикон бр. 43)

Графикон бр. 43 – Самоперцепција особине личности „жеља за постигнућем“ у односу на врсту високе струковне школе

Способност за конкретизовање идеја је такође особина коју студенти високих пословних школа код себе у мањој мери препознају у односу на своје колеге из друге две школе обухваћене испитивањем. ($F(2,278)=10.81$; $p < 0.05$). (графикон бр. 44)

Графикон бр. 44 - Самоперцепција особине личности „способност за конкретизовање идеја“ у односу на врсту високе струковне школе

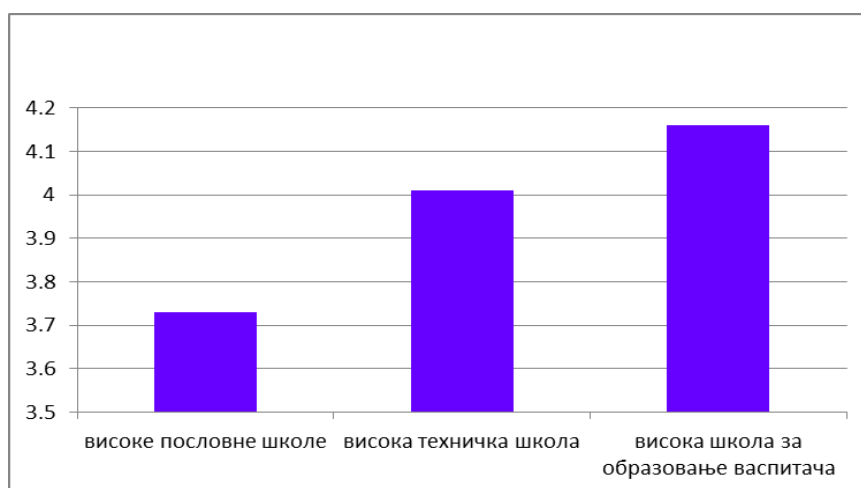
Испитаници из пословне школе такође изјављују да код себе *склоност ка ризику* као особину личности потребну предузетнику у мањој мери препознају у односу на испитанике из Високе техничке школе. ($F(2,275)=3.45$; $p < 0.05$) (графикон бр. 45)

Графикон бр. 45 - Самоперцепција особине личности „склоност ка ризику“ у односу на врсту високе струковне школе

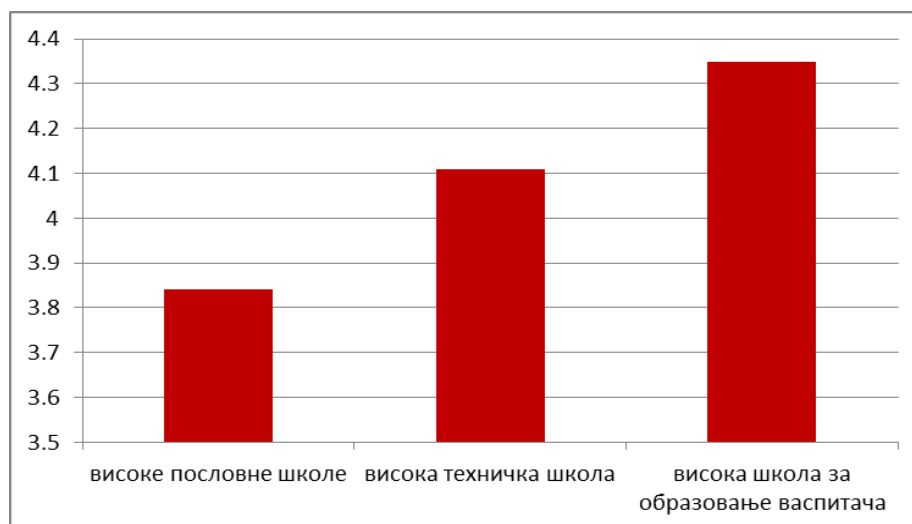
Следећа особина личности у односу на коју су уочене статистички значајне разлике између различитих подузорака јесте „*способност контроле*“. Испитани студенти високих пословних школа ову особину у мањој мери у односу на своје колеге из Високе техничке школе и значајно мањој мери у односу на студене из Високе школе за образовање васпитача код себе препознају ($F(2,279)=4.96$; $p < 0.05$) (графикон бр. 46)

Графикон бр. 46 - Самоперцепција особине личности „*способност контроле*“ у односу на врсту високе струковне школе

Испитани студенти високих пословних школа психолошку особину „*иницијативност и креативност*“ код себе препознају у мањој мери у односу на студенте Високе техничке школе и Високе школе за образовање васпитача $F(2,276) = 8.18$; $p < 0.05$). (графикон бр. 47)

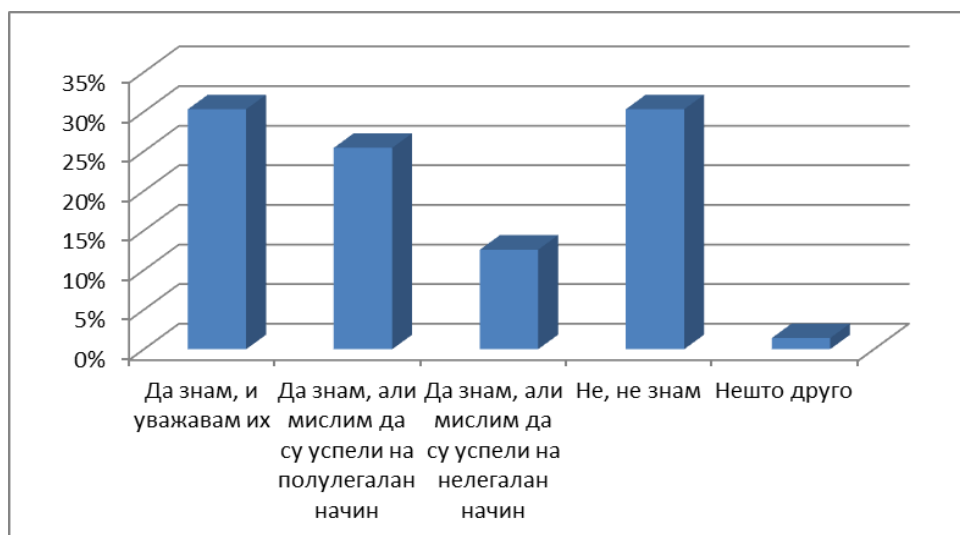
Графикон бр. 47 - Самоперцепција особине личности „*креативност и иницијативност*“ у односу на врсту високе струковне школе

6.6.3. Однос студената према предузетницима у Србији

Као један од почетних показатеља како студенти опажају друштвене услове за предузетништво испитиван је њихов став према власницима бизниса. Такође је претпостављено да је однос студената високих струковних школа према предузетницима значајна димензија њихових предузетничких аспирација. Сходно томе, једно од питања које смо проверавали у овом истраживању било је: да ли испитани студенти знају власнике бизниса који за њих, као и за њихове колеге, представљају узоре успешних предузетника у актуелним условима у Србији. Добијена дистрибуција одговора указује да близу 40% од укупног броја студената из узорка перципира власнике бизниса као економску категорију актера, чији је успех заснован на „заобилажењу“ или кршењу правних прописа. Овај налаз указује на то да студенти у свом окружењу имају већи број негативних узора предузетника него позитивних, те би било од значаја да се проучи утицај тог типа предузетника на ставове студената према предузетништву, као и утицај на формирање њихових вредносних оријентација. Истовремено, 30% испитаних студената изјавило је да зна власнике приватних бизниса и уважава их. Идентичан проценат одговорио је да их не зна. Може се претпоставити да су то студенти незаинтересовани за ову сферу збивања у економији. (графикон бр. 48)

Графикон бр. 48 – Ставови испитаних студената о предузетницима у Србији

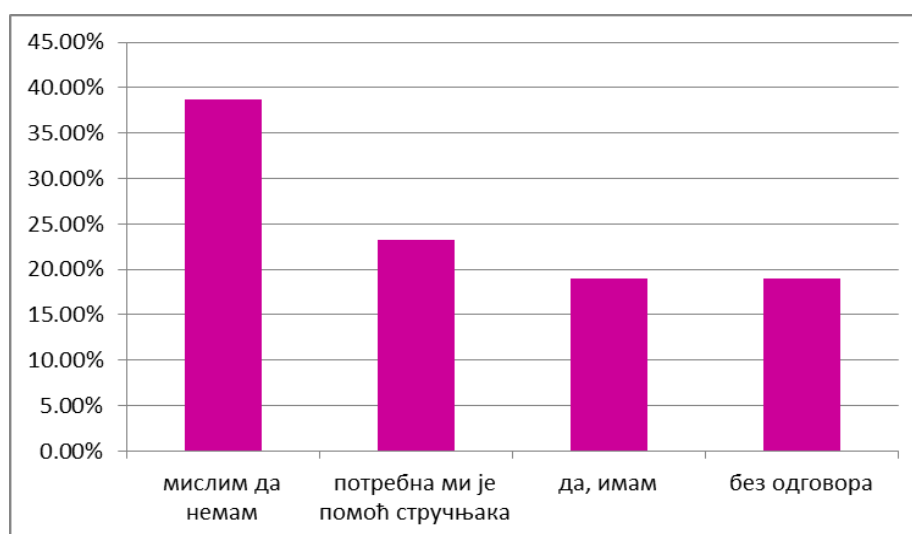

6.6.4. Перцепција властитих способности за отпочињање приватног бизниса

Самоперцепцију способности за предузетничке подухвате испитаних студената пропитивали смо и питањем “У случају да желиш да започнеш властити бизнис након завршетка студија, да ли сматраш да имаш довољно знања и способности?”.

Испитани студенти су одговорили на следећи начин: 38,7% испитаника је рекло да нема довољно знања, 19% њих да им је потребна помоћ стручњака, док је 23,3% испитаних студената одговорило потврдно на ово питање. (графикон бр. 49)

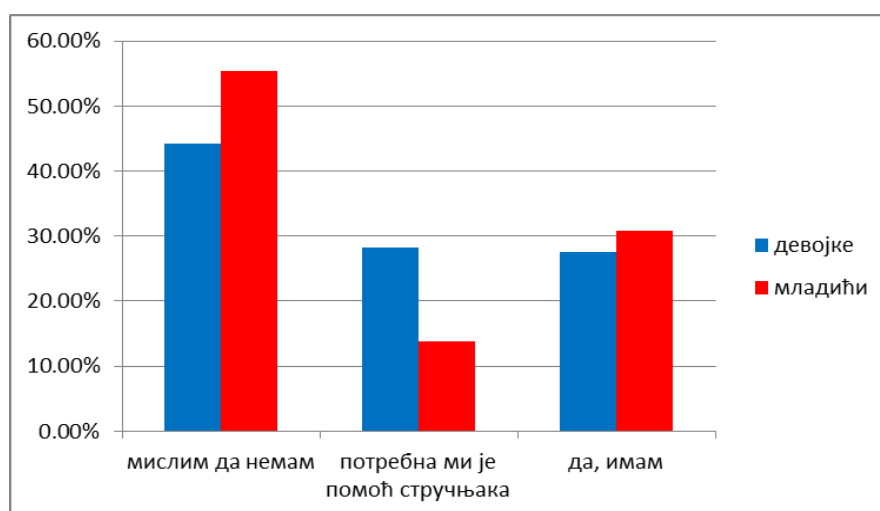
Графикон бр. 49 – Самооцена поседовања способности за оснивање приватних бизниса

У односу на истраживање о предузетничким тежњама ученика средњих стручних школа у Банату (Видука, 2012) у којем је 50% испитаника рекло да не поседује довољно знања за предузетништво, уочљиво је да мањи број студената изјављује да нема знања. Разлика између ова два истраживања је уочљива и у погледу потврдног одговора: док је 2012. године 18% испитаних школараца рекло да има потребно знаје за предузетнички подухват, у овом истраживању је нешто већи проценат испитаника одабрало ту опцију. Добијени налази се разликују и од резултата истраживања о предузетничким склоностима студената Универзитета у Новом Саду и то пре свега у чињеници да су студенти Универзиета у Новом Саду у већем проценту (46,4%) од испитаника у нашем истраживању изражавали самопоуздање у односу на поседовање знања потребних за отпочињање властитог пола. Такође, је значајно мањи број испитаних студената Униврзитета у Новом Саду (12,34%) изјавио да нема знања за предузетничке подухвате.

Утврђено је постојане систематске разлике у томе да ли испитаници сматрају да имају довољно способности за започињање властитог бизниса с обзиром на родну припадност ($\chi^2=6.94$; $df = 2$; $p < 0.05$). Младићи у већој мери од очекиване бирају одговор да немају још довољно способности, док девојке чешће од очекиваног бирају опцију да им је потребна помоћ стручњака (графикон бр. 50)

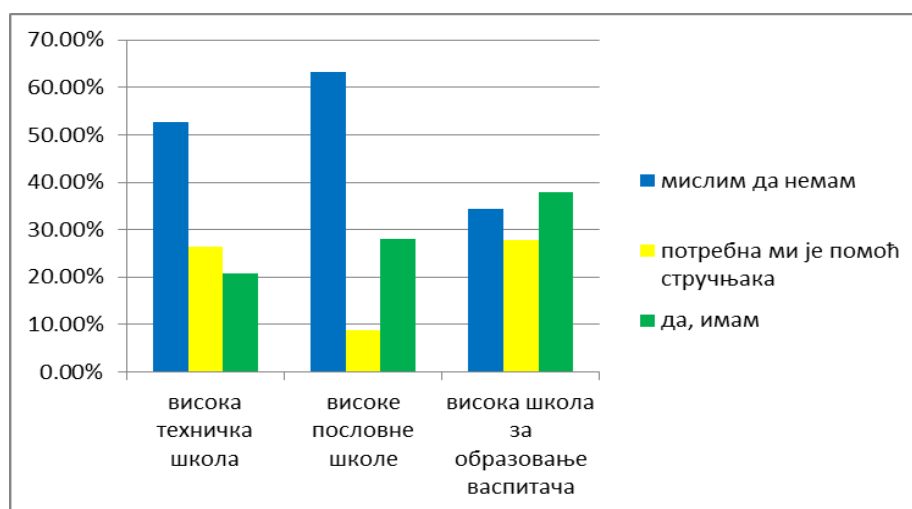
Графикон бр. 50 – Самооцена поседовања способности за оснивање приватних бизниса у односу на родну припадност

Разлике у одговорима на питање о самооцени способности за отпочињање приватног бизниса уочене су и у односу на врсту високе струковне школе. Показало се да

студенти високих пословних школа, дакле једини испитаници у узорку који предмет предузетништво имају као обавезни предмет, најчешће изјављују да мисле да још увек немају способности, посебно у односу на испитанике из Високе школе за образовање васпитача. Испитаници из Високе школе за образовање васпитача (у којој се настава из предмета предузетништво не реализује) чешће изјављују да мисле да имају довољно способности за започињање властитог бизниса. ($\chi^2=17.46$; $df = 4$; $p < 0.05$). (графикон бр. 51)

Графикон бр. 51 – Самооцена поседовања способности за оснивање приватних бизниса у односу на врсту високе струковне школе

6.6.5. Самопроцена властитих предности за отпочињање приватног бизниса

Као своје предности за отпочињање властитог бизниса испитани студенти у целини сматрају следеће карактеристике: одговорност и тачност у испуњавању обавеза (3,48), мотивација да направе нешто ново (3,34), перцепција властите способности да послове умеју да држе под контролом (3,32). Најниже вредноване предности су: наставак породичне традиције (2,02), поседовање земље (2,24) и поседовање пословног простора (2,33). Најниже предности за улазак у приватни бизнис вредноване су наставак породичне традиције (2,02), поседовање земље (2,24) и поседовање пословног простора (2,33). (графикон бр. 52)

Потпуно идентични резултати су добијени у истраживању предузетничких тежњи ученика средњих стручних школа у Банату које је вршено 2012. године. У

истраживању предузетничких тежњи студената Универзитета у Новом Саду из 2008. године добијени су слични резултати. У овом истраживању уочено је да су студенти као своје најзначајније предности за улазак у приватни бизнис наводили одговорност и тачност у испуњавању обавеза, мотивацију да направе нешто ново, али и професионално знање које се у нашем истраживању налази на ниском деветом месту. Студенти Универзитета у Новом Саду су 2008. године у најмањем проценту наводили као своје предности за предузетничке подухвате склоност ка ризику и способност руковања новцем.

Графикон бр. 52 – Перцепција властитих предности за отпочињање сопственог бизниса

У анализи вредновања сваке од наведених предности од стране испитаника, уочено је да приликом вредновања појединих предности постоје статистички значајне разлике између група студената с обзиром на врсту школе, познавање феномена предузетништва и изражену предузетничку тежњу.

Анализом варијансе утврђене су статистички значајне разлике у погледу самоперцепције предности за улазак у приватни бизнис као што су: мотивација да се направи нешто ново, поседовање добре предузетничке идеје и умеће да се анимирају други између студената у различитим испитиваним срединама.

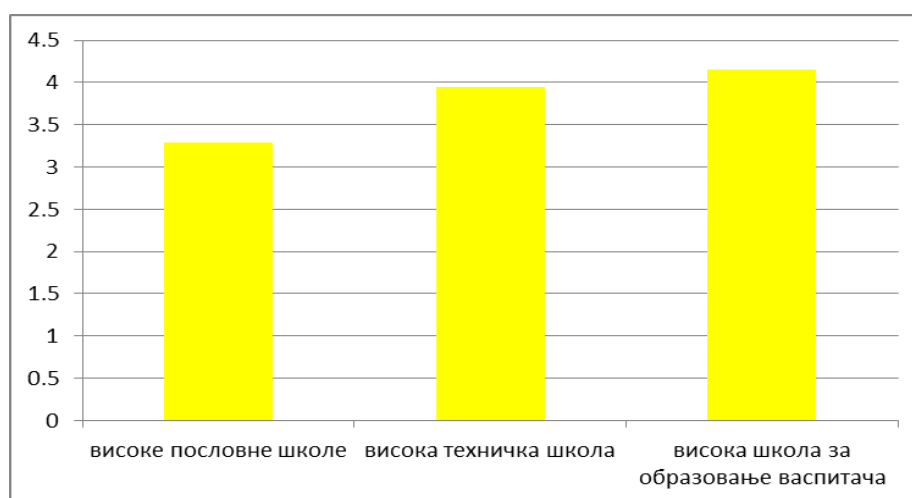
Испитани студенти високих пословних школа у мањој мери у односу на своје колеге из Високе школе за образовање васпитача су мишљења да је мотивација да се направи нешто ново њихова предност за отпочињаје приватног бизниса ($F(2,233) = 3.13$; $p < 0.05$). (графикон бр. 53)

Графикон бр. 53 – Мотивација да се направи нешто ново као предност за оснивање властитог бизниса у односу на врсту школе

Истовремено студенти високих пословних школа у мањој мери у односу на друге испитане студенте сматрају да је поседовање добре идеје њихова предност за улазак у приватни бизнис. ($F(2,222)=8.82$; $p < 0.05$). (графикон бр. 54)

Графикон бр. 54 – Поседовање добре идеје као предност за улазак у приватни бизнис у односу на врсту школе

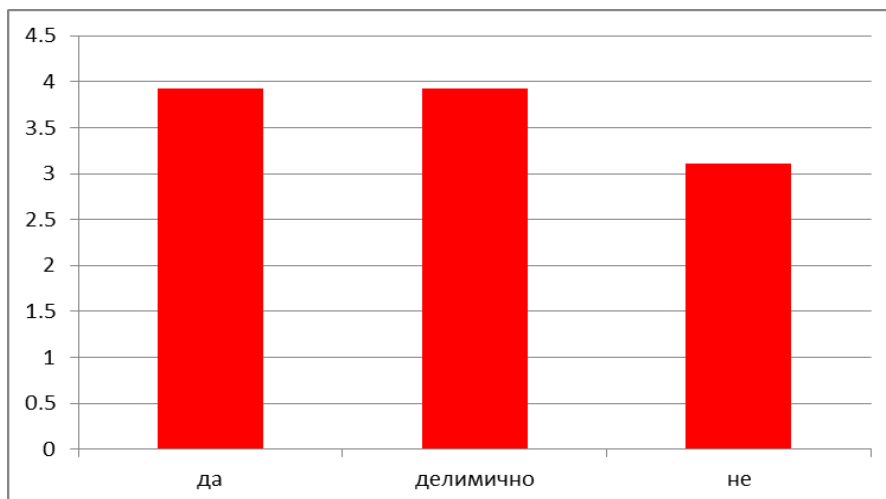
Очекиван је био налаз да испитани студенти Високе школе за образовање васпитача умеће да анимирају друге више него њихове колеге из других школа виде као своју предност за отпочињање самосталног бизниса ($F(2,230)=7.33$; $p < 0.05$). (графикон бр. 55)

Графикон бр. 55 – Умеће да се анимирају други као предност за улазак у приватни бизнис у односу на врсту школе

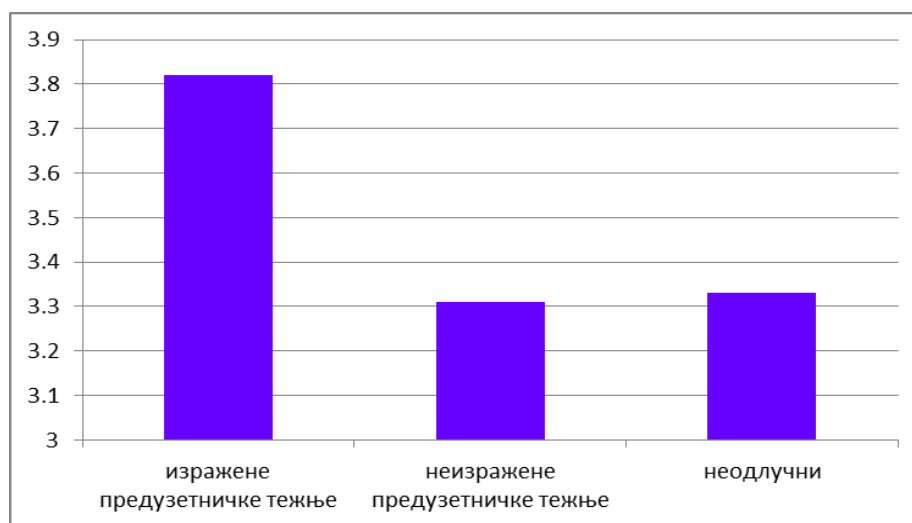
Анализом варијансе је такође утврђено постојање статистички значајне разлике у процени поседовања добре идеје као предности за започињање властитог бизниса код себе с обзиром на знања из предузетништва ($F(2,223)=3.39$; $p < 0.05$). Испитаници који нису упознати са предузетништвом дају овој особини значајно нижу оцену у односу на испитанике који јесу упознати или су делимично упознати са овом врстом економске активности. (графикон бр. 56)

Графикон бр. 56 - Поседовање добре идеје као предност за улазак у приватни бизнис у односу на упознатост са предузетништвом

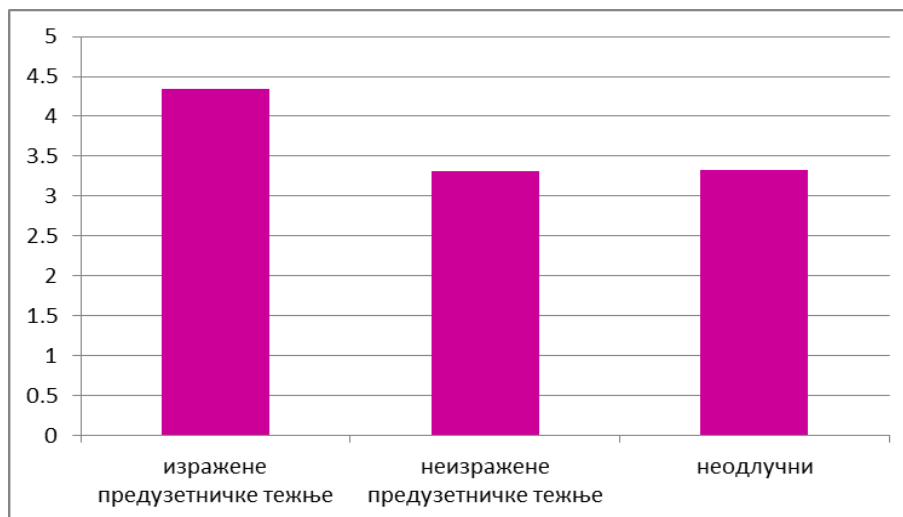
Истраживањем је такође утврђено да студенти са израженим предузетничким тежњама, процењују нешто више спремности на ризик као своју предност за оснивање бизниса (h_i kvadrat = 14.45, $dr = 8$; $p = 0.071$), него испитаници са неизраженим предузетничким тежњама. (графикон бр. 57)

Графикон бр. 57 – Спремност на ризик као предност за улазак у приватни бизис у односу на преузелничке тежње

Истовремено се показало и да испитаници са израженим преузелничким тежњама чешће код себе препознају добру идеју као сопствену предност за улазак у приватни бизис у односу на студенте који такве тежње немају или су неодлучни ($\chi^2 = 18.59$, $df = 8$, $p < 0.05$). (графикон бр. 58)

Графикон бр. 58 – Поседовање добре идеје као предност за улазак у приватни бизис у односу на преузелничке тежње

6.6.6. Перцепција властитих ограничења за отпочињање приватног бизниса

Као своја ограничења за отпочињање властитог посла испитани студенти у првом реду виде спољашње препреке као што су несигурна политичка и економска ситуација (2,97) и увређе да се успех у приватном бизнису у нашој земљи заснива на превари (2,74), да би на тећем месту истакли неодстатак знања (2,62) и на четвртом недостатак информација (2,56). На последњем месту су недостатак воље за радом (1,75), недостатак самопоуздања (2,01) и неспремности на разик (2,14). (графикон бр. 59)

Индикативан је налаз (и у складу са претходним резултатом овог истраживања да студенти успешне предузетнике виде као људе који су успели користећи се полулегалним и нелегалним средствима) да студенти нестабилну политичку ситуацију и висок степен корупције опажају као главне препреке развоја предузетништва. Значајно је напоменути да су економисти Ернст и Јанг 1994. године у једном врло обимном истраживању утврдили да су најчешће баријере за предузетништво заједничке већини земаља. Међу њима су на првом месту политичка нестабилност и финансијски ризик, као и правна инфраструктура и пореска политика. Можемо закључити да су препреке које су идентификовали студенти из нашег узорка сличне онима које су утврдили Ернст и Јанг.

Графикон бр. 59 – Перцепција сопствених ограничења за отпочињање приватног бизниса

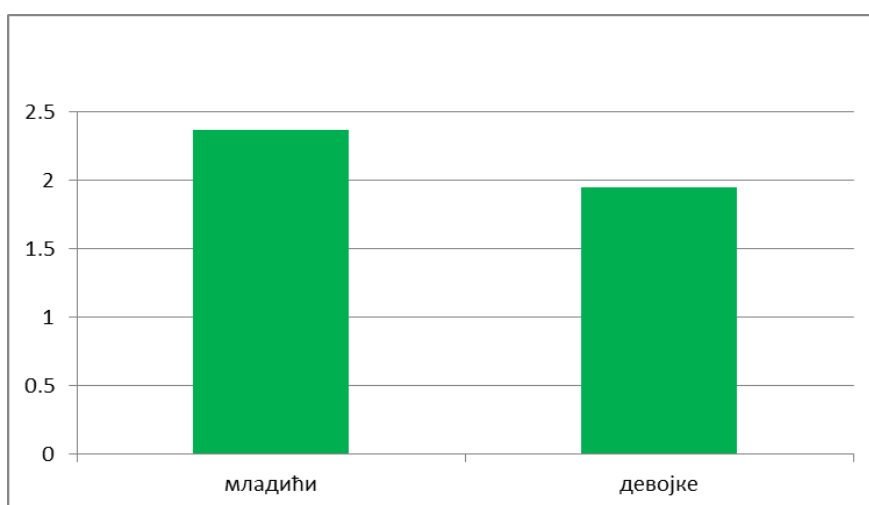
У анализи вредновања сваког од наведених ограничења од стране испитаника, уочено је да приликом вредновања појединих ограничења постоје статистички значајне

разлике између група студената с обзиром на родну припадност, врсту школе и познавање феномена предузетништва.

Анализом варијансе је утврђено постојање статистички значајне разлике у погледу ограничења радиности између девојака и младића. Т тест: $t = 2.47$; $df = 243$; $p < 0.05$.

Резултати показују да студенти у већој мери процењују овај разлог као ограничење у односу на студенткиње, односно себе сматрају мање радним од девојака. (графикон бр. 60).

Графикон бр. 60 – Недостатак радиности као ограничавајући фактор за отпочињање властитог посла у односу на родну припадност

Истовремено су утврђене статистички значајне разлике у погледу перцепције властитих ограничења за улазак у приватни бизнис као што су: недостатак подршке, недостатак информација, недостатак радиности и негативно мишљење о друштвеним условима за успех између студената у различитим испитиваним срединама.

Испитани студенти Високе школе за образовање васпитача недостатак подршке сматрају мање значајним ограничењем у односу на испитанике из високих пословних школа и из Високе техничке школе ($F(2,243)=4.59$; $p < 0.05$). (графикон бр. 61)

Графикон бр. 61 - Недостатак подршке као ограничавајући фактор за отпочињање властитог посла у односу на врсту школе

Испитаници из Високе школе за образовање васпитача и недостатак информација као ограничавајући фактор за отпочињање бизниса у мањој мери наглашавају од својих колега из других испитиваних средина ($F(2,242)=3.66$; $p < 0.05$). (графикон бр. 62)

Графикон бр. 62 - Недостатак информација као ограничавајући фактор за отпочињање властитог посла у односу на врсту школе

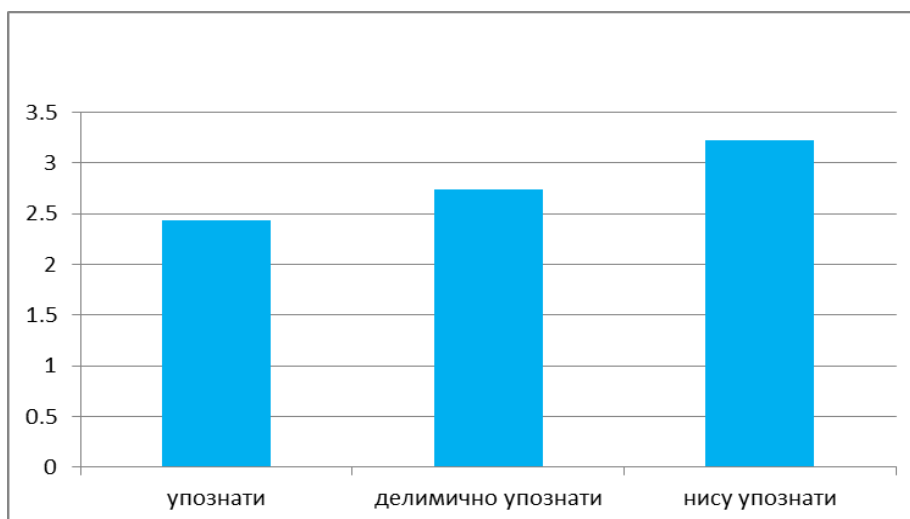
Будући васпитачи значајно мање у односу на друге испитанике наводе лењост, односно недостатак радиности виде као своје ограничење за отпочињање властитог бизниса. ($F(2,241)=3.36$; $p < 0.05$). (графикон бр. 63)

Графикон бр. 63 – Недостатак радиности као ограничавајући фактор за отпочињање властитог посла у односу на врсту школе

Такође је утврђено постојање статистички значајне разлике у процени неспремности на ризик као ограничење за започињање властитог бизниса код себе, с обзиром на испитанике који познају предузетништво и оних који нису упознати са овом врстом економске активности ($(2,241) = 3.81; p < 0.05$). Испитаници који нису упознати са бизнисом дају значајно већу оцену овом разлогу у односу на испитанике који су упознати. (графикон бр. 64)

Графикон бр. 64 – Неспремност на ризик као ограничавајући фактор за отпочињање властитог посла у односу на познавање феномена предузетништва

///

Налази дела истраживања о перцепцији психолошких особина предузетника и самоперцепцији властитих способности за предузетништво испитаних студената високих струковних школа указују на следеће:

- Испитани студенти сматрају да су најважније особине личности предузетника жеља за постигнућем, истрајност и упорност и посвећеност послу. Између различитих подузорака установљене су статистички значајне разлике у погледу вредновања одређених особина личности: девојке су мишљења да су особине као што су склоност ка ризику и независност и аутономија важније за предузетника него што то сматрају њихове мушке колеге. Очекиван је налаз да су студенти Високе школе за образовање васпитача креативност и иницијативност као психолошку особину сматрали значајнијом за предузетника него студенти високих пословних школа и високе техничке школе. Такође је утврђено да су студенти високих пословних школа особине личности попут самопоштовања, жеље за постигнућем, енергичности и оптимизма сматрали мање значајним карактеристикама личности предузетника него испитани студенти других школа. Утврђени налаз би могао бити повезан са чињеницом да студенти на пословној школи уче кроз предмете и разматрају питање да ли се предузетник рађа или постаје, које су особине предузетника, како се развијају вештине предузетника.
- Што се пак тиче, перцепције властитих психолошких особина потребних за вођење бизниса, испитаници највише вреднују следеће своје особине: енергичност, истрајност и жеља за постигнућем. С друге стране испитани студенти код себе у најмањој мери препознају особине попут склоности ка ризику, способности за конкретизовање идеја и способности контроле, у чему предњаче испитници из високих пословних школа. Ови студенти су критичнији према себи и у погледу психолошких особина као што су жеља за постигнућем и креативност у односу на своје колеге из друге две испитиване средине;
- Испитани студенти имају свест о полулегалном или нелегалном начину пословања значајног дела актуелних власника приватних бизниса и испољавају критичност према њима; Леви и Аутио су у оквиру своје студије поставили концепт да предузетничко и опште економско окружење успоставља међусобне односе и везе са одређеним формама предузетничких активности, при чему је окружење основни извор иницијалних импулса предузетничког понашања. С тога створена предузетничка култура која младима поручује да је предузетништво директно повезано са нечим нелегалним или забрањеним директно утиче на њихове предузетничке аспирације.

- У погледу перцепције властитих способности за предузетничке подухвате ово истраживање показује да испитаним студентима недостаје самопуздање што се види из податка да више од половине испитаника процењује да нема довољно знања за отпочињање приватног бизниса (нарочито карактеристично за младиће), или да им је за такав подухват потребна помоћ стручњака (карактеристично за девојке). Интересантан је налаз о обрнутој пропорцији образовања за предузетништво и самопроцене способности за предузетничке подухвате: с једне стране, испитаници који у оквиру својих студијских програма слушају предмет предузетништво као обавезни чешће од осталих изјављују да немају довољно знања за отпочињање властитог посла, док, с друге стране, испитани студенти који у току студија немају наставу из предмета предузетништво чешће изјављују да поседују потребно знање за предузетничке подухвате;
- Као своје предности за отпочињање властитог бизниса испитани студенти виде у одговорности и тачности у испуњавању обавеза, мотивацији да направе нешто ново и способности да послове умеју да држе под контролом. Истовремено се показало да испитаници који не познају предузетништво као економску активност, у односу на оне који га познају, у знатно мањем степену сматрају да је поседовање добре идеје њихова предност за отпочињање властитог посла. Налаз можемо довести у везу са преовладавајућим ставовима у литератури да се предузетници (са аспекта отпочињања посла) деле на предузетнике из нужде и предузетнике из прилике. Они који мање познају предузетништво спадају свакако у прву категорију и самим тим не вреднују елементе као што су анализа пословне идеје, анализа окружења, развој пословне идеје (планирање) и појам јединствене понуде. На ово одређење утичу фактори економског развоја земље, као и сазнања о предузетништву и могућностима пословања. Карактеристично је да су студенти са израженим предузетничким тежњама, проценили нешто више спремност на ризик као своју предност за оснивање властитог бизниса. Исто тако, ови испитаници чешће код себе препознају добру идеју као сопствену предност;
- Своја ограничења за отпочињање властитог посла испитани студенти у првом реду виде у спољашњим препрекама као што су несигурна политичка и економска ситуација и корупција, а потом и у унутрашњим попут недостатка знања и потребних информација.

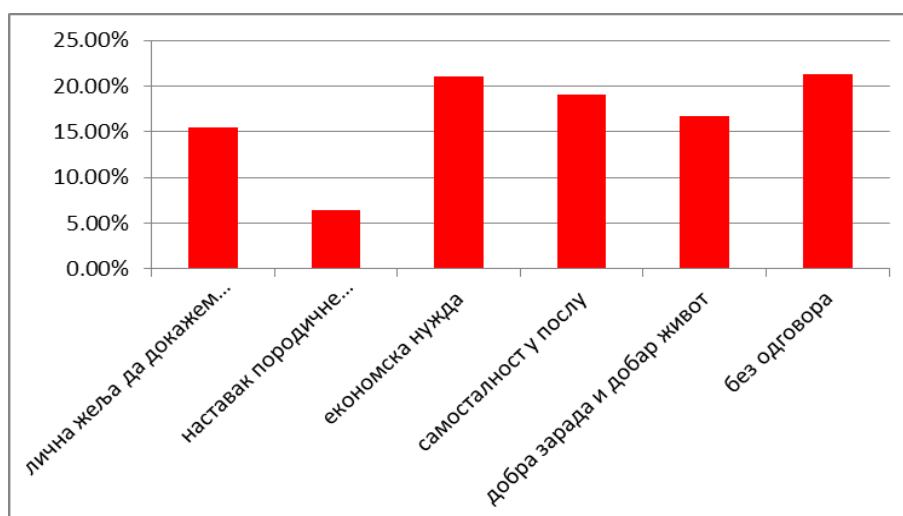
6.7. Визија личног бизниса студената струковних школа

6.7.1. Мотиви за предузетништво

У погледу мотива за отпочињање властитог бизниса код испитаних студената доминира економска потреба, односно непостојање друге могућности за запослење (21,04%), на другом месту је жеља за самосталношћу у послу (19,04%), на трећем добра зарада и са њом повезан добар живот (16,74%) а на последњем наставак породичне традиције (6,44%). Укупно 21,3% испитаника није одговорило на ово питање што приближно одговара проценту испитаника са неизраженим предузетничким тежњама. (графикон бр. 65)

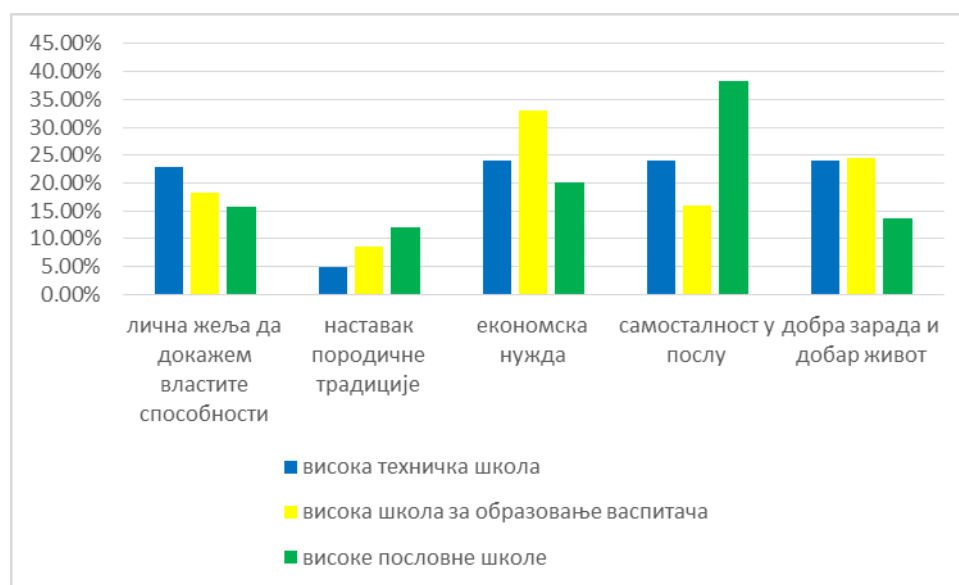
Збројени заједно, ови подаци указују да су унутрашњи мотиви попут жеље за исказивањем властитих способности, жеље за самосталношћу у послу и жеље да се настави породична традиција (40,92) нешто снажнији од спољашњих мотива у које смо убројали добру зараду и добар живот, немогућност проналажења другог запослења (37,78%). Добијени налази се разликују од резултата истраживања о предузетничким тежњама средњошколаца. У истраживању предузетничких тежњи ученика средњих стручних школа у Банату 2012. године уочено је да су средњошколци као најважнији мотив за отпочињање бизниса наводили зараду. [92]

Графикон бр. 65 – Мотиви за предузетништво

У овом истраживању је утврђено постојање граничне значајности у разликама у мотивацији за започињање властитог бизниса с обзиром на врсту школе коју испитаници студирају ($\chi^2=18.04$; $df = 10$; $p = 0.05$). Испитани студенти из високих пословних школа ћеће изјављују да желе да буду самостални у послу, посебно у односу на испитанике из Високе школе за образовање васпитача. (графикон бр. 66)

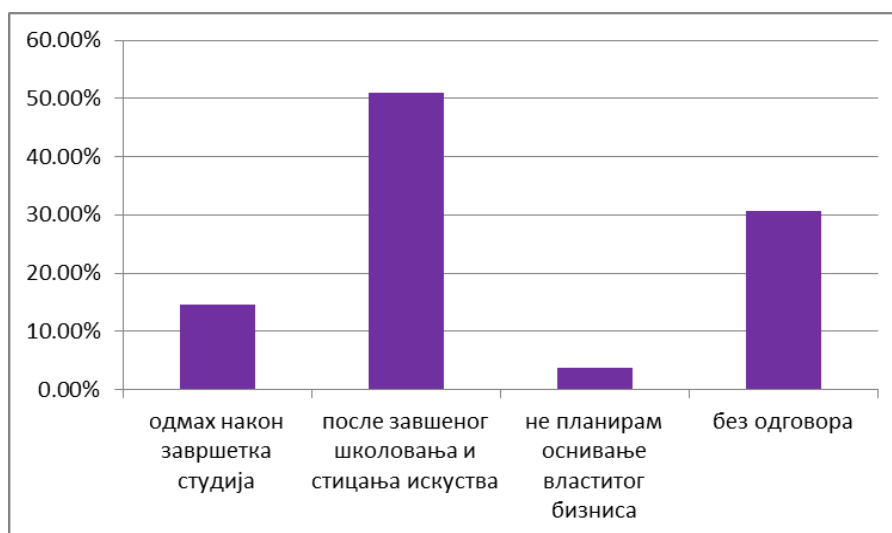
Графикон бр. 66 – Мотиви за отпочињање властитог бизниса у односу на врсту школе

6.7.2. Предузетнички планови

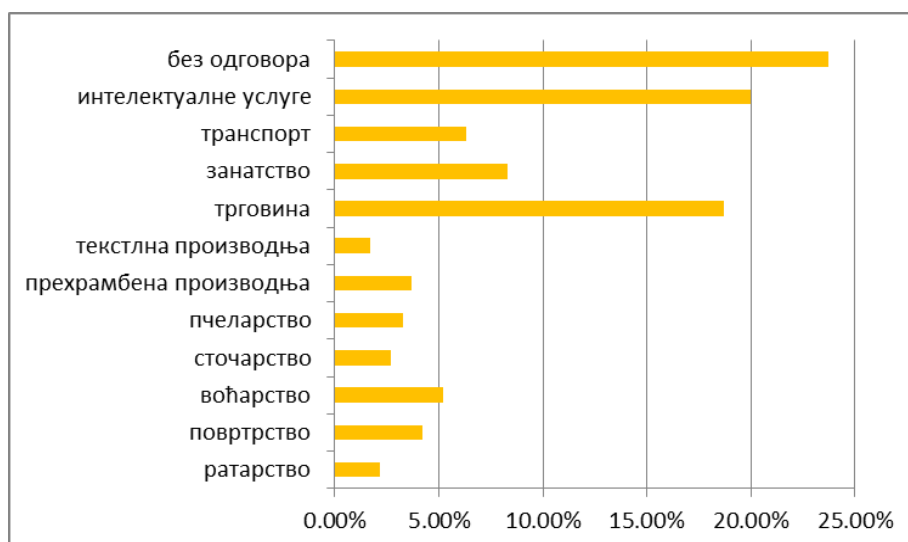
Иако је 42,30% испитаника рекло да има намеру да отпочне властити приватни бизнис, на питање о томе када у будућности планирају отпочињање приватног посла добијена је дистрибуција одговора која указује да већи број испитаника размишља о властитом послу у будућности. Наиме, 64,6% испитаника се определило за једну од две понуђене опције које се односе на време када би основали властити бизнис: највише је оних испитаника који реализацију предузетничких амбиција планирају за релативно далеку будућност, тачније после завршетка студија и неколико година рада у струци (50,9%); знатно мање је оних који тренутак отпочињања властитог посла везују за завршетак студија (14,6%). Свега 3,7% испитаника је одговорило да не планира оснивање властитог бизниса, док 30,7% њих није одговорило на ово питање. (графикон бр. 67)

Графикон бр. 67 – Планирано време за отпочињање самосталног бизниса

У погледу врсте планираног предузетничког подухвата, ово истраживање је показало, да 63% испитаника планира будући властити посао у сфери услуга (интелектуалне услуге – 20%, трговина 18.7% занатство – 8% и транспорт – 6,3%), док је нешто мање од четвртине (23%) заинтересовано за неку врсту производње као основу за властити посао (пољопривредна производња – 17,6%, прехранбена производња – 3,7%, текстилна производња – 1,7%). (графикон бр. 68)

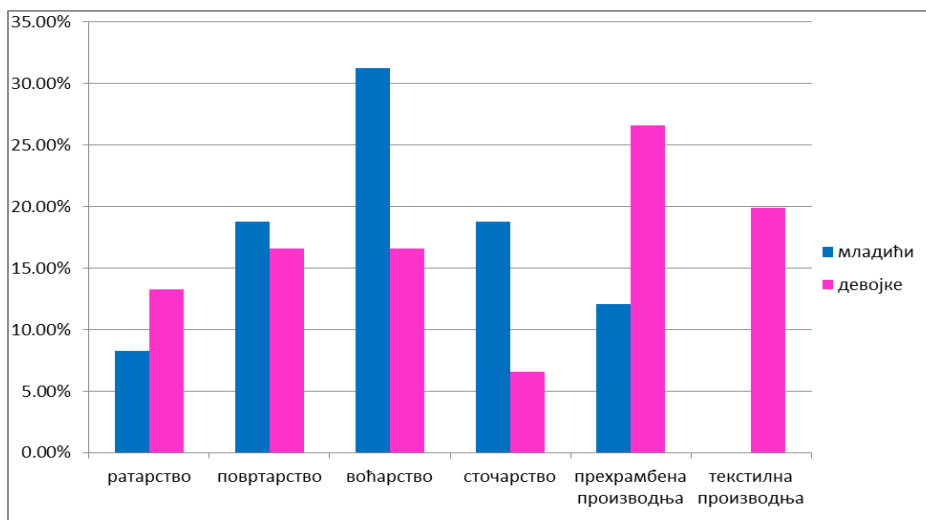
Графикон бр. 68 – Врста планираног предузетничког подухвата

Међу испитаницима који свој будући бизнис виде у сфери производње постоје статистички значајне разлике у односу на родну припадност. ($\chi^2=12.90$; $df = 6$; $p < 0.05$). Младићи у већој мери од очекиване наводе да ће врло вероватно основати

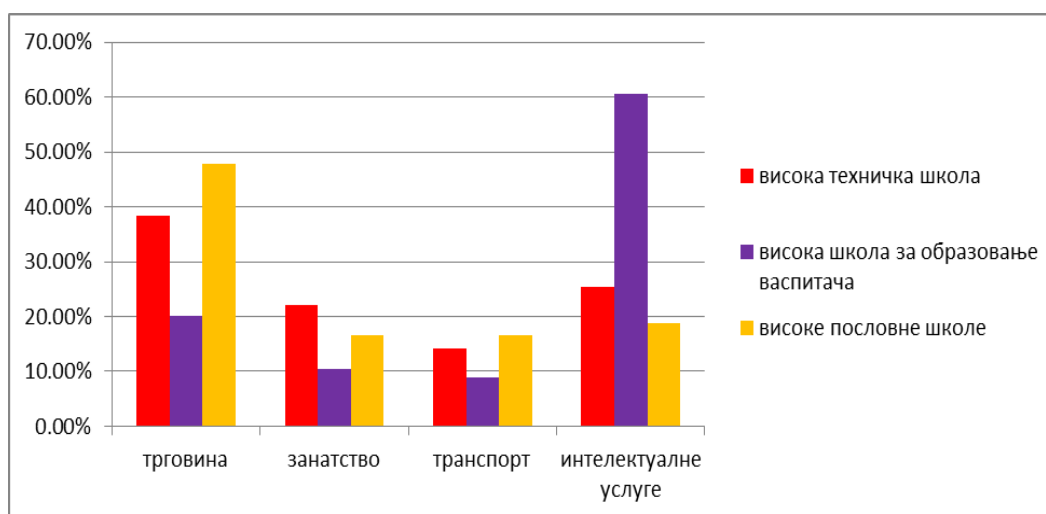
властити бизнис у области воћарства и сточарства, док се девојке чешће опредељују за прехранбену и текстилну производњу. (графикон бр. 69)

Графикон бр. 69 – Врста планираног бизниса у сфери производње у односу на родну припадност

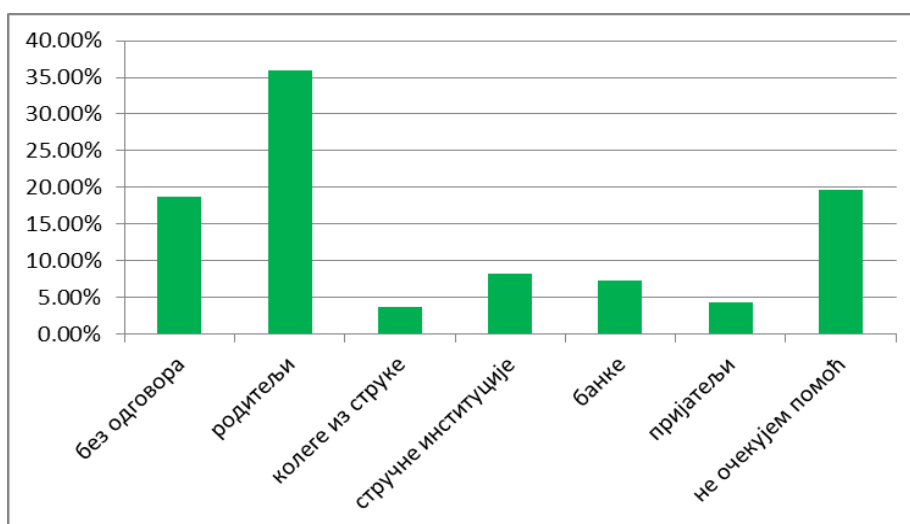
Такође је установљено постојање статистички значајне разлике у типу услуга у приватном бизнису с обзиром на врсту школе ($\chi^2=29.86$; $df = 8$; $p < 0.05$). Испитаници из Високе школе за образовање васпитача чешће планирају бизнис у сфери интелектуалних услуга у односу на студенте друге две школе, док значајно ређе свој будући бизнис виде као трговину. (графикон бр. 70)

Графикон бр. 70 – Врста планираног бизниса у сфери услуга у односу на врсту школе

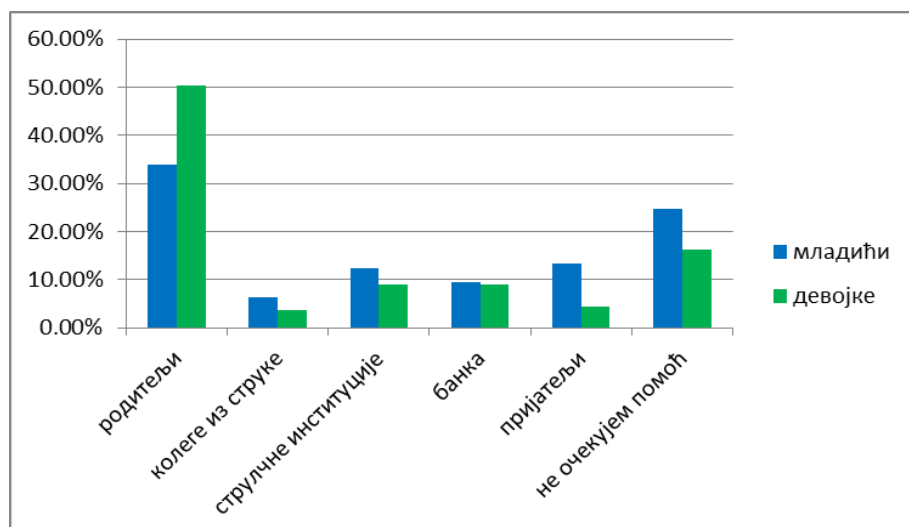
Подршку за предузетничку амбицију испитани студенти углавном очекују из сфере личног, приватног живота. Тако 36% испитаника ту помоћ очекује од родитеља, њих 4,3% од пријатеља, а 3,7% испитаних студената од колеге из струке. Не мали број испитаника (19,7%) не очекује помоћ, док 8,3% њих помоћ очекује од стручних институција а 7,3% испитаних студената ту помоћ очекује од банке. (графикон бр. 71)

Графикон бр. 71 - Очекивање подршке за отпочињање приватног бизниса

Између различитих подузорака нису утврђене статистички значајне разлике у погледу очекиване подршке за отпочињање самосталног посла осим у случају родне припадности. Девојке у већој мери подршку очекују од родитеља, док би више младића помоћ тражило од пријатеља. ($\chi^2=14.43$; $df = 6$; $p < 0.05$) (графикон бр. 72)

Графикон бр. 72 – Очекивање подршке за отпочињање приватног бизниса у односу на родну припадност

У истраживању НВО Грађанска иницијатива примећујемо значајно другачији став испитаника, наиме 66% њих би покушало да буде предузетник уз материјалну подршку државе у првим годинама рада, 54% када би на тржишту владала здравија конкуренција, 52% када би могли да добију повољан кредит и 46% када би имали могућност да стекну искуство у вођењу посла. На основу одговора добијених у наведеном истраживању видимо да млади највећу подршку очекују од државе и финансијских институција, док у нашем истраживању се испитаници ослањају првенствено на помоћ родитеља, па затим пријатеља.

6.7.3. Познавање система подршке за развој предузетништва и процедура за оснивање приватног предузећа у Србији

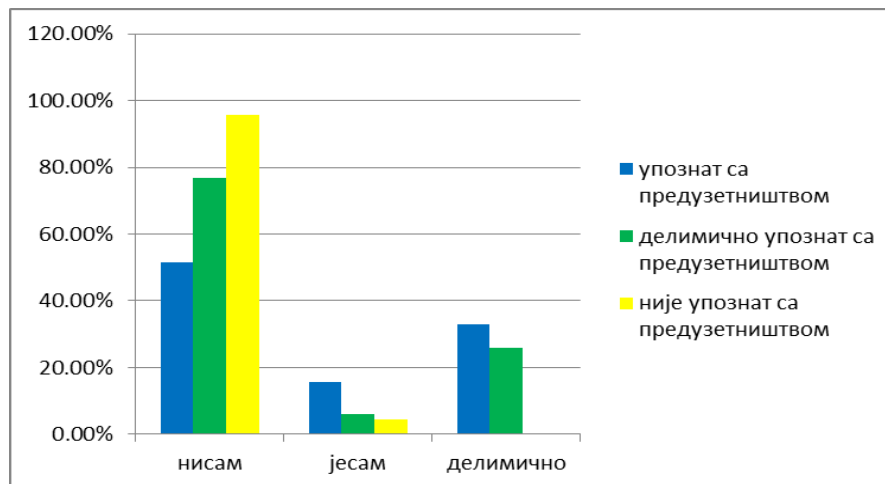
Иако је трећина испитаника (подузорок испитаника из високих пословних школа) као обавезан предмет у својим студијским програмима имао или има предмет предузетништво, натполовичан проценат свих испитаника (58,3%) је на питање „Да ли сте упознати са програмима подршке за развој предузетништва од стране државе?“ дало негативан одговор. Нешто више од четвртине (26,3%) их је рекло да су таквим програмима делимично упознати док је само 10,3% испитаних студената потврдно одговорило. (графикон бр. 73)

Графикон бр. 73 – Познавање програма подршке државе за развој предузетништва

Статистички значајне разлике између различитих подузорака испитаника у одговорима на претходно питање испољиле су се само у односу на то да ли испитаници познају феномен предузетништва. Тачније, испитаници који су упознати са предузетништвом значајно мање изјављују да нису упознати са програмима подршке, а значајно чешће да јесу у односу на остале испитанике. ($\chi^2=21.98$; $df = 4$; $p < 0.05$) (графикон бр. 74)

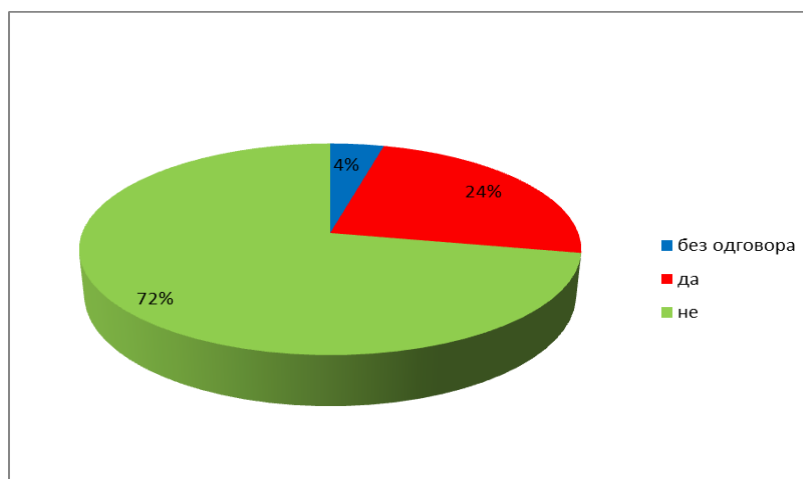
Графикон бр. 74 - Познавање програма подршке државе за развој предузетништва у односу на познавање предузетништва као економске активности

Да испитани студенти високих струковних школа врло мало знају о програмима подршке за развој предузетништва у Србији сведочи и податак да 91,3% испитаних студената није навело ниједан програм подршке са којим су упознати.

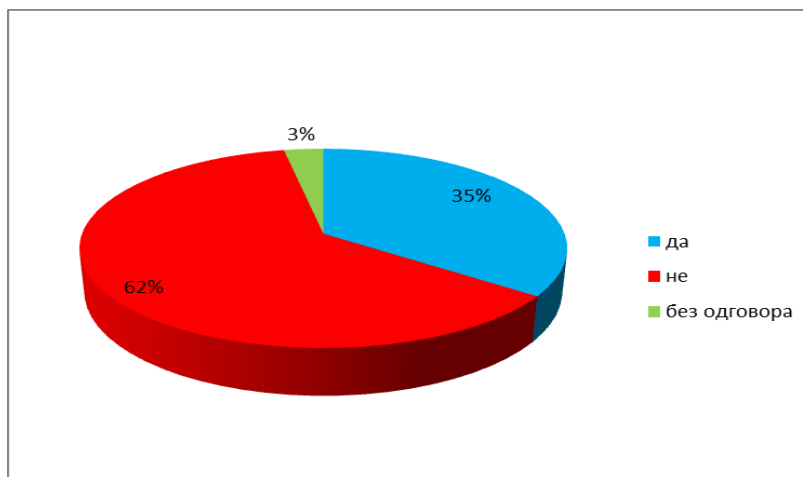
Истовремено се показало и да испитани студенти у великој већини (72%) не знају које су институције у Србији задужене за развој предузетништва. (графикон бр. 75)

Графикон бр. 75 – Познавање институција задужених за развој предузетништва у Србији

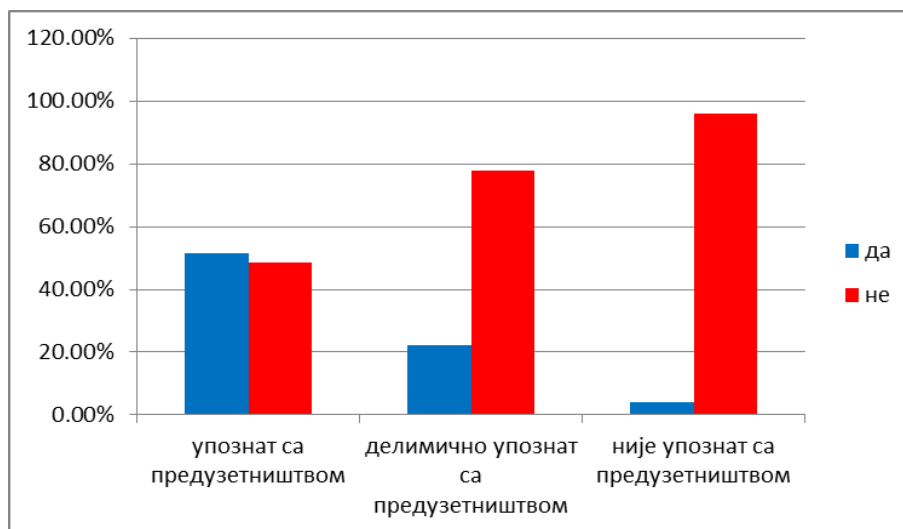
У погледу познавања процедуре за оснивање предузећа у Републици Србији, резултати истраживања показују да значајан број испитаника (62%) са том процедуром није упознат док је 35% испитаних студената на ово питање потврдно одговорило. (графикон бр. 76)

Графикон бр. 76 – Познавање процедуре за оснивање предузећа у Републици Србији

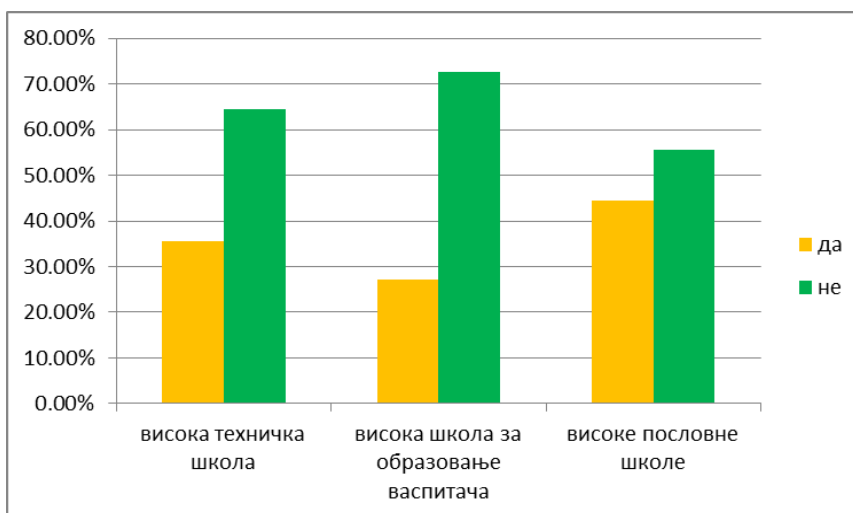
Познавање предузетништва као економске активности повезано је познавањем процедуре за оснивање предузећа у Србији. Истраживањем је установљено да испитани студенти који познају предузетништво у значајно већој мери изјављују и да су упознати са процедуром оснивања предузећа, и обрнуто: испитаници који не познају предузетништво значајно чешће изјављују да им процедура оснивања предузећа није позната ($\chi^2=36.20$; $df = 2$; $p < 0.05$) (графикон бр. 77)

Графикон бр. 77 - Познавање процедуре за оснивање предузећа у Републици Србији у односу на познавање предузетништва као економске активности

Овим истраживањем је такође показано да су испитани студенти високих пословних школа у значајно већој мери упознати са процедуром оснивања предузећа у Србији у односу на друге испитанике, нарочито на испитане студенте из Високе школе за образовање васпитача. ($\chi^2=6.35$; $df = 2$; $p > 0.05$) (графикон бр. 78)

Графикон бр. 78 - Познавање процедуре за оснивање предузећа у Републици Србији у односу на врсту високе струковне школе

6.7.4. Перцепција услова за превазилажење дистанце у односу на предузетништво

Међу испитаним студентима високих струковних школа био је и не мали број оних код којих није установљено постојање изражених предузетничких тежњи. Укупно 57,7% испитаника се или изјаснило да нема намеру да отпочне сопствени бизнис некад у будућности (18,4%), или су одговорили да о томе још нису размишљали (35,3%) или нису одговорили на питање (4%). Ови испитаници би променили свој став уколико би стекли искуства у раду код приватника (15,56%), се додатно образовали (13,96%), постојали стимулативни кредити (12,26%), имали финансијску подршку породице (11,26%), имали партнера са искуством (10,26) и смањио степен корупције у држави (8,96%). (графикон бр. 79)

Графикон бр. 79 – Перцепција потребних услова за отпочињање сопственог посла

Као што се из графикона бр. 79 види, испитани студенти знању и искуству дају значајније место у редоследу фактора за предузетништво од тзв. контекстуалних фактора попут смањења степена корупције, могућности добијања стимулативних и повољних кредита. Фактор знање оличен у опцијама: знање, искуство у раду код приватника и рад са партнером који поседује искуство чине 39,78% одговора, насупротив контекстуалним факторима који заједно чине 21,22% одговора. Такође се показало да је фактор знање у одговорима испитаника снажнији од фактора новац а који чине финансијска подршка породице и постојање стимулативних кредита што се налази у 23,52% одговора испитаника.

///

Налази дела истраживања о мотивима за предузетништво и предузетничким плановима испитаних студената високих струковних школа указују на следеће:

- У погледу мотива за отпочињање властитог бизниса код испитаних студената доминира економска нужда, односно непостојање друге могућности за запослење, потом жеља за самосталношћу у послу али и добра зарада и са њим повезан добар живот. Ипак, унутрашњи мотиви попут жеље за исказивањем властитих способности, жеље за самосталношћу у послу и жеље да се настави породична традиција су нешто снажнији од спољашњих мотива као што су добра зарада и немогућност проналажења другог запослења.
- Идеја о властитом послу у будућности, није страна испитаним студентима високих струковних школа. Она је, међутим, у њиховим плановима одложена за

релативно дужи временски период који би испитаној младој популацији углавном служио да стекне нова знања, нове способности и самопоуздање.

- У погледу врсте планираног предузетничког подухвата, ово истраживање је показало, да већина испитаника планира будући властити посао у сфери услуга, док је нешто мање од четвртине њих заинтересовано за неку врсту производње као основу за властити посао.
- Подршку за предузетничку амбицију испитани студенти углавном очекују из сфере личног, приватног живота. Тачније они очекују помоћ родитеља, пријатеља или колега. Тек 8,3% њих помоћ очекује од стручних институција а 7,3% испитаних студената ту помоћ очекује од банке.
- Предузетнички планови испитаних студената су извесно замагљени и они још увек не размишљају сериозно о предузетништву као својој каријери што се види из података да они не познају програме за подршку развоја предузетништва, не познају институције Републике Србије задужене за подстицање предузетништва нити процедуре за оснивање предузећа у Србији. Такође се показало да су студенти који су упознати са предузетништвом као економском активношћу или студирају високу пословну школу, у којој је предмет предузетништво обавезан, боље од осталих испитаника познају процедуре за оснивање предузећа у Србији. Ови налази несумњиво указују на потребу увођења предмета предузетништво као обавезног у свим студијским програмима на високим струковним школама.
- Испитани студенти знању и искуству дају значајније место у редоследу фактора за предузетништво од тзв. контекстуалних фактора и финансијских услова што такође упућује на претпоставку да би систематични и сериозни програми образовања за предузетништво вероватно охрабрујуће деловали на предузетничке амбиције студената.

6.8. Планови за будућност студената високих струковних школа

Иако подаци о броју младих који су напустили земљу нису јавно доступни, у јавности је присутно мишљење о новом таласу масовног исељавања младих стручњака из Србије. Први такав талас је био деведесетих година, а други је у току. Полазећи од тог

уверења, у овом истраживању се проверавала и намеравана покретљивост испитане студентске популације. Зато је полазно питање било: „Који су твоји планови након завршетка студија?“ Скоро три четвртине испитаника (73,8%) је одговорило да своју будућност виде у Србији док је 22,1% њих изјавило да планира одлазак у иностранство ради запослења. Од испитаних студента који своју будућност планирају у Србији, 32,4% њих намерава запослење, 22,7% планира оснивање властитог бизниса, а 18,7% наставак школовања. (графикон бр. 80)

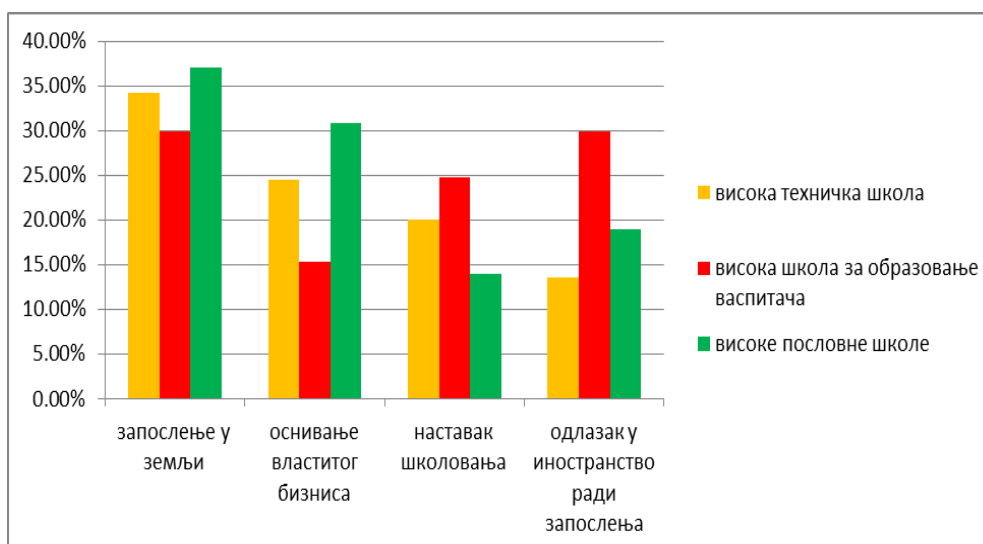
Овај налаз упућује на промену у области намераваних миграција из земље међу студентима, односно на смањивање обима потенцијалних (е)миграната међу најобразованијим групама младих код нас. Ипак још скоро једна четвртина показује жељу да своју будућност тражи у иностранству. Због релативно малог узорка, ове налазе ваља третирати као претпоставке за будућа истраживања на већим узорцима студената високих струковних школа и у више различитих испитиваних средина у Србији.

Графикон бр. 80 – Планови за будућност након дипломирања на високој струковној школи

Како је хи квадрат тест показао ($\chi^2=22.77$; $df = 8$; $p < 0.05$) постоји зависност између обележја „пројекција властите будућности“ и „врста високе струковне школе“. Испитаници из високих пословних школа значајно чешће бирају оснивање властитог бизниса, посебно у односу на испитанике из Високе школе за образовање васпитача. Испитаници из Високе школе за образовање васпитача чешће бирају одлазак у иностранство у односу на испитанике из техничке и пословне школе. (графикон бр. 81)

Графикон бр. 81 – Пројекција властите будућности и врста високе струковне школе

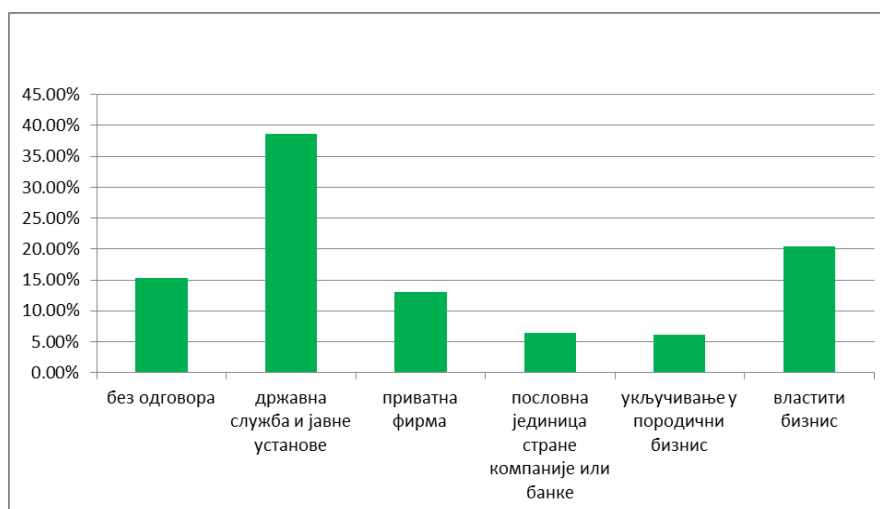

Код групе студената која планира да остане у земљи испитивали смо префериране секторе рада. Највише је оних студената који би желели да се у будућности запосле у државној служби или јавним предузећима (38,7%). Може се претпоставити да је разлог због којег значајан број студената жели посао у државним и јавним установама, пре свега у томе што се у актуелним условима у Србији то сектори који пружају релативно сигуран посао и редовну исплату зарада. На другом месту су они студенти који планирају да оснују властити бизнис (20,4%). Истовремено себе као професионалце који раде код власника приватног бизниса види 13,1% испитаника. Може се претпоставити да се релативно ниска заинтересованост студената за ову врсту запослења дугује малим платама и великим радним захтевима нових власника приватних бизниса у Србији, као и распрострањеном мишљењу да приватници не обезбеђују запосленима права из радног односа. Посао у пословној јединици стране компаније или банке очекује 6,4% испитаника док наставак породичног бизниса планира 6,1% испитаних ученика. Као што се види више од четвртине (26,5%) испитаника своју професионалну каријеру види или у властитом бизнису или у бизнису својих родитеља кроз наставак породичног посла. Започињање властитог бизниса и у мањој мери наставак породичног бизниса је избор, преферирана каријера студената који верују у своје снаге и желе да докажу своје способности. Овај налаз такође указује и на пораст свести студената о новим могућностима запошљавања, односно самозапошљавања. Статистички је значајна и група испитаних студената у узорку која је неодлучна, односно која није одговорила на ово питање – 15,3%. Може се, са приличном вероватноћом претпоставити да суморне шансе за запошљавање

младих у актуелном друштвеном контексту у Србији, које су директно повезане са спорим економским опоравком, отежавају младима да пројектују своје место у друштву, односно да обликују визију пожељне властите професионалне будућности. (графикон бр. 82)

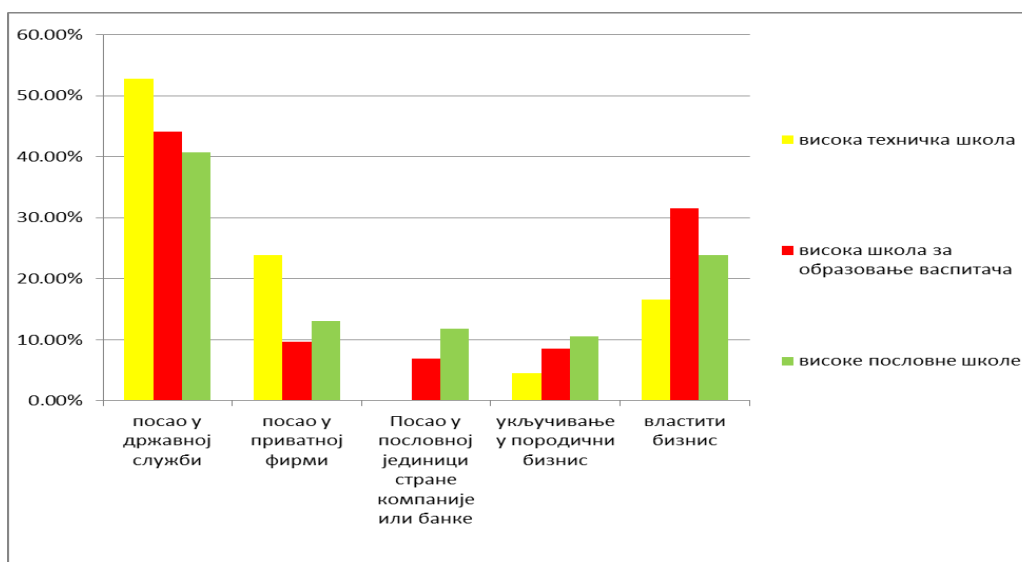
Добијени налази слични су резултатима истраживања о перцепцији будуће професионалне каријере студената у Војводини и резултатима истраживања о предузетничким склоностима ученика средњих стручних школа у Банату.

Графикон бр. 82 - Преферирани послови код студената који желе да се запосле у Србији

Када смо одговор на ово питање анализирали у односу на врсту високе струковне школе коју испитаници студирају установили смо постојање статистички значајне разлике ($\chi^2=26.16$; $df = 10$; $p < 0.05$). Испитаници из Високе техничке школе чешће бирају опцију посао у приватној фирми, посебно у односу на испитанике из Високе школе за образовање васпитача. О властитом бизнису највише размишљају испитаници из Високе школе за образовање васпитача, а најмање испитаници из Високе техничке школе. (графикон бр. 83)

Графикон бр. 83 - Преферирани послови код студената који желе да се запосле у Србији у односу на врсту високе струковне школе

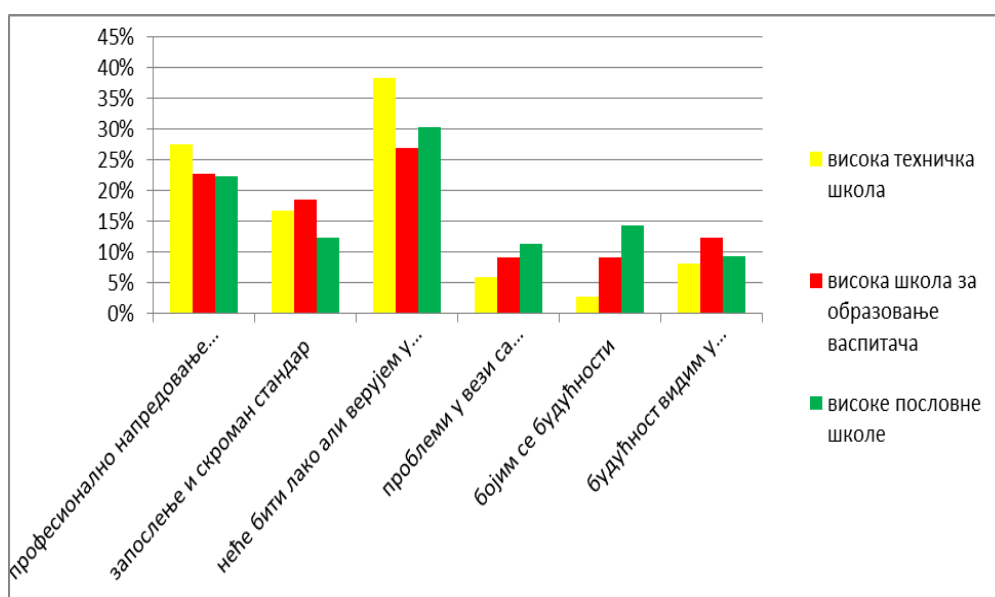
У овом делу истраживања пажња је била усмерена и на питање како садашња генерација високошколаца види своју професионалну будућност, какву будућност она, заправо очекује. Визија личне будућности прилично је оптимистична у испитаној групи студената. Тачније, већина студената из испитаног узорка има позитиван став према будућности. Тако, највећи број испитаника очекује да им у будућности неће бити лако али верују у себе (32,56%), док четвртина испитаника (24,86%) од будућности очекују професионално напредовање и добар материјални стандард. Запослење и скроман стандард очекује 16,85% испитаника, а 10,56% испитаних студената је изјавило да се боји будућности. Своју будућност у иностранству види 10,26% испитаних ученика док 2,86% испитаника њих очекује проблеме у вези са запослењем и егзистенцијом. (графикон бр. 84)

Графикон бр. 84 – Визија личне будућности

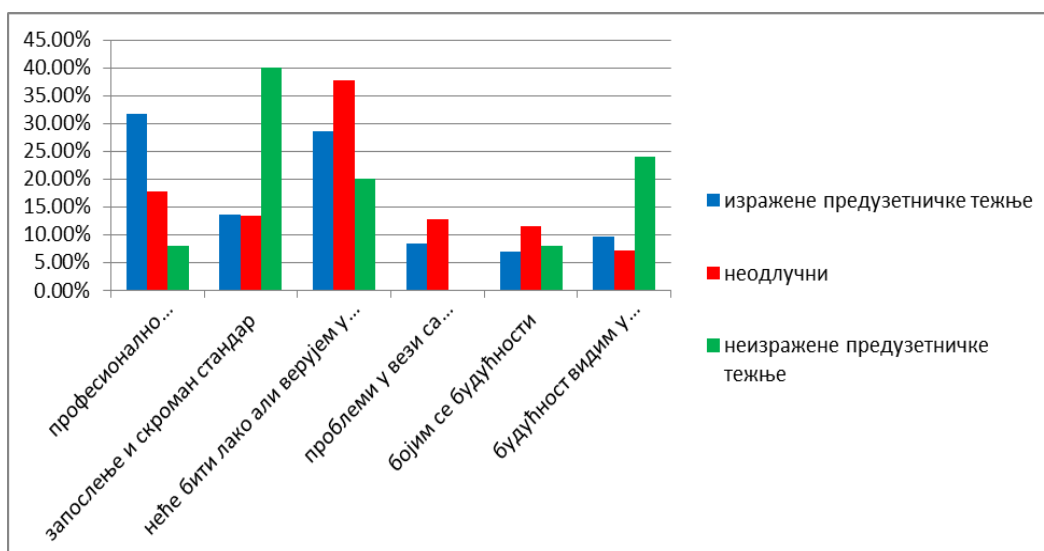
У овом истраживању је утврђено постојање статистички значајне разлике у томе како испитаници виде своју личну будућност с обзиром врсту високе струковне школе коју студирају ($\chi^2=23.06$; $df = 12$; $p > 0.05$). Испитаници из Високе техничке школе чешће бирају „неће бити лако, али верујем у себе“, посебно у односу на испитанике из Високе школе за образовање васпитача. Испитаници из високих пословних школа чешће одговарају да се боје будућности, посебно у односу на испитанике из Високе тенхичке школе. (графикон бр. 85)

Графикон бр. 85 – Визија личне будућности у односу на врсту високе струковне школе

Истовремено је утврђена и веза између обележја “предузетничке тежње” и “очекивана будућност”. Како хи квадрат тест ($\chi^2=36.61$; $df = 12$; $p < 0.05$) показује испитаници са израженим предузетничким тежњама чешће у односу на друге од будућности очекују професионално напредовање и добар материјални стандард, док, с друге стране, испитаници са неизраженим предузетничким тежњама у већем броју очекују запослење и скроман стандард. (графикон бр. 86)

Графикон бр. 86 - Визија личне будућности и предузетничке тежње

Налази дела истраживања о визији будућности испитаних студената високих струковних школа указују на:

- Испитана група студената у великој већини своју будућност види у властитој земљи. То би се могло протумачити као значајна промена у локацији властите будућности најобразованијег дела младих у поређењу са тенденцијом знатно учесталијих, готово масовних тежњи младих образованих стручњака да оду из земље током последње деценије двадесетог века. Ипак, како је реч о малом узорку, овај налаз има хипотетичку вредност те завређује шира истраживања. Истовремено, близу четврина студената из испитаног узорка, која преферира одлазак у иностранство, представља значајну групацију чији су мотиви за такву оријентацију такође од практичног друштвеног интереса и зато би такође требало да буду предмет продубљенијег истраживања.
- Налаз да скоро половина испитаних студената који своју будућност види у земљи преферира посао у државној служби и јавним установама као и пословним јединицама страних компанија и банака потврђује да они на своје запошљавање гледају кроз тржишне критеријуме. Будући високообразовани стручњаци логично имају аспирације према најбољим пословима у актуелном друштвеном контексту у Србији. Налаз да је у овој групи студената нешто више од четвртине исказало интенцију ка приватном бизнису указује на потребу даљег рада у циљу развијања предузетничке културе међу студентима, али

несумњиво и на потребу да се побољшавају услови за приватно предузетништво у окружењу.

- Јадан од посебно важних налаза овог истраживања је релативно оптимистична визија властите будућности код већине из испитане групе студената. При томе је такође карактеристично да више студената са израженим предузетничким тежњама у будућности очекује професионално напредовање и добар материјални стандард, док се више студената са неизраженим тежњама налази међу онима који у будућности очекују проблеме са запослењем и уопште егзистенцијом.

6.8. Провера хипотеза постављених на почетку истраживања

Спроведено истраживање, у високим струковним школама у Кикинди, Зрењанину, Новом Саду и Београду на узорку од 300 студената свих година студија, показало је да **42,30% испитаних студената има изражене предузетничке тежње** што кореспондира са истраживањима која су спроведена како у свету, тако и код нас. Међутим треба напоменути да, по нашим сазнањима, у Србији није до сада спровођено слично истраживање у високим струковним школама. Сва истраживања о предузетничким тежњама студената у високообразовним институцијама обухватала су студенте на академским студијама. Ваља напоменути да је добијени резултат готово идентичан резултату добијеном у истраживању спроведеном у средњим струковним школама где 43% ученика има изражене предузетничке тежње (Видука, 2012).

Интересантно је да су забележене предузетничке тежње код студената израженије код младића него код девојака, а приметно је да су девојке значајно неодлучније од младића. Такође, не изненађује налаз да студенти чију су родитељи руководиоци и предузетници имају израженије предузетничке тежње.

57,7% испитаника се или изјаснило да нема намеру да отпочне сопствени бизнис некад у будућности али би променили свој став уколико би: стекли искуства у раду код приватника (15,56%), се додатно образовали (13,96%), постојали стимулативни кредити (12,26%), имали финансијску подршку породице (11,26%), имали партнера са искуством (10,26) и смањио степен корупције у држави. Показало се да је фактор знање

у одговорима испитаника снажнији од фактора новац који се односи на финансијску подршку породице и постојање стимулативних кредита.

Након дипломирања на високој струковној школи већина студената планира да тражи запослење у земљи, оснивање сопственог посла али и одлазак у иностранство. 18% испитаника је изјавило да ће наставити школовање. Студенти високе техничке школе су у највећој мери истакли запослење у земљи, студенти пословних школа такође, а студенти високе васпитачке школе подједнако запослење у змељи и одлазак у иностранство.

Код групе студената која планира да остане у земљи највише је оних који би желели да се у будућности запосли у државној служби или јавним предузећима, а на другом месту су они студенти који планирају да оснују властити бизнис.

Преферирани послови код студената који желе да се запосле у Србији, у односу на врсту високе струковне школе, студенти високе техничке школе преферирају посао у државној служби, као и студенти у друге две испитиване срдеине.

Скоро половина испитаних студената са израженим предузетничким тежњама изјавила је да би сопствени посла отпочели након школовања и стицања искуства, тек 15% планира отпочињање посла одмах после школовања. Кад је у питању врста посла највећи број испитаника није имао одговор, а 20% се определило за интелектуалне услуге и 18,70% за трговину.

Већина студената из испитаног узорка има позитиван став према будућности. Тако, највећи број испитаника очекује да им у будућности неће бити лако али верују у себе.

Испитаници из Високе техничке школе чешће бирају „неће бити лако, али верујем у себе“, посебно у односу на испитанике из Високе школе за образовање васпитача. Испитаници из високих пословних школа чешће одговарају да се боје будућности.

Испитаници са израженим предузетничким тежњама чешће у односу на друге од будућности очекују професионално напредовање и добар материјални стандард, док, с друге стране, испитаници са неизраженим предузетничким тежњама у већем броју очекују запослење и скроман стандард.

На почетку истраживања је постављена *основна хипотеза* која гласи:

“на формирање предузетничких тежњи код студената високих струковних школа значајан утицај има образовни систем и знања добијена из области предузетништва,

у смислу да студенти који у оквиру свог образовања стичу спознаје, знања, вештине и позитивне ставове о предузетништву имају жељу да након завршетка школовања отпочну сопствени бизнис”.

Подаци добијени истраживањем су показали да је највећи број испитаних студената упознато или деломично упознато са феноменом предузетништва, највећи степен познавања феномена предузетништво су изразили студенти високе пословне школе а деломично познавање студенти високе техничке школе. Студенти високе васпитачке школе су најчешће одговорили да нису упознати са феноменом предузетништва.

Испитаници који кажу да им је предузетништво као економска активност познато у значајно већој мери од очекиване показују намеру да оснују сопствени бизнис, док испитаници којима је делимично познато предузетништво у мањој мери од очекиване имају намеру да оснују бизнис. Такође, више од половине испитаника је исказало да у средњој школи нису стекли знања из предузетништва, само 15,30% је одговорило потврдно.

Студенти процењују да кроз наставу у високим струковним школама добијају парцијална знања о предузетништву (42,3%). Позитивну оцену добијеног знања највише су изразили студенти високе пословне школе, а негативну оцену су у износу преко 60% дали студенти високе васпитачке школе.

Највећи број студената (41.70%) је оценило да их професори не охрабрују на предузетничке активности. Анализа је показала да испитаници са израженим предузетничким тежњама су у већем проценту изјавили да професори код њих развијају позитиван став о отпочињању бизниса.

Студенти високих пословних школа у највећој мери изјављују да професори у потпуности развијају позитиван став према оснивању сопственог бизниса (25%).

Истраживање је показало да школе у којима је спроведено истраживање нису организовале семинаре за развој предузетничких вештина поред редовне наставе (87,40%). И поред тога испитани студенти реалтивно позитивно оцењују атмосферу у школи за развијање иновативних идеја и активности код студената (60%). Студенти високих пословних школа су чешће оцењивали атмосферу као позитивну, док је већи број студента високе техничке школе негативно оценило атмосферу у школи.

58,30% испитаних студената је знање добијено у школи негативно оценила као потпуно или углавном недовољна при чему студенти високе васпитачке школе

предњаче у тој оцени. Позитивну оцену добијеног знања изразили су студенти високих пословних школа.

65,70% је мишљења да било корисно да се свим студентима понуде курсеви предузетништва, посебно оснивања и вођења властитог бизниса што је у већој мери изражено код испитаника који имају намеру да оснују бизнис и они који још нису размишљали.

Од студената који су изразили постојање предузетнички тежњи њих 39% сматра да не поседују довољно знања за отпочињање сопственог посла. Када су у питању способности за отпочињање сопственог бизниса младићи су у већем броју изјавили да их поседују у односу на девојке. Док су девојке у већем броју процениле да им је потребна помоћ стручњака.

Интересантан је налаз да студенти високе васпитачке школе у највећем броју сматрају да имају способности за отпочињање сопственог посла, док су студенти високих пословних школа у највећем броју негативно одговорили на ово питање.

Из наведених података можемо констатовати:

- да студенти који добијају знања о предузетништву кроз наставне програме имају изражене предузетничке тежње,
- да су предузетничке тежње израженије код студената на школама у чијим програмима постоје предмети предузетништво и сродни предмети кроз које студенти добијају одређена знања о пословању,
- да студенти са израженим предузетничким тежњама су у значајном броју изјавили да их професори охрабрују на предузетничке активности,
- да студенти нису задовољни нивоом и обимом знања које добијају из предузетништва те да би додатни програми били корисни посебно за оне који имају изражене предузетничке тежње,
- да значајан број студента процењује да нема довољно знања за отпочињање сопственог посла након завршетак студија.

На основу изнетих констатација можемо закључити да је основна истраживачка хипотеза потврђена.

Добијени налази кореспондирају са ставовима теоретичара да се појединац може научити да стимулише обим и интензитет предузетничке активности и да се утицај

предузетничког образовања препознаје као једна од кључних фактора који помажу појединцу да разуме и развије ставове о предузетништву.

Такође, морамо констатовати да смо анализом регулаторних докумената и наставних програма у високим струковним школама у Републици Србији утврдили да предузетништво није интегрисано у наставне програме иако се у Закону наглашава важност промовисања предузетничког начина размишљања. У истраживању спроведеном 2012. године у средњим струковним школама такође смо утврдили да наставни предмет предузетништво још увек није као обавезни предмет постао саставни део школских програма.

Претходно спроведена истраживања када су у питању ефекти програма који су реализовани (Тим за социјална укључивања и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, 2015) показали су да већина ученика предузетништво посматра као још један у низу предмета у наставном плану без неке специфичности, иако су свесни да кроз њих развијају и неке личне особине и ставове. Такође су констатовали да кроз поменуте пилот програме нису стекли знања о локалним тржиштима.

Добијени налази упућују на неопходност интегрисања предмета предузетништва у наставне програме и на средњошколском и на високошколском нивоу и као појединачне предмете и кроз друге предмете, те прилагођавања предмета потребама струке, условима тржишта и актуелним информацијама како би подстакли интересовање студента за предузетништво и њихово опредељење за отпочињање сопственог пословног подухвата.

На самом почетку истраживања поставили смо и *помоћне хипотезе* које смо пропитивали:

1. Прва помоћна хипотеза (XI), пропитивана у овом раду је гласила: „*предузетничке тежње детерминисане су у значајној мери стручним профилом*“, **је потврђена**.

Студенти високе техничке школе су у највећем броју показали да имају изражене предузетничке тежње, студенти високе пословне школе су најнеодлучнији а студенти високе васпитачке школе имају најмање изражене предузетничке тежње.

Развојем технологија и поновном добијању на значају инжењерског приступа долази до већег препознавања самосталног пословања у домену стварања иновација које би биле препознате на тржишту. Сматрамо да је то деломично допринело оваквом ставу, као и чињеница да студенти Високе техничке школе у свим наставним програмима

изучавају предузетништво као посебан предмет и на тај начин сагледавају могућности за отпочињање сопственог пословања у оквиру своје струке.

Повећано промовисање различитих видова подршке за развој иновација од стране домаћих и међународних институција, као и разноврсни програми, допринели су све већој популаризацији предузетничког приступа у техничким струкама.

2. У другој помоћној хипотези (Х2) пропитивали смо „*утицај школског успеха на формирање предузетничких тежњи: студенти са нижим просечним успехом су више окренути ка предузетништву као опционој (алтернативној) каријери у будућности*“, **није потврђена.**

Налаз је показао да студенти са бољим успехом на студијама имају израженије предузетничке тежње. Добијен налаз у потпуној је супротности са резултатима истраживања о предузетничким склоностима ученика средњих стручних школа у Банату, у којем се показало да најизраженије предузетничке тежње имају ученици са нижим просечним оценама, док су се ученици са врло добрим и одличним успехом припремали за наставак школовања на универзитетима (Видука, 2012).

Студенти са бољим успехом на студијама осећају професионалну зрелост и довољну информисаност за доношење добрих професионалних одлука, те пажљиво планирање каријере у оквирима постојећих друштвених прилика и ограничења (Кинг, 1989).

Налази показују да знање о предузетништву мења перспективу значаја предузетништва за појединца. Испитаници који су упознати са предузетништвом изјављивали су да је захваљујући предузетничком искуству порасла мотивација за постигнућем. У свом истраживању Кабрера (2007) и Патерсон и Мавин (2009) су доказали да је мотивација за постигнућем један од важних фактора за опредељивање ка предузетништву.

3. Трећом помоћна хипотеза (Х3) желели смо да утврдимо да ли „*претходно предузетничко искуство је позитивно повезано са предузетничким тежњама студената*“, хипотеза **је потврђена.**

Спроведено истраживање је показало да 73% испитаних студената има предузетничко искуство под чиме смо сматрали учешће у предузетничким активностима родитеља, плаћени рад код других предузетника, зарађивање новца поводом разних видова

активности. Доказали смо да постоје значајне разлике у односу на профил школе, успех у току студија као и процена задовољства претходним предузетничким искуством.

Студенти који су се највише ангажовали су студенти високе техничке школе и то помажући родитељима и радећи код других предузетника, као и студенти са просечним успехом на студијама 7 и 8. Најмање предузетничког искуства имају студенти са просеком 9.

Предузетничко искуство је у великој мери утицало на развој предузетничких тежњи испитаних студената, њих 60% је изјавило да је на тај начин доказало себи да умеју да зарађују као и да цене новац (15,80%). Оба налаза су значајнија код младића него код девојака. Девојке су у већој мери дале значај мотивацији за постигнућем него младићи.

Студенти са просечним оценама 7 и 8 су у већој мери показали задовољство зарађеним новцем, док је на студенте са просечном оценом 9 веће задовољство оставило то што су доказали да умеју да зараде.

Истраживањем је утврђено постојање значајности у разликама када је у питању задовољство ефектима предузетничких активности с обзиром на познавање предузетништва као економске активности. Студенти са мање израженим предузетничким тежњама су чешће бирали опцију зарађеног новца, док су студенти са израженим предузетничким тежњама бирали опцију да им је порасла мотивација за постигнућем.

Студенти упитани да процене утицај предузетничког искуства на развој њихових предузетничких особина у највећем броју су изјавили да им је порасла жеља за постигнућем као и самопоштовање. Нешто слабије је оцењена способност за конкретизовање идеје и способност самоконтроле. Најслабије је оцењена склоност ка ризику, њу су значајно боље оценили студенти који поседују предзнање о предузетништву.

Испитаници из високе пословне школе дају значајно мању оцену жељи за постигнућем у односу на испитанике из високе техничке и високе школе за образовање васпитача као ефекте претходног предузетничког искуства.

Испитаници из високе школе за образовање васпитача оцењују креативност и иницијативност као важнију последицу искуства у односу на испитанике из високе техничке и високе пословне школе.

Добијени налази кореспондирају са ставом теоретичара Коурилску (1990) и Дуер (1994) да је студентима поред теоретских знања у планираним интервалима потребно понудити и практично искуство у предузетничком размишљању и ангажовању јер на тај начин се подстичу студенти да прате образац који су научили/вежбали током школовања.

4. Четврта помоћна хипотеза (H4), „*да присуство предузетничких тежњи позитивно корелира са самоперцепцијом личних способности, знања и вештина неопходних за предузетничке подухвате*“, **је потврђена.**

У истраживању смо прво пропитивали перцепције студената о особинама које предузетници по њиховом мишљењу треба да поседују, затим смо пропитивали њихове перцепције сопствених предузетничких особина, те укрштали добијене налазе. Такође, током анализе разматрали смо разлике у односу на род, профил школе и предузетничке тежње испитаника.

Када су у питању перцепције студената о особинама предузетника они оцењују да су најзначајније особине жеља за постигнућем, истрајности и упорности и посвећености послу. Најниже су вредновали особине као што су склоност ка ризику, независност, аутономија и новчана мотивација. Девојке у односу на младиће особину склоност ка ризику сматрају важнијом за осниваче приватног бизниса, као и особину аутономија и независност.

Испитани студенти из различитих високих струковних школа неке особине личности потребне предузетнику различито вреднују. Тако студенти високе школе за образовање васпитача особину личности „креативност и иновативност“ више вреднују од својих колега док испитаници из пословне школе особину личности „поверење у себе“ оцењују као мање важну за осниваче властитог бизниса у односу на испитанике из других школа. Испитани студенти високих пословних школа жељу за постигнућем као особину личности потребну предузетницима сматрају мање важном од својих колега са високе техничке и високе васпитачке школе. Енергичност и оптимизам су особине личности предузетника које су нижим средњим оценама вредновали испитане студенате високих пословних школа у односу на студенте и друге две испитиване средине.

Када је у питању вредновање предузетничких особина које сами поседују показало се да студенти највише вреднују особине као што су енергичност, истрајност и упорност, и жеља за постигнућем што кореспондира са особинама које сматрају најзначајнијим код предузетника. Истраживање је показало да студенти из различитих школа препознају различите особине као значајне, па су студенти високих пословних школа препознали пет особина као врло значајне за разлику од њихових колега из високе техничке и високе васпитачке школе.

Студенти високе васпитачке и високе техничке школе су жељу за постигнућем препознали као значајнију особину од студента пословних школа, као и способност за конкретизовање идеја, склоност ка ризику, способност контроле, креативност и иницијативност.

Истраживањем смо желели утврдити и перцепцију сопствених предности и ограничења за отпочињање посла. Приликом вредновања појединих предности установили смо да постоје статистички значајне разлике између група студената с обзиром на врсту школе, познавање феномена предузетништва и изражену предузетничку тежњу.

Студенти високе школе за васпитаче у највећој мери препознају мотивацију да се направи нешто ново као своју предност, али и поседовање добре идеје, те умеће да анимирају друге.

Значајно је што испитаници који нису упознати са предузетништвом дају значајно нижу оцену особини поседовања добре идеје у односу на испитанике који јесу упознати или су делимично упознати са овом врстом економске активности.

Такође утврђено да студенти са израженим предузетничким тежњама, процењују нешто више спремност на ризик као своју предност за оснивање бизниса, те чешће код себе препознају добру идеју као сопствену предност за улазак у приватни бизнис.

Када је у питању перцепција властитих ограничења за отпочињање приватног бизниса у првом реду виде спољашње препреке као што су несигурна политичка и економска ситуација, па тек онда своје недостатке као што су недостатак знања и недостатак информација.

Постоје статистички значајне разлике између група студената с обзиром на родну припадност, врсту школе и познавање феномена предузетништва. Недостатак радиности младићи чешће процењују као ограничење у односу на девојке, док студенти Високе школе за образовање васпитача недостатак подршке као и недостатак

информација, недостатак радиности сматрају мање значајним ограничењем у односу на испитанике у друге две средине.

Испитаници који нису упознати са бизнисом дају значајно већу важност неспремности на ризик у односу на испитанике који су упознати.

Када су у питању мотиви за отпочињање посла код оних испитаника који су изразили предузетничке тежње подаци указују да су унутрашњи мотиви попут жеље за исказивањем властитих способности, жеље за самосталношћу у послу и жеље да се настави породична традиција (40,92) нешто снажнији од спољашњих мотива у које смо убројали добру зараду и добар живот.

Налази добијени на основу спроведеног емпиријског истраживања показали су још неке значајне аспекте кад су у питању планови студената, као и познавање подршке, институција и процедура за развој предузетништва и отпочињање сопственог бизниса:

- Када су у питању мотиви за отпочињање посла код оних испитаника који су изразили предузетничке тежње доминира економска нужда па тек онда жеља за самосталношћу у послу. Из налаза је видљиво да студент високих пословних школа као мотив за отпочињање сопственог посла истичу самосталност у послу као и студенти високе техничке школе, док студенти високе васпитачке школе као мотив истичу економску нужду.
- Скоро половина испитаних студената са израженим предузетничким тежњама изјавила је да би сопствени посао отпочели након школовања и стицања искуства, тек 15% планира отпочињање посла одмах после школовања. Кад је у питању врста посла највећи број испитаника није имао одговор, а 20% се определило за интелектуалне услуге и 18,70% за трговину. Испитаници из Високе школе за образовање васпитача у највећем броју су се определили за интелектуалне услуге, док су студенти високе техничке школе истакли сектор трговине као и студенти високих пословних школа. Подршку за отпочињање посла највише очекују од својих родитеља, посебно када су девојке у питању, док би се младићи чешће обратили пријатељима.
- Показало се да више од половине испитаника не познаје програме подршке државе за развој предузетништва при чему 91,3% испитаних студената није навело ниједан програм подршке са којим су упознати. Студенти који имају сазнања о програмима

подршке су у највећем броју они који познају феномен предузетништва. Више од половине испитаних студената је изјавило да не позна институције подршке као ни процедуре за оснивање предузећа, при чему је установљено да испитани студенти који познају предузетништво у значајно већој мери изјављују и да су упознати са процедуром оснивања предузећа. Такође, показано је да су испитани студенти високих пословних школа у значајно већој мери упознати са процедуром оснивања предузећа у Србији у односу на друге испитанике. Налази су показали да највећи број испитаника није упознат са подршком државе када је у питању развој предузетништва. Иако, је евидентно да су испитаници који имају изражене предузетничке тежње потврдно одговарали на питања о познавањима подршке у виду процедура и програма. Република Србија је много учинила у последње две деценије у циљу обезбеђивања услова за развој предузетништва. Тренутно у држави постоји системска нефинансијска и финансијска подршка која омогућава лакше отпочињање посла као и развој постојећег. Такође су поједностављене процедуре за оснивање предузећа. Још увек постоје одређене препреке за унапређење предузетничке културе, усклађивање програма подршке са образовним програмима, адекватна подршка за младе предузетнике и обезбеђивање свеопшних тржишних услова за отпочињање и развој пословања. Утврђено указује да је неопходно да се у наставни програм уврсте информације о локалном тржишту, процедурама и програмима подршке развоју пословних идеја. Такође указује да постоји простор за сарадњу институција подршке и високих струковних школа у виду информисања, прилагођавања програма студентима и креирања инструмената усмерених за омладинско предузетништво.

- Испитани студенти имају свест о полулегалном или нелегалном начину пословања значајног дела актуелних власника приватних бизниса и испољавају критичност према њима; Леви и Аутио (2008) су у оквиру своје студије поставили концепт да предузетничко и опште економско окружење успоставља међусобне односе и везе са одређеним формама предузетничких активности, при чему је окружење основни извор иницијалних импулса предузетничког понашања. С тога створена предузетничка култура, која младим поручује, да је предузетништво директно повезано са нечим нелегалним или забрањеним утиче на њихове предузетничке аспирације.

7. ЗАКЉУЧАК

Кључни резултати истраживања и значај истраживања за научну заједницу огледа се у:

- теоријској поставци и емпиријској провери конструисаног модела истраживања;
- дефинисању релевантних критеријума и фактора који утичу на предузетничке тежење студената високих струковних школа;
- поређења досадашњих ставова из литературе и утврђених ставова студената високих струковних школа кроз спроведено емпиријско истраживање;
- креирању практично применљивог модела интеграције предузетничког учења у високим струковним школама.

На основу разматраних теорија о утицају социјализације личности на избор и развој каријере, теорију планираног понашања и теорију предузетничких намера, произашла је конструкција теоретског модела истраживања на основу којег је формулисан мешовити модел емпиријског истраживања, јер се ради о вишедимензионалном феномену. Поменути модел је затим дефинисан критеријумима и факторима из две групе: 1) друштвена и лична обележја испитаника (студената високих струковних школа) и 2) ситуациони фактори.

Полазне претпоставке истраживања су омогућиле формирање упитника за структурирано прикупљање података на основу чије анализе смо могли поредити теоретске поставке и формулисати практично применљив модел интеграције предузетничког учења у високим струковним школама и на тај начин проверили постављени модел.

Значајан научни и друштвени допринос рада произилази и из чињенице да је ово јединствени структурирани приступ анализи предузетничког учења у високим струковним школама који се огледа у приступу који кроз нацрт научне замисли, планове истраживања и инструменте истраживања, план обраде података омогућава креирање модела заснованог на претходним научним сазнањима, логичкој структури ставова, судова, закључака и пропитаним хипотезама о проблему и предмету истраживања и на тај начин доприноси формулисању научни ставови, судови, закључака и креирања препорука.

На бази прикупљених података из ставова теоретичара, прегледа модела у земљама Европске Уније и земаља Западног Балкана, као и закључака на основу пропитивања постављених хипотеза потврђен је предложени модел као адекватно идејно решење предузетничког образовања.

Сви до сада приказани резултати, и емпиријским подацима документовани, и поред евидентних недостатака који проистичу из периода транзиције, периода спровеђења интензивних реформи у образовању и економске несигурности у региону, указују да постоји спекатар могућности за унапређење постојећег стања када је у питању предузетничко образовање. Иако кроз регулаторне документе у Републици Србији није довољно прецизно позиционирано предузетничко учење, ни на једном нивоу образовања, закључујемо да доносиоци одлука имају свест о његовој неопходности.

Предложени нацрт модела би се свакако разрађивао и прилагођавао профилима школе, као и променама на нижим нивоима образовања када је у питању предузетничко учење. Интеграцијом предузетничког учења у наставне програме средњих струковних школа, па и основних школа захтевао би промену концепта на нивоу високих струковних школа у смислу континуитета и даље надоградње.

Значај предузетничког учења за развој појединца, економије и друштва у целини посматрамо у контексту европских трендова и тежњи, као и резултата које имају земље са системским приступом у изградњи свеопште предузетничке културе.

Као полазне основе рада постављене су *хипотезе које су пропитана кроз истраживање* и проверене у претходном подпоглављу на основу чега смо *закључили* да је:

- *основна истраживачка хипотеза* која је гласила: “на формирање предузетничких тежњи код студената високих струковних школа значајан утицај има образовни систем и знања добијена из области предузетништва, у смислу да студенти који у оквиру свог образовања стичу спознаје, знања, вештине и позитивне ставове о предузетништву имају жељу да након завршетка школовања отпочну сопствени бизнис” *потврђена*.

1) *Прва помоћна хипотеза (X1)*, пропитивана у овом раду је гласила: „предузетничке тежње детерминисане су у значајној мери стручним профилем“, *је потврђена*.

2) У *другој помоћној хипотези (X2)* пропитивали смо „утицај школског успех на формирање предузетничких тежњи: студенти са нижим просечним успехом су више

окренути ка предузетништву као опционој (алтернативној) каријери у будућности“, **није потврђена.**

3) **Трећом помоћном хипотезом (X3)** желели смо да утврдимо да ли је „претходно предузетничко искуство позитивно повезано са предузетничким тежњама студената“, хипотеза **је потврђена.**

4) **Четврта помоћна хипотеза (X4)**, „да присуство предузетничких тежњи позитивно корелира са самоперцепцијом личних способности, знања и вештина неопходних за предузетничке подухвате“, **је потврђена.**

Резултати нашег истраживања потврђују ставове теоретичара да предузетничко образовање позитивно корелира са тежњама студената за отпочињање сопственог предузетничког подухвата, као и да свако сазнање, искуствено и теоретско, позитивни примери из праксе као и подстичућа атмосфера у образовним институцијама доприносе њиховом опредељењу да сопствени бизнис посматрају као опцију за развој каријере.

Усклађивањем регулаторних докумената и прецизирање акционих планова за њихову имплементацију у сарадњи са институцијама подршке и привредним субјектима који послују на тржишту могуће је креирати основ за унапређење наставних програма у високим струковним школама.

7.1. Сугестије за даља научна истраживања и јавни разговор

Наше истраживање на нивоу високих струковних школа, као и претходно спроведено истраживање на нивоу средњих стручних школа указује на неопходност предузетничког учење на оба нивоа образовања, како би се млади људи (млади професионалци) опредељивали за самостално пословање, као и да би квалитетно учествовали у пословању других предузетника.

Спроведено истраживање је створило основ за продубљенија истраживања о утицајима још неких фактора на развој предузетничких тежњи студента високих струковних школа која би допринела унапређењу сазнања и креирања модела.

У том контексту, **значајна би била следећа истраживања:**

- истраживање ставова наставног кадра на високим струковним школама о неопходности предузетничког образовања и њихова процена предузетничке атмосфере унутар институције;
- истраживање које ће укључити постојеће младе предузетнике, који су непосредно након завршетка студија отпочели свој посао, и пропитивање утицаја предузетничког образовања на њихову одлуку да отпочну сопствени бизнис;
- студија случаја која обухвата младе предузетнике подељене у две групе, оне који су одмах након школовања отпочели свој посао и оне који су се након неколико година искуства отиснули у предузетничке воде, што би омогућило и компаративину анализу ове две групације са циљем процене доприноса предузетничког образовања као и других релевантних фактора.

Из нашег истраживања проистекле су и следеће *теме које завређују пажњу и дискусију*:

- уврштавање предузетничког учења на све нивое образовања и хоризонтално и вертикално пратећи примере добре праксе у свету;
- креирање предузетничког учења комбинацијом теорије и праксе, те упознавањем постојећих предузетника;
- иницирање сарадње образовних институција са институцијама које пружају подршку развоју предузетништва;
- иницирање програма од стране образовних институција који би пратили тежње студената када је у питању отпочињање сопственог посла.

На крају желимо да истакнемо да подстицајна култура, односно култура која даје подршку предузетништву и економском напретку поставља образовање у центар система вредности и да је управо оно темељ напретка сваког друштва. Само динамично образовање и знање могу подстицати и развијати креативност и иновативност код савременог човека. Друштва која гаје културу прожету високим степеном модерног образовања и знања могу очекивати економски и друштвени прогрес у дугорочном периоду.

8. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ajzen, I.: The Theory of Planned Behavior, in: *Organization Behavior and Human Decision Processes*, 50, pp. 179 – 211, 1991
- [2] Audretsch, B., Carree, M.A., Thurik, A. R.: Does self-employment reduce unemployment? Discussion paper TI01-074/3, Tinbergen Institute, Erasmus University Rotterdam, 2001
- [3] Baptista, R., Thurik, A. R.: The relationship between entrepreneurship and unemployment: Is Portugal an outlier?, “*Technological Forecasting & Social Change*”, Elsevier Inc., 2007
- [4] Baumol, W.J.: Entrepreneurship in Economic Theory, *The American Economic Review*, Vol. 58, No. 2., pp. 64 – 71, 1968
- [5] Belussi, F.: Policies for the development of knowledge-intensive local production systems, *Cambridge Journal of Economics*, 1999
- [6] Business Innovation Programs (BIP), <http://www.bips.rs/>.
- [7] Blanchflower, D.G., Freeman, R.: *The Rising Well-Being of the Young*, forthcoming in *Youth Employment and Joblessness in Advanced Countries*, University of Chicago Press and NBER, 1999
- [8] Богетић, С., Ђорђевић, Д., Ђоћкало, Д.: Унапређење запошљавања младих као фактор развоја националне економије, *Економски хоризонти*, вол. 13, бр. 2, стр. 107-126, 2011
- [9] Бороцки, Ј., Митровић, С., Текић, Ж.: *Предузетнички потенцијали младих – пример Факултета техничких наука*, 2012
- [10] Cabrera, E. F.: Opting out and opting in: understanding the complexities of women's career transitions. *Career Development International*, 12(3), 218-237., 2007
- [11] Cantillon, R.: *Essai sur la nature du commerce en general*. Piscataway, NJ: Transaction Publishers (English Edition), 2001
- [12] Carlsson, B.: The evolution of manufacturing technology and its impact on industrial structure: an international study, *Small Bus. Econ.* 1, 21–37., 1989

- [13] Casson, M.: *The Entrepreneur: An Economic Theory*. 2nd edition, Edward Elgar Publishing, 2005
- [14] Clayton, C., Rosenbloom, J.: Explaining the attacker's advantage: technological paradigms, organizational dynamics and the value network, *Res. Policy* 24, 233–257., 1995
- [15] Cooper, A., Komives, J.: *Technical Entrepreneurship: A Symposium: 24*. Milwaukee: Centre for Venture Management, 1973
- [16] Curtain, R.: 'Towards a Youth Employment Strategy', Report to the United Nations on Youth Employment), 2000
- [17] Davidsson, P.: Continued entrepreneurship: Ability, need, and opportunity as determinants of small firm growth. *Journal of business venturing* 1991, 6(6):405–429. 10.1016/0883-9026(91)90028-C, 1991
- [18] Davidsson, P., Honig, B.: The role of social and human capital among nascent entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 18(3), 301-331. doi:10.1016/S0883-9026(02)00097-6, 2003
- [19] Drucker, P.: *Innovation and Entrepreneurship*, New York, NY: Harper Perennial, 1985
- [20] Дракер, П.: Иновације и предузетништво, ПС Грмеч-Привредни преглед, Београд, 1996
- [21] Dyer, G.: Toward a theory of Entrepreneurial Careers, *Entrepreneurship Theory and Practise*, Vol. 19, Issue 2, pp 7.-21, 1994
- [22] Ђурић Кузмановић, Т.: Дириговано неразвој (пос)социјалистичко искуство и феминистицка алтернатива, ЕХПО д.о.о.- ЕХПО ПРЕСС, Нови Сад, 1998
- [23] EIM Business & Policy Research with financial support from the European Communities "Do SME s create more and better jobs?"; report for November, 2011
- [24] European Commission: Green paper, European Union Documents, 2009
- [25] European Commission: EU SMEs in 2012: at the crossroads -Annual report on small and medium-sized enterprises in the EU, 2011/12; September 2012) Entrepreneurship (NCGE), UK, 2012
- [26] Европска комисија: Европска повеља за мала предузећа, Брисел, 2000
- [27] Европска комисија: Завршни извештај експертске групе, Брисел, 2008

- [28] Европска комисија: Зелена књига, Брисел, 2003
- [29] Expert Group on Indicators on Entrepreneurial Learning and Competence: Final Report DG Education and Culture Framework Contract 02/10 – Lot 1, A report submitted by ICF GHK on behalf of the European Commission, 2014
- [30] Fini, R., Grimaldi, R., Marzocchi, G. L., Sobrero, M.: Foundation of entrepreneurial intention. Retrieved on February 18, 2013 from <http://www2.druid.dk/conferences/viewpaper.php?id=5955&cf=32>, 2009
- [31] Galloway, L, Brown, W.: Entrepreneurship education at university: a driver in the creation of high growth firms? Education + Training, Vol. 44. No 8 -9, pp. 398-405, 2002
- [32] Gibb, A.: Entrepreneurship: Unique solutions for unique environment: Is it possible to achieve this with existing paradigm?, Working Paper 038/2006, National Council for graduate, 2006
- [33] Gorman, G., Hanlon, D., King, W.: Some research perspectives on entrepreneurship education and education for small business management: a ten-year literature review. International Small Business Journal, 15(3), 56-77, 1997
- [34] Harrison, R., Leitch, C.: Entrepreneurial learning : conceptual frameworks and applications. Routledge, London, 2008
- [35] Hébert, R.F., Link, A. N.: „The Entrepreneur, Mainstream Vies and Radical Critiques”, Praeger, New York, 1988
- [36] Henderson, R., Robertson, M.: Who wants to be an entrepreneur? Young adult attitudes to entrepreneurship as a career, Career Development International, Vol. 5 Iss: 6, pp.279 – 287, 2000
- [37] Hisrich, R., Peters, D., Michael, P.: Entrepreneurship V Edition, McGraw-Hill Companies, 1985
- [38] Holmes, M.: What is Gender? London SAGE, 2007
- [39] Howard, S.R.: Developing Entrepreneurial Characteristics in Youth: The Effects of Education and Enterprise Experience, University of South Florida
- [40] Јовановић-Крањец, М.: Економизација високог образовања у републици Србији, Економски хоризонти, Јануар - Април 2013, Годиште ХВ, Свеска 1, 87 – 96, Економски

факултет Универзитета у Крагујевцу, УДЦ: 33 ИСЧН: 1450-863 X еИСЧН: 2217-9232), 2013

[41] Junior Achivment Young Entreprise, <http://www.ja-serbia.org/sr/o-nama>

[42] Katz JA: A psychological cognitive model of employment status choice. *Entrepreneurship: Theory and Practice* 1992,17(1):29–37.

[43] Knight, H.: *Risk, Uncertainty and Profit*, Kessinger Publishing, LLC, 2007

[44] Kourilsky, M.L.: Entrepreneurial thinking and behavior: what role the classroom? In: C.A. Kent (ed.), *Entrepreneurship Education: Current Developments, Future Directions*, New York: Quorum Books, 137-153, 1990

[45] Компаративни преглед образовних политика: Тим за социјална укључивања и смањење сиромаштво Владе Републике Србије, 2015

[46] Kourilsky, M.L.: *Enterpreneurship education: Opportunity in search of curriculym*. *Business education Forum*, October, 1995

[47] Kourilsky, M. L., Walstad, W. B.: *Entrepreneurship and Female youth: knowledge, attitude, gender differences, and educational practices*. *Journal of business venturing*, 13(1), 77-88, 1998

[48] Kourilsky, M.L., Walstad, W.B.: *The early environment and schooling experiences of high technology entrepreneurs: Insights of entrepreneurship education*, *International Journal of Enterpreneurship Education*, 1(1) Senate hall Academic Publishing pp 1-21, 2002

[49] Krueger, N.: *The impact of prior entrepreneurial exposure on perceptions of new venture feasibility and desirability*. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 18 (1), 5-21, 1993

[50] Krueger, N., Brazeal, D.V.: *Entrepreneurial potential and potential entrepreneurs*. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 18 (3), 91–104, 1994

[51] Kuratko, D.F., Hodges, R.M.: *Entrepreneurship: Theory, Process, Practice*, 2004

[52] Лајовић, Д., Дробњак, Р., Николић, Н.: *Увод у бизнис*, Економски факултет Подгорица, 19. стр., 2009

[53] Levie, J., Autio, E.: *A theoretical grounding and test of the Gem model*, *Small Business Economics*, 31 (3): 235-263, 2008

[54] Linan, F.: *Intention-based models of entrepreneurship education*. *Piccola impresa / Small Business Venturing*, vol 3, pp. 11 – 35, 2004

- [55] Linan, F.: Skill and value perceptions: how do they affect entrepreneurial intentions? *International Entrepreneurship Management Journal*, 4, 257-272, 2008
- [56] Lisbon Growth and Jobs Strategy: Implementing the Community Lisbon Programme – Modern SME policy for Growth and Employment, COM(2005) 551 final, 2005
- [57] Марков, С., Изгарјан, А.: Перцепција предузетништва код студенткиња и студената Универзитета у Новом Саду, *Социолошки преглед*, Вол 44, Но 2. пп. 325 – 336, 2010
- [58] Марков, С., Мирков, С.: Универзитет и предузетништво, Универзитет у Новом Саду, 2008
- [59] Markov, S., Tekic, Z.: Students and Entrepreneurship – Challenges in Research and Education. Chapter VII in *Engineering Management – Challenges for the Future*, pp. 127-145, H.-J. Bullinger & D. Spath (Eds.), published by Faculty of Technical Sciences (Novi Sad, Serbia), Fraunhofer IAO (Stuttgart, Germany) and DAAAM International (Vienna, Austria), ISBN 978-3-902734-01-3, 2013
- [60] Marshall, A.: *Industry and Trade. A Study of Industrial Technique and Business Organization; and of their Influences on the Conditions of Various Classes and Nations*, London, Macmillan, 1919
- [61] Menger, C.: *Principles of Economics*. Libertarian Press, Incorporated, 1994
- [62] Meager, N., Bates, P., Cowling, M.: An Evaluation of Business Start - Up Support for Young People, *National Institute Economic Review*, 186, October, 70-83, 2003
- [63] Министарство привреде: Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву за 2014. годну, Београд, 2015.
- [64] Minniti, M., Bygrave, W.: A dynamic model of entrepreneurial learning. *Entrepreneurship: Theory and Practice* 23 (4): 41–52, 2001
- [65] Национална агенција за регионални развој Републике Србије www.narr.gov.rs/index.php/O-nama/Pravci-delovanja-Agencije
- [66] Национална служба за запошљавање Републике Србије www.nsz.gov.rs
- [67] OECD, Obrada: John Schmitt, CEPR Washington, 2006
- [68] Основне пословне струковне студије Београд- ОПСС, <http://fps.strukovne.naisbitt.edu.rs/>

- [69] Patterson, N., Mavin, S.: Women Entrepreneurs Jumping the Corporate Ship and Gaining New Wings. *International Small Business Journal*, 27(2), 173-192, 2009
- [70] Пашалић, Е.: Истраживање: Млади Брчко Дистрикта Босне и Херцеговина, Брчко, 2006
- [71] Paunovic, S.: Entrepreneurship education - to make it more efficient and entrepreneurial, 2009
- [72] Peterman, N., Kennedy, J.: Enterprise education: influencing students' perceptions of entrepreneurship, *Entrepreneurship theory and practice*, vol. 28 82), pp. 129 – 144, 2003
- [73] Piore, M., Sabel, C.: *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, Basic Books, New York, 1984
- [74] Pomery, E., Gibbons, F., Reis-Bergman, M., Gerrard, M.: From Willingness to Intention: Experience moderates the shift from reactive to reasoned behaviour. *Personality and Social Psychology Bulletin* 2009, 35(7):894–908. 10.1177/0146167209335166, 2009
- [75] Rindfuss, R., Swicegood, C.G., Rosenfeld, R.A.: Disorder in the Life Course: How Common and Does It Matter, *American Sociological Review* 52, no. 6, 785-801, 1987
- [76] Rushing, F.W.: Economics and entrepreneurship in the elementary grades. In: C.A. Kent (ed.), *Entrepreneurship Education: Current Developments, Future Directions*, New York: Quorum Books, 153-164, 1990
- [77] Say J.B.: *A Treatise on Political Economy*. New Ed edition, Transaction Publishers, 2001
- [78] Schoof, U., Blanchflower, D.G., Andrew, O.: *Stimulating Youth Entrepreneurship: Barriers and incentives to enterprise start-ups by young people (Series on Youth and Entrepreneurship)*, 2006
- [79] Schumpeter, J.: *Capitalism, Socialism and Democracy*, Globus, Zagreb, pg. 38, 43, 107-109, 113, 1982
- [80] Shapero, A.: Are business schools teaching business? *INC.*, 4, 13. Retrieved from <http://www.inc.com/magazine/19820101/7105.html>, 1982
- [81] Shaver, K., Scott, L.P.: Process, and choice: The psychology of new venture creation. *Entrepreneurship: Theory and Practice* 1992,16(2):23–45., 1992

- [82] Shigunta, F.: Youth entrepreneurship: Meeting Key Chalelenges, Final Paper, Wolfson College, Oxford University, England, 2002
- [83] Simon, HA.: Rational decision making in business organizations. The American Economic Review 1979, 69 (4): 493–513, 1979
- [84] Stevenson, H., Jarillo, J.: A paradigm of Entrepreneurship: Entrepreneurial Management, Strategic Management Journal, 11, 17-27, 1990
- [85] Students attitudes to Business: Bringing business to life for students, GFK UK market research agencies in the UK, 2005
- [86] Студија УСАИД: Политике за повећање запослености и конкурентности радне снаге, Центар за либерално-демократске студије, Новембар 2012
- [87] Суботић, Љ., Гајић, О., Лунгулов, Б.: Квалитет високог образовања у друштву знања – могућности и перспективе, у В. Матејић (ур.) Технологија, култура, развој – Западни балкан на путу ка Европској унији, (142-150) Београд: Удружење „Технологија и друштво“, Институт „Михајло Пупин“, Центар за истраживање науке и технологије, Економски факултет Суботица, 2011
- [88] Swedberg, R.: “The social science view of entrepreneurship: introduction and practical applications”, in Swedberg, R. (Ed.), Entrepreneurship: The Social Science View, Oxford University Press, Oxford, pp. 7-44, 2000
- [89] Tackey, N. D., Perryman, S.: Graduates Mean Business: A Study of Graduate Self-Employment and Business Start-Ups. Grantham (UK): Grantham Book Services Ltd, 1999
- [90] United Nations www.un.org
- [91] United Nations Population Fund <http://www.unfpa.org/emergencies/manual/8.htm>
- [92] Viduka, B.: Analysis of entrepreneurial aspirations of High Vocational School Students, Master dissertation, University Novi Sad UNESCO Chair for Entrepreneurial study, 2014
- [93] Висока пословна школа струковних студија Нови Сад – ВПШСС, <http://www.vps.ns.ac.rs>
- [94] Висока школа струковних студија за образовање васпитача у Кикинди – ВШССОВ, <http://www.vaspitacka.edu.rs>
- [95] Висока техничка школа струковних студија у Зрењанину, <http://www.vts-zr.edu.rs/>

- [96] Von Mises, L.: Human Action; a treatise on Economics. 3rd revised edition, Contemporary Books, 1996
- [97] Walstad, W.B., Kourilsky, M.L.: Seeds of Success: Entrepreneurship and Youth, Danbuque, Iowa, Kendall – Hunt, 1999
- [98] Wang, C. K., Wong, P.K.: Entrepreneurial interest of university students in Singapore. *Technovation*, 24(2), 163-172, 2004
- [99] White, S., Kenyon, P.: Enterprise-Based Youth Employment Policies, Strategies and Programmes Draft Report to ILO, Geneva, 2000

9. ПРИЛОЗИ

Прилог бр. 1: упитник за студенте високих школа струковних студија

Прилог бр. 2: студијски програми високе пословне школе струковних студија у Новом Саду

Прилог бр. 3: студијски програм Основних пословних струковних студија у Београду

Прилог бр. 4: студијски програм Високе техничке школе струковних студија у Зрењанину

Прилог бр. 5: студијски програм Високе школе струковних студија за образовање васпитача у Кикинди

Прилог бр. 1: упитник за студенте високих школа струковних студија

U P I T N I K

o preduzetničkim sklonostima studenata visokih strukovnih škola

Molim Vas da iskreno odgovorite na sva pitanja iz upitnika. Ispitivanje je anonimno i biće isključivo korišćeno u naučne svrhe za izradu doktorata na temu: „Značaj obrazovanja za preduzetništvo na razvoj preduzetničkih težnji studenata strukovnih studija“.

Zahvaljujem Vam se na vremenu koje će te izdvojiti kako bi odgovorili na postavljena pitanja.

I. Osnovni podaci

1. Pol:

- a) Muški
- b) Ženski

2. Mesto stalnog boravka:

- a) Grad
- b) Varoš
- c) Selo

3. Visoka strukovna škola koju pohađate:

- a) Visoka tehnička škola strukovnih studija
- b) Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača
- c) Visoka poslovna škola strukovnih studija

4. Tačan naziv studijskog programa koji pohađate:

g) Rukovodilac (direktor) h) Nezaposlen

i) Ostalo,šta? _____

B. MAJKE

a) Profesionalka (lekarka, inženjerka..) b) Stručnjakinja sa srednjom školom

c) Stručnjakinja sa višom školom d) Preduzetnica (vlasnica firme)

e) Preduzetnica (vlasnica firme) f) Poljoprivrednica (vlasnica imanja)

g) Radnica u proizvodnji i uslugama h) Rukovoditeljka (direktorka)

a) Nezaposlena b) Domaćica

c) Ostalo,šta? _____

II. Obrazovanje za preduzetništvo

8. Danas se dosta govori o preduzetništvu kao izvoru novih radnih mesta i stvaranja zarade. Da li je Vama poznata ta vrsta ekonomske aktivnosti?

a) Da, poznata mi je

b) Delimično

c) Nije mi poznata

9. Da li ste kroz srednju stručnu školu stekli predznanja o preduzetništvu?

a) Da

b) Ne

c) Delimično

10. Da li kroz nastavne predmete u visokoj školi dobijate znanje o preduzetništvu i malim biznisima?

a) Ne dobijamo

b) Dobijamo parcijalna znanja

c) Dobijamo značajan fond znanja

d) Drugo, šta? _____

11. Da li Vaši profesori razvijaju kod Vas pozitivan stav prema osnivanju vlastitog biznisa kao izbora karijere za budućnost?

a) Da

b) Delimično

c) Ne

12. Molimo Vas da navedete nazive predmeta iz kojih ste dobili znanja o biznisu i preduzetništvu:

—

13. Da li ste do sad imali priliku da u okviru škole učestvujete u radionicama i seminarima o preduzetništvu i malim biznisima?

a) Da, u školi su nevladine organizacije držale seminare i radionice iz ove oblasti

b) Da, Ministarstvo za omladinu i sport je imalo edukativne radionice

c) Da, škola je organizovala seminare o mogućnostima samozapošljavanja i preduzetništva

d) Ne, takvih prilika u okviru škole nije bilo

e) Nešto drugo, šta? _____

14. Molimo Vas da ocenite opštu atmosferu u Vašoj školi za razvijanje i širenje inovativnih ideja i aktivnosti kod studenata:

a) Vrlo podsticajna

b) Delimično podsticajna

c) Pojedini profesori su mi uzori

d) Nije podsticajna

e) Nešto drugo, šta? _____

15. Da li su u celini znanja koja ste dobili u visokoj strukovnoj školi dovoljna za otpočinjanje vlastitog biznisa?

a) Potpuno su dovoljna

b) Uglavnom su dovoljna

c) Uglavnom su nedovoljna

- d) Potpuno nedovoljna
- e) Ne mogu da procenim

16. Da li mislite da bi koristilo da se svim studentima ponude kursevi iz preduzetništva, odnosno osnivanja i vođenja vlastitog biznisa?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ne mogu da ocenim

III. Preduzetničko iskustvo i samopercepcija sposobnosti za preduzetništvo

17. Da li ste u dosadašnjem životu pokazivali preduzimljivost?

- a) Da, pomagao/la sam roditeljima (rođacima, prijateljima, poznanicima) u njihovim privatnim biznisima;
- b) Povremeno sam se angažovao/la kod raznih privatnika da zaradim novac;
- c) Da, pronalazio sam načine da zaradim novac (prodavao/la stare knjige, držao/la časove, bio/la instruktor u sportu, pravio/la plakate i drugo);
- d) Nešto drugo, šta? _____
- e) Ne, nisam imao/la preduzetničkih iskustava, nisam sam/a zarađivao/la novac.

18. Ako ste upražnjavali takve aktivnosti, da li ste zadovoljni efektima?

- a) Da, zaradio/la sam nešto novca
- b) Da, dokazao/la sam sposobnost da sam/a zarađujem
- c) Da, stekao/la sam samopouzdanje
- d) Da, porasla mi je motivacija za postignućem
- e) Da, naučio/la sam da cenim novac
- f) Nešto drugo, šta? _____
- g) Ne, nisam zadovoljan/a

19. Molim vas da ocenama od 1 do 5 vrednujete koliko je prethodno preduzetničko iskustvo uticalo razvoj sledećih osobina:

Od 1 najmanje do 5 najviše	1	2	3	4	5
poverenje u sebe (samopoštovanje)					
želja za postignućem					
sposobnost za konkretizovanje ideja					
sklonost ka riziku					
sposobnost kontrole					
kreativnost i inicijativnost					
nezavisnost i autonomija					

20. Ako ste pokazivali preduzimljivost, molimo Vas da opišete jedan primer Vašeg preduzetničkog (inovativnog) ponašanja koje je bilo pohvaljeno:

—

21. Koje su od sledećih psiholoških osobina, po Vašem mišljenju, neophodne za osnivače vlastitih biznisa?

Od 1 najmanje do 5 najviše	1	2	3	4	5
poverenje u sebe (samopoštovanje)					
želja za postignućem					
sposobnost za konkretizovanje ideja					
sklonost ka riziku					
sposobnost kontrole					
kreativnost i inicijativnost					
nezavisnost i autonomija					
novčana motivacija					
energija					
optimizam					
istrajnost, upornost					
posvećenost					
drugo – navesti					

22. Koje od tih osobina prepoznajete kod sebe?

Od 1 najmanje do 5 najviše	1	2	3	4	5
poverenje u sebe (samopoštovanje)					
želja za postignućem					
sposobnost za konkretizovanje ideja					
sklonost ka riziku					
sposobnost kontrole					
kreativnost i inicijativnost					
nezavisnost i autonomija					
novčana motivacija					
energija					
optimizam					
istrajnost, upornost					
posvećenost					
drugo – navesti					

23. Da li znate neke osnivače biznisa koji za Vas predstavljaju uzore kako se može biti uspešan preduzetnik u Srbiji danas?

- a) Da, znam i uvažavam ih
- b) Da, znam ali mislim da su uspeali na polulegalne načine
- c) Da, znam ali mislim da su uspeali na nelegalne načine
- d) Ne, ne znam
- e) Nešto drugo,
šta? _____

IV. Preduzetnički planovi i planovi

24. Da li imate nameru da osnujete vlastiti biznis nakon završetka školovanja?

- a) Prilično verovatno
- b) Vrlo verovatno
- c) Prilično neverovatno
- d) Vrlo neverovatno
- e) Nisam još razmišljao/la o tome

25. Kada nameravate da osnujete vlastiti biznis?

- a) Odmah nakon završetka školovanja
- b) Posle završetka školovanja i sticanja određenog iskustva u struci

- c) Drugo,
šta? _____

26. Da li ste razmišljali šta bi bio Vaš privatni biznis?

A. USLUGE

- a) trgovina
b) zanatstvo
c) transport
d) intelektualne usluge
e) drugo, šta? _____

B. PROIZVODNJA

- a) ratarstvo
b) povrtlarstvo
c) voćarstvo
d) stočarstvo
e) prehrambena proizvodnja
f) tekstilna
g) drugo, šta? _____

27. U slučaju da želite da započnete vlastiti biznis nakon završetka školovanja, da li smatrate da imate dovoljno sposobnosti za to?

- a) Da, imam
b) Mislim da još nemam
c) Potrebna mi je pomoć stručnjaka

28. Da li Vaša orijentacija da započnete vlastiti biznis nakon završetka školovanja rezultat:

- a) Lične želje da dokažem vlastite sposobnosti
b) Nastavak porodične tradicije
c) Ekonomska nužda, ne vidim drugu mogućnost za zaposlenje
d) Želim da budem samostalan u poslu
e) Dobra zarada i dobar život

Neki drugi razlog, koji? _____

29. Šta mislite da su Vaše prednosti da započnete vlastiti biznis?

Od 1 najmanje do 5 najviše	1	2	3	4	5
stručno znanje					
spremnost na rizik					
sposobnost rukovanja novcem					
odgovornost i tačnost u ispunjavanju obaveza					
motivacija da napravim nešto novo					
težnja za samopotvrđivanjem					
motivacija da ostvarim veliku zaradu					
umem da animiram druge					
umem da držim pod kontrolom poslove koje obavljam					
posedujem poslovni prostor					
posedujem zemlju					
nastavio bih porodični biznis					
imam dobru ideju					
drugo – navesti					

30. Šta su Vaše slabe strane (ograničenja) za započinjanje vlastitog biznisa?

Od 1 najmanje do 5 najviše	1	2	3	4	5
nemam dovoljno znanja					
nemam podršku					
nemam dovoljno informacija					
nemam ideju					
nemam samopouzdanja					
to traži puno rada a ja nisam tako vredan					
nisam spreman na rizik					
nemam dovoljno poznanstava					
nesigurna politička i ekonomska situacija					
u ovoj zemlji uspešni u privatnom biznisu su samo prevaranti					
drugo – navesti					

31. Od koga očekujete podršku (pomoć) za otpočinjanje vlastitog biznisa?

- a) Od roditelja
- b) Od kolega iz struke
- c) Od stručnih institucija
- d) Od banke
- e) Od prijatelja
- f) Ne očekujem pomoć
- f) Drugo, šta? _____

32. Da li ste upoznati sa programima podrške za razvoj preduzetništva od strane države?

- a) Nisam
- b) Jesam
- c) Delimično

33. Ako ste upoznati sa nekim od programa podrške molimo Vas da ih navedete:

34. Da li ste upoznati sa procedurom osnivanja preduzeća/preduzetničke radnje u Republici Srbiji?

- a) Da
- b) Ne

35. Da li znate koje su institucije nadležne za podršku preduzetnicima?

- a) Da
- b) Ne

36. Ukoliko ne razmišljate da započnete sopstveni biznis molimo Vas da navedete razloge za to:

Od 1 najmanje do 5 najviše	1	2	3	4	5
nemam dovoljno znanja					
nemam podršku					
nemam dovoljno informacija					
nemam ideju					
nemam samopouzdanja					
to traži puno rada a ja nisam tako vredan					
nisam spreman na rizik					
nemam dovoljno poznanstava					
nesigurna politička i ekonomska situacija					
u ovoj zemlji uspešni u privatnom biznisu su samo prevaranti					
drugo – navesti					

37. Razmišljali bi da promenite stav ukoliko bi:

- a) Postojali stimulatívni, povoljni krediti

- b) Se dodatno obrazovao
- c) Imao iskustva u radu kod privatnika, odnosno „ispekao“ zanat
- d) Se smanjio stepen korupcije
- e) Imao partnera sa iskustvom
- f) Imao finansijsku podršku porodice i prijatelje

V. Planovi za budućnost

38. Koji su Vaši planovi nakon završetka školovanja?

- a) Zaposlenje u zemlji
- b) Osnivanje vlastitog biznisa
- c) Nastavak školovanja
- d) Odlazak u inostranstvo radi zaposlenja
- e) Nešto drugo, šta? _____

39. Ukoliko nameravate da se zaposlite u zemlji, na kojim poslovima bi voleli da radite?

- a) Posao u državnoj službi i javnim ustanovama
- b) Posao u privatnoj firmi
- c) Posao u poslovnoj jedinici strane kompanije ili banke
- d) Uključivanje u porodični biznis
- e) Vlastiti biznis
- f) Nešto drugo, šta? _____

40. Kako vidite svoju ličnu budućnost?

- a) Očekujem profesionalno napredovanje i dobar materijalni standard
- b) Očekujem zaposlenje i skroman standard
- c) Očekujem da neće biti lako, ali verujem u sebe
- d) Očekujem da ću imati problema u vezi sa zaposlenjem i egzistencijom
- e) Bojim se budućnosti

f) Svoju budućnost vidim u inostranstvu

g) Nešto drugo,

šta? _____

HVALA!

Прилог бр. 2: студијски програми високе пословне школе струковних студија у Новом Саду

СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: ФИНАНСИЈЕ И БАНКАРСТВО					
Р.бр.	Шиф. Пред.	Назив предмета	Сем.	Број часова	ЕСПБ
ПРВА ГОДИНА					
1.	ОО01фб	Основи економије	I	3+2	7
2.	СТ01фб	Основи менаџмента	I	2+2	6
3.	СТ03фб	Пословно право	I	2+2	6
4.		Изборна корпа (Први страни пословни језик 1)	I	2+2	5
	СТ02Ефб	Први страни пословни језик 1 Енглески			
	СТ02Нфб	Први страни пословни језик 1 Немачки			
	СТ02Рфб	Први страни пословни језик 1 Руски			
	СТ02Ффб	Први страни пословни језик 1 Француски			
5.		Изборна корпа I (Изборни предмет I)	I	2+2	5
	ОО03фб	Психологија			
	ОО02фб	Социологија			
6.	СТ04фб	Основи организације	II	2+2	6
7.	СТ05фб	Рачуноводство	II	3+2	7
8.	ОО05фб	Национална економија	II	2+2	6

9.	О004фб	Математика	II	2+2	6
10.		Изборна корпа II (Изборни предмет II)	II	2+2	6
	СА02фб	Еколошки менаџмент			
	СА02фб	Агроекономија			
Укупно часова активне наставе				22+20	
Укупно ЕСПБ					60
ДРУГА ГОДИНА					
1.	СА04фб	Пословна статистика	III	3+2	7
2.	СА03фб	Примена информационих технологија	III	3+2	7
3.	СТ06фб	Увод у финансије	III	2+2	7
4.	СА05фб	Финансијска тржишта и институције	III	2+2	6
5.		Изборна корпа III (Изборни предмет III)	III	2+2	6
	СТ07фб	Корпоративно управљање			
	СТ33фб	Економика предузећа			
6.	СА44фб	Основи ревизије	IV	2+2	6
7.	СТ10фб	Банкарство	IV	3+2	6
8.		Изборна корпа (Првистрани пословни језик 2)	IV	2+2	5
	СТ09Ефб	Први страни пословни језик 2 Енглески			
	СТ09Нфб	Први страни пословни језик 2 Немачки			
	СТ09Рфб	Први страни пословни језик 2 Руски			

	СТ09Ффб	Први страни пословни језик 2 Француски			
9.	СТ35фб	Управљање инвестицијама	IV	2+2	6
10	СА06фб	Стручна пракса I	IV	0+0+5	4
Укупно часова активне наставе				22+18(+5)	
Укупно ЕСПБ					60
ТРЕЋА ГОДИНА					
1.	СА07фб	Пословна анализа	V	3+3	7
2.	СТ24фб	Међународне финансије	V	3+2	6
3.		Изборна корпа (Први страни пословни језик 3)	V	2+2	5
	СТ13Ефб	Страни пословни језик 3 Енглески			
	СТ13Нфб	Страни пословни језик 3 Немачки			
	СТ13Рфб	Страни пословни језик 3 Руски			
	СТ13Ффб	Страни пословни језик 3 Француски			
4.	СА42фб	Међународно банкарство	VI	3+2	6
5.		Изборна корпа IV (Изборни предмет IV)	VI	3+2	6
	СТ19фб	Финансијска стратегија и планирање пореза			
	СТ20фб	Јавне финансије			
	СТ31фб	Инвестиционо банкарство			
6.	СА14фб	Финансијске берзе	VI	3+3	7

7.	СА43фб	Пословне финансије	VI	2+2	5
8.	СА13фб	Стручна пракса II	VI	0+0+5	4
9.		Изборна корпа V (Изборни предмет V)		3+2	6
	СА47фб	Предузетничке финансије			
	СА51фб	Финансијска и актуарска математика			
10.	СА15фб	Завршни рад	VI		8
Укупно часова активне наставе				22+18(+5)	
Укупно ЕСПБ					60

СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: ПРЕДУЗЕТНИШТВО					
Р.бр.	Шиф. Пред.	Назив предмета	Сем.	Број часова	ЕСПБ
ПРВА ГОДИНА					
1.	ОО01пр	Основи економије	I	3+2	7
2.	СТ01пр	Основи менаџмента	I	2+2	6
3.	СТ03пр	Пословно право	I	2+2	6
4.		Изборна корпа (Први страни пословни језик 1)	I	2+2	5
	СТ02Епр	Први страни пословни језик 1 Енглески			
	СТ02Нпр	Први страни пословни језик 1 Немачки			
	СТ02Рпр	Први страни пословни језик 1 Руски			

	СТ02Фпр	Први страни пословни језик 1 Француски			
5.		Изборна корпа I (Изборни предмет I)	I	2+2	5
	ОО03пр	Психологија			
	ОО02пр	Социологија			
6.	СТ04пр	Основи организације	II	2+2	6
7.	СТ05пр	Рачуноводство	II	3+2	7
8.	ОО05пр	Национална економија	II	2+2	6
9.	ОО04пр	Математика	II	2+2	6
10.		Изборна корпа II (Изборни предмет II)	II	2+2	6
	СА02пр	Еколошки менаџмент			
	СА02пр	Агроекономија			
Укупно часова активне наставе				22+20	
Укупно ЕСПБ					60
ДРУГА ГОДИНА					
1.	СТ32пр	Основи предузетништва	III	3+2	7
2.	СТ33пр	Економика предузећа	III	2+2	6
3.	СА33пр	Пословно окружење	III	3+2	7
4.	СА03пр	Примена информационих технологија	III	3+2	7
5.		Изборна корпа III (Изборни предмет III)	III	2+2	5
	СА17пр	Пословно комуницирање			

	СА34пр	Менаџмент медијских предузећа			
6.	СА04пр	Пословна статистика	IV	3+2	7
7.	СА35пр	Предузетнички менаџмент	IV	2+2	6
8.		Изборна корпа (Првистранипословнијезик 2)	IV	2+2	5
	СТ09Епр	Први странипословнијезик 2 Енглески			
	СТ09Нпр	Први странипословнијезик 2 Немачки			
	СТ09Рпр	Први странипословнијезик 2 Руски			
	СТ09Фпр	Први странипословнијезик 2 Француски			
9.		Изборна корпа IV (Изборни предмет IV)	IV	2+2	6
	СА36пр	Лидерство			
	СА36пр	Пословна етика			
10.	СА06пр	Стручна пракса I	IV		4
Укупно часова активне наставе				22+18(+5)	
Укупно ЕСПБ					60

ТРЕЋА ГОДИНА

1.	СА41пр	Менаџмент трошкова	V	3+2	6
2.	СА48пр	Бизнис план	V	3+2	7
3.		Изборна корпа (Први страни пословни језик 3)	V	2+2	5
	СТ13Епр	Страни пословни језик 3 Енглески			

	СТ13Нпр	Страни пословни језик 3 Немачки			
	СТ13Рпр	Страни пословни језик 3 Руски			
	СТ13Фпр	Страни пословни језик 3 Француски			
4.	СА37пр	Савремено тржишно пословање	VI	3+3	7
5.		Изборна корпа V (Изборни предмет V)	VI	3+2	6
	СТ16пр	Стратегијски менаџмент			
	СТ19пр	Финансијска стратегија и планирање пореза			
6.	СТ30пр	Социјално предузетништво	VI	3+2	6
7.		Изборна корпа (Другистрани пословни језик)	VI	2+2	5
	СТ15Епр	Други страни пословни језик Енглески			
	СТ15Нпр	Други страни пословни језик Немачки			
	СТ15Рпр	Други страни пословни језик Руски			
	СТ15Фпр	Други страни пословни језик Француски			
8.	СА13пр	Стручна пракса II			4
9.	СА47пр	Предузетничке финансије	VI	3+2	6
10.	СА15пр	Завршни рад	VI		8
Укупно часова активне наставе				22+18(+5)	
Укупно ЕСПБ					60

СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: ТРГОВИНА И МЕЂУНАРОДНО ПОСЛОВАЊЕ					
Р.бр.	Шиф. Пред.	Назив предмета	Сем.	Број часова	ЕСПБ
ПРВА ГОДИНА					
1.	ОО01тр	Основи економије	I	3+2	7
2.	СТ01тр	Основи менаџмента	I	2+2	6
3.	СТ03тр	Пословно право	I	2+2	6
4.		Изборна корпа (Први страни пословни језик 1)	I	2+2	5
	СТ02Етр	Први страни пословни језик 1 Енглески			
	СТ02Нтр	Први страни пословни језик 1 Немачки			
	СТ02Ртр	Први страни пословни језик 1 Руски			
	СТ02Фтр	Први страни пословни језик 1 Француски			
5.		Изборна корпа I (Изборни предмет I)	I	2+2	5
	ОО03тр	Психологија			
	ОО02тр	Социологија			
6.	СТ04тр	Основи организације	II	2+2	6
7.	СТ05тр	Рачуноводство	II	3+2	7
8.	ОО05тр	Национална економија	II	2+2	6
9.	ОО04тр	Математика	II	2+2	6
10.		Изборна корпа II (Изборни предмет II)	II	2+2	6

	CA02тр	Еколошки менаџмент			
	CA02тр	Агроекономија			
Укупно часова активне наставе				22+20	
Укупно ЕСПБ					60
ДРУГА ГОДИНА					
1.	CA04тр	Пословна статистика	III	3+2	7
2.	CT06тр	Увод у финансије	III	3+2	7
3.	CT17тр	Маркетинг	III	2+2	6
4.	CT18тр	Међународна економија	III	2+2	6
5.		Изборна корпа III (Изборни предмет III)	III	2+2	5
	CA17тр	Пословно комуницирање			
	CA18тр	Тржишно комуницирање			
6.	CA49тр	Међународна трговина	IV	3+2	7
7.	CA03тр	Примена информационих технологија	IV	3+2	7
8.		Изборна корпа (Први страни пословни језик 2)	IV	2+2	5
	CT09Етр	Први страни пословни језик 2 Енглески			
	CT09Нтр	Први страни пословни језик 2 Немачки			
	CT09Ртр	Први страни пословни језик 2 Руски			
	CT09Фтр	Први страни пословни језик 2 Француски			

9.		Изборна корпа IV (Изборни предмет IV)	IV	2+2	6
	СА21тр	Понашање потрошача			
	СА22тр	Истраживање тржишта			
10	СА-06тр	Стручна пракса I	IV	0+0+5	4
Укупно часова активне наставе				22+18(+5)	
Укупно ЕСПБ					60
ТРЕЋА ГОДИНА					
1.	СА40тр	Економија Европске уније	V	3+2	6
2.	СА19тр	Канали маркетинга	V	3+2	6
3.		Изборни корпа (Први страни пословни језик 3)	V	2+2	5
	СТ13Етр	Страни пословни језик 3 Енглески			
	СТ13Нтр	Страни пословни језик 3 Немачки			
	СТ13Ртр	Страни пословни језик 3 Руски			
	СТ13Фтр	Страни пословни језик 3 Француски			
4.	СА45тр	Трговински менаџмент	VI	3+3	7
5.		Изборна корпа V (Изборни предмет V)	VI	3+2	6
	СТ24тр	Међународне финансије			
	СТ25тр	Менаџмент људских ресурса			
	СТ31тр	Инвестиционо банкарство			

6.	CA20тр	Спољнотрговинско пословање	VI	3+3	7
7.		Изборна корпа (Други страни пословни језик)	VI	3+2	5
	CT15Етр	Други страни пословни језик Енглески			
	CT15Нтр	Други страни пословни језик Немачки			
	CT15Ртр	Други страни пословни језик Руски			
	CT15Фтр	Други страни пословни језик Француски			
8.	CA13тр	Стручна пракса II	VI	5	4
9.	CA23тр	Електронска трговина	VI	3+2	6
10.	CA15тр	Завршни рад	VI		8
Укупно часова активне наставе				22+18(+5)	
Укупно ЕСПБ					60

СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО					
Р.бр.	Шиф. Пред.	Назив предмета	Сем.	Број часова	ЕСПБ
ПРВА ГОДИНА					
1.	OO01тх	Основи економије	I	3+2	7
2.	CT01тх	Основи менаџмента	I	2+2	6
3.	CT03тх	Пословно право	I	2+2	6
4.		Изборна корпа (Први страни пословни језик)	I	2+2	5

		1)			
	СТ02Етх	Први страни пословни језик 1 Енглески			
	СТ02Нтх	Први страни пословни језик 1 Немачки			
	СТ02Ртх	Први страни пословни језик 1 Руски			
	СТ02Фтх	Први страни пословни језик 1 Француски			
5.		Изборна корпа I (Изборни предмет I)	I	2+2	5
	ОО03тх	Психологија			
	ОО02тх	Социологија			
6.	СТ04тх	Основи организације	II	2+2	6
7.	СТ05тх	Рачуноводство	II	3+2	7
8.	ОО05тх	Национална економија	II	2+2	6
9.	ОО04тх	Математика	II	2+2	6
10.		Изборна корпа II (Изборни предмет II)	II	2+2	6
	СА02тх	Еколошки менаџмент			
	СА02тх	Агроекономија			
Укупно часова активне наставе				22+20	
Укупно ЕСПБ					60
ДРУГА ГОДИНА					
1.	СА04тх	Пословна статистика	III	3+2	7
2.	СА03тх	Примена информационих технологија	III	3+2	7

3.	СТ26тх	Основи туризма и хотелијерства	III	3+2	6
4.	СА24тх	Посебни облици туризма	III	2+2	6
5.		Изборна корпа III (Изборни предмет III)	III	2+2	6
	СА25тх	Природни ресурси у туризму			
	СА26тх	Туристичка географија			
6.	СА27тх	Економика туризма	IV	2+2	6
7.	СТ27тх	Маркетинг у туризму	IV	2+2	6
8.		Изборна корпа (Први страни пословни језик 2)	IV	2+2	5
	СТ09Етх	Први страни пословни језик 2 Енглески			
	СТ09Нтх	Први страни пословни језик 2 Немачки			
	СТ09Ртх	Први страни пословни језик 2 Руски			
	СТ09Фтх	Први страни пословни језик 2 Француски			
9.	СТ28тх	Менаџмент догађаја	IV	3+2	7
10.	СА06тх	Стручна пракса I	IV	0+0+5	4
Укупно часова активне наставе				22+18(+5)	
Укупно ЕСПБ					60
ТРЕЋА ГОДИНА					
1.	СТ29тх	Квалитет услуга у туризму и хотелијерству	V	3+3	7
2.	СА28тх	Менаџмент туристичке дестинације	V	3+3	7
3.		Изборна корпа (Први страни пословни језик 3)	V	2+2	5

	СТ13Етх	Страни пословни језик 3Енглески			
	СТ13Нтх	Страни пословни језик 3Немачки			
	СТ13Ртх	Страни пословни језик 3Руски			
	СТ13Фтх	Страни пословни језик 3 Француски			
4.	СА46тх	Менаџмент људских ресурса у туризму и хотелијерству	VI	3+2	6
5.		Изборна корпа IV (Изборни предмет IV)	VI	2+2	5
	СА29тх	Рурални туризам			
	СА30тх	Екологија и одрживи развој у туризму			
6.	СА45тх	Менаџмент туристичких и хотелијерских предузећа	VI	3+3	7
7.		Изборна корпа (Другистрани пословни језик)	VI	2+2	5
	СТ15Етх	Други страни пословни језик Енглески			
	СТ15Нтх	Други страни пословни језик Немачки			
	СТ15Ртх	Други страни пословни језик Руски			
	СТ15Фтх	Други страни пословни језик Француски			
8.	СА13тх	Стручна пракса II	VI	5	4
9.		Изборна корпа V (Изборни предмет V)	VI	3+2	6
	СА31тх	Спортско-рекреативни туризам			
	СА32тх	Трендови и иновације у туризму			
10.	СА15тх	Завршни рад	VI		8

Укупно часова активне наставе	21+19(+5)	
	Укупно ЕСПБ	60

Прилог бр. 3: студијски програм Основних пословних струковних студија у Београду

Наставни план и програм

Шифра	Назив предмета	С	Тип	Статус
1. ФОСС14МЕН	Менаџмент	I	СА	ОЗ
2. ФОСС14МАЕ	Макроекономија	I	НС	ОЗ
3. ФОСС14ПИНФ	Пословна информатика	I	СА	ОЗ
4. ФОСС14ПМАТ	Пословна математика	I	СА	ОЗ
5. ФОСС14МИЕ	Микроэкономија	II	НС	ОЗ
6. ФОСС14ОМАР	Основи маркетинга	II	НС	ОЗ
7. ФОСС14СТАТ	Статистичка анализа и вероватноћа	II	АО	ОЗ
8. ФОСС14ЕЈ1	Енглески језик 1	II	АО	ОЗ
9. ФОСС14РАЧ	Рачуноводство	III	СА	ОЗ
10. ФОСС14ОФИН	Основи финансија	III	СА	ОЗ
11. ФОСС14ТИ	Теорија игара	III	СА	ОЗ
12. ФОСС14ПОП	Пословно право	III	АО	ОЗ

13. ФОСС14ОМП	Основи међународног пословања	IV	СА	ОЗ
14. ФОСС14ЕЈ2	Енглески језик2	IV	АО	ОЗ
Изборни предмет 1(студенти бирају 1 од 2):				
15. ФОСС14ММАР	Међународни маркетинг	IV	НС	ИБ
16. ФОСС14ОТМ	Основи технолошког менаџмента	IV	НС	ИБ
17. ФОСС14ИМЕН	Интеркултурни менаџмент	V	НС	ОЗ
18. ФОСС14ПРЕД	Предузетништво	V	НС	ОЗ
Изборни предмет2 (студенти бирају 1 од 2):				
19. ФОСС14БЕР	Берзе и финансијска тржишта	V	СА	ИБ
20. ФОСС14ЛОГ	Логистика	V	СА	ИБ
21. ФОСС14ОУЉР	Основи управљања људским ресурсима	VI	АО	ОЗ
22. ФОСС14ФИНМ	Финансијски менаџмент	VI	НС	ОЗ
23. ФОСС14ОПО	Организационо понашање	VI	НС	ОЗ
Изборни предмет 3(студенти бирају 1 од 2):				
24. ФОСС14МЕБ	Међународно банкарство	VI	НС	ИБ

25. ФОСС14МОП	Менаџмент операција	VI	НС	ИБ
26. ФОСС14СТРП	Стручна пракса			
	Завршни рад			

Прилог бр. 4: студијски програм Високе техничке школе струковних студија у Зрењанину

Elektrotehnika i računarstvo											
R. br.	Šifra	Naziv predmeta	Sem.	Tip predmeta	Status Predmeta	P	V	DON	Ostalo	ESPB	Knjiga predmeta
PRVA GODINA											
1.	KI1	Sociologija	1	AO	O	2	0	0		5	PDF
2.	KI2	Matematika	1	AO	O	3	3	0		7	PDF
3.	KI3	Engleski jezik	1	AO	O	2	1	0		5	PDF
4.	KI4	Tehničko crtanje sa kompjuterskom grafikom	1	AO	O	2	3	0		7	PDF
5.	KI5	Fizika	1	S	O	3	2	0		7	PDF
6.	KI6	Računari	2	S	O	2	2	0		5	PDF
7.	KI7	Tehnički materijali	2	S	O	3	2	0		8	PDF
8.	KI8	Tehnike programiranja	2	SA	O	2	2	0		8	PDF
9.	KI9	Električna merenja fizičkih	2	SA	O	3	3	0		8	PDF

		veličina									
DRUGA GODINA											
10.	KI10	Elektrotehnika	3	S	O	2	2	0		6	PDF
11.	KI11	Operativni sistemi	3	SA	O	2	2	0		6	PDF
12.	KI12	Osnove elektronike	3	SA	O	3	2	0		7	PDF
13.	IP1KI-1	Računarske mreže	3	S	I	3	2	0		7	PDF
	IP1KI-2	Teorija sistema		S	I						PDF
14.	KI14	Automatsko upravljanje	3	S	O	3	2	0		6	PDF
15.	KI15	Impulsna elektronika	4	SA	O	3	2	0		7	PDF
16.	KI16	Transformatori i električne mašine	4	SA	O	2	3	0		7	PDF
17.	IP2KI-1	Preduzetništvo	4	AO	I	2	2	0		7	PDF
	IP2KI-2	Inženjerski softveri		SA	I						PDF

18.	KI18	Energetska elektronika	4	S	O	2	2	0		7	PDF
TREĆA GODINA											
19.	KI19	Procesori i mikrokontroleri	5	SA	O	3	3	0		7	PDF
20.	KI20	Digitalni sistemi	5	SA	O	3	3	0		7	PDF
21.	KI21	Objektno orijentisano programiranje	5	SA	O	2	3	0		7	PDF
22.	IP3KI-1	Web dizajn	5	SA	I	3	2	0		7	PDF
	IP3KI-2	Zaštita od jonizujućeg zračenja		S	I						PDF
23.	KI23	Električne instalacije sa osvetljenjem	6	SA	O	3	3	0		7	PDF
24.	KI24	Internet tehnologije	6	S	O	3	3	0		7	PDF
25.	IP4KI-1	Mehatronika	6	S	I	3	3	0		7	PDF
	IP4KI-2	Programiranje CNC mašina		SA	I						PDF

26.	KI26	Stručna praksa	6		O				6	3	PDF
27.	KI27	Završni rad	6		O				16	8	PDF

Inženjerski menadžment u kriznim uslovima											
R. br.	Šifra	Naziv predmeta	Sem.	Tip predmeta	Status predmeta	P	V	DO N	Ostalo	ESP B	Knjiga predmeta
PRVA GODINA											
1.	IM1	Sociologija	1	AO	O	2	0	0		4	PDF
2.	IM2	Matematika	1	AO	O	3	3	0		8	PDF
3.	IM3	Engleski jezik	1	AO	O	2	1	0		5	PDF
4.	IM4	Fizika	1	S	O	3	2	0		8	PDF
5.	IM5	Tehničko crtanje sa kompjuterskom grafikom	1	AO	O	2	3	0		7	PDF
6.	IM6	Računari	2	S	O			0		6	PDF

						2	2				
7.	IM7	Poslovni engleski	2	S	O	2	2	0		7	PDF
8.	IM8	Osnovi menadžmenta	2	S	O	3	3	0		8	PDF
9.	IM9	Zaštita životne sredine	2	S	O	3	2	0		7	PDF
DRUGA GODINA											
10.	IM10	Teorija sistema	3	S	O	3	2	0		8	PDF
11.	IM11	Upravljanje rizicima	3	S	O	2	2	0		6	PDF
12.	IM12	Osnovi ekonomije	3	AO	O	2	2	0		6	PDF
13.	IP1IM-1	Sekundarne sirovine i reciklaža	3	SA	I	3	3	0		6	PDF
	IP1IM-2	Zaštita od požara i eksplozija		SA	I						PDF
14.	IM14	Uvod u krizni menadžment	3	S	O	2	2	0		6	PDF
15	IM15	Preduzetništvo	4	SA	O			0		6	PDF

.						2	2				
16	IM16	Logistika	4	S	O	3	2	0		8	PDF
17	IP2IM-1	Inženjerski softveri	4	SA	I	2	2	0		6	PDF
	IP2IM-2	Teorija odlučivanja		S	I						PDF
18	IM18	Upravljanje u vanrednim situacijama	4	SA	O	2	2	0		6	PDF
TREĆA GODINA											
19	IM19	Strategijski menadžment	5	S	O	2	2	0		5	PDF
20	IM20	Zaštita kritične infrastrukture	5	SA	O	2	3	0		6	PDF
21	IM21	Opasne materije	5	SA	O	2	2	0		5	PDF
22	IM22	Bezbednost informacionih sistema	5	SA	O	3	2	0		6	PDF
23	IP3IM-1	Hemijski akcidenti	5	SA	I	3	2	0		6	PDF

	IP3IM -2	Zaštita od jonizujućeg zračenja		SA	I						PDF
24 .	IP4IM -1	Bezbednost mašina i opreme	6	SA	I	3	3	0	7	PDF	
	IP4IM -2	Inženjerska etika		S	I					PDF	
25 .	IP5IM -1	Upravljanje čvrstim otpadom	6	SA	I	3	3	0	7	PDF	
	IP5IM -2	Putevi kontaminacije i zaštita zemljišta		SA	I					PDF	
26 .	IM26	Sprečavanje aerozagađenja	6	SA	O	3	2	0	7	PDF	
27 .	IM27	Stručna praksa	6		O			6	3	PDF	
28 .	IM28	Završni rad	6		O			16	8	PDF	

Inženjerski menadžment

R. br.	Šifra predmeta	Naziv predmeta	Modul	Semestar	Broj časova			ESPB	Knjiga predmeta
					P	V	Ostalo		
PRVA GODINA									
1.	ZP10	Računari	zaj.	1.	2	2		4	PDF
2.	ZP04	Matematika 1	zaj.	1.	2	2		6	PDF
3.	ZP05	Engleski jezik 1	zaj.	1.	2	0		4	PDF
4.	ZP06	Fizika	zaj.	1.	3	3		8	PDF
5.	KM01	Uvod u krizni menadžment	KM	1.	3	3		8	PDF
	RM01	Operativni sistemi	R		3	3			PDF
6.	ZP08	Matematika 2	zaj.	2.	2	2		6	PDF
7.	ZP09	Engleski jezik 2	zaj.	2.	2	0		4	PDF
8.	ZP02	Sociologija	zaj.	2.	2	0		4	PDF
9.	ZP13	Tehničko crtanje sa osnovama mašinstva	zaj.	2.	3	2		8	PDF
10.	KM02	Upravljanje rizicima	KM	2.	3	2		8	PDF
	RM02	Računarske mreže	R		3	2			PDF
DRUGA GODINA									

1.	ZP40	Organizaciono ponašanje	zaj.	3.	2	2		4	PDF
2.	IM02	Teorija sistema	zaj.	3.	2	2		6	PDF
3.	IM03	Osnovi menadžmenta	zaj.	3.	2	2		5	PDF
4.	IM04	Osnovi ekonomije	zaj.	3.	3	2		7	PDF
5.	KM03	Upravljanje u vanrednim situacijama	KM	3.	3	2		8	PDF
	RM03	Primenjena elektronika	R		3	2			PDF
6.	IM05	Strategijski menadžment	zaj.	4.	2	2		5	PDF
7.	IM06	Osnovi finansijskog menadžmenta sa računovodstvom	zaj.	4.	3	3		8	PDF
8.	KM04	Teorija odlučivanja	KM	4.	2	2		5	PDF
	ZP34	Preduzetništvo	R		2	2		5	PDF
9.	KMIP01KM05	Krizno komuniciranje	KM	4.	2	2		6	PDF
	KMIP01KM06	Zaštita kritične infrastrukture			2	2			PDF

	KMIP02KM07	Krizni menadžment u industriji i energetici			2	2			PDF
	KMIP02KM08	Krizni menadžment i mediji			2	2			PDF
10.	RMIP01RM04	Poslovni engleski jezik	R	4.	2	2		6	PDF
	RMIP01RM05	Internet tehnologije			2	2			PDF
	RMIP02RM06	Tehnike programiranja			2	2			PDF
	RMIP02RM07	Upravljanje poslovanjem			2	2			PDF
TREĆA GODINA									
1.	IMIP01IM07	Uvod u komunikologiju i poslovne komunikacije	zaj.	5.	3	3		7	PDF
	IMIP01IM08	Upravljanje ljudskim resursima	zaj.	5.	3	3			PDF
2.	IMIP02IM09	Sistemi tehničke zaštite	zaj.	5.	3	2		5	PDF
	IMIP02ZP35	Marketing	zaj.	5.	3	2			PDF
3.	KMIP03KM09	Tehnologija	KM	5.	2	2		5	PDF

		petrohemijskih proizvoda							
	KMIP03KM10	Sekundarne sirovine i reciklaža			2	2			PDF
	KMIP04KM11	Upravljanje čvrstim otpadom			2	2		6	PDF
	KMIP04KM12	Upravljanje zaštitom životne sredine			2	2			PDF
	RMIP03RM08	Primena računara			3	3		6	PDF
	RMIP03RM09	Tehnički materijali			3	2			PDF
	RMIP04ZP45	Tehnike merenja	R	5.	3	3		5	PDF
	RMIP04ZP36	Merenje fizičkih veličina			2	2			PDF
4.	ZP16	Informacioni sistemi u proizvodnji	zaj.	5.	2	2		5	PDF
5.	IM10	Stručna praksa 1	zaj.	5.			4	2	PDF
6.	KMIP05KM13	Inženjerska etika			2	2			PDF
	KMIP05ZP34	Preduzetništvo	KM	6.	2	2		5	PDF
	KMIP05ZP25	Poslovni engleski jezik			2	2			PDF

	ZP33	Poslovno pravo i etika	R		2	2			PDF
7.	KM14	Opasne materije	KM	6.	2	2		5	PDF
	RM10	WEB dizajn	R		2	2			PDF
8.	KMIP06KM15	Bezbednosna kultura	KM	6.	3	2		5	PDF
	KMIP06ZP32	Inženjerska logistika			3	2			PDF
	ZP32	Inženjerska logistika	R		3	2			PDF
9.	KMIP07KM16	Upravljanje rizicima u poslovnim sistemima	KM	6.	2	2		5	PDF
	KMIP07KM17	Zaštita od požara i eksplozija			2	2			PDF
	KMIP07KM18	Bezbednost informacionih sistema			2	2			PDF
	ZP37	Upravljanje kvalitetom	R		2	2			5
10.	IM11	Stručna praksa 2	zaj.	6.			4	2	PDF
11.	ZR02	Završni rad	zaj.	6.			16	8	PDF

Inženjerstvo zaštite na radu											
R. br.	Šifra	Naziv predmeta	Sem.	Tip predmeta	Status predmeta	P	V	DO N	Ostalo	ESP B	Knjiga predmeta
PRVA GODINA											
1.	ZNR1	Sociologija	1	AO	O	2	0	0		5	PDF
2.	ZNR2	Matematika	1	AO	O	3	3	0		7	PDF
3.	ZNR3	Engleski jezik	1	AO	O	2	1	0		5	PDF
4.	ZNR4	Fizika	1	S	O	3	2	0		7	PDF
5.	ZNR5	Opšta i neorganska hemija	1	S	O	3	2	0		7	PDF
6.	ZNR6	Računari	2	AO	O	2	2	0		7	PDF
7.	ZNR7	Tehnički materijali	2	S	O	3	2	0		7	PDF
8.	ZNR8	Tehničko	2	AO	O			0		7	PDF

		crtanje sa osnovama mašinstva				2	2				
9.	ZNR9	Energetska efikasnost	2	S	O	3	3	0		7	PDF
DRUGA GODINA											
10.	ZNR10	Zaštita kritične infrastrukture	3	S	O	2	3	0		7	PDF
11.	ZNR11	Upravljanje rizicima	3	SA	O	2	2	0		6	PDF
12.	ZNR12	Elektrotehnika 1	3	SA	O	2	2	0		6	PDF
13.	IP1ZNR-1	Opasne materije	3	SA	I	2	2	0		6	PDF
	IP1ZNR-2	Tehnologija vode		S	I						PDF
14.	ZNR14	Transportni sistemi	3	S	O	3	2	0		7	PDF
15.	ZNR15	Sprečavanje aerozagađenja	4	SA	O	3	2	0		7	PDF
16.	ZNR16	Logistika	4	S	O	3	2	0		7	PDF

17.	IP2ZNR -1	Teorija odlučivanja	4	SA	I	2	2	0	7	PDF
	IP2ZNR -2	Poslovni engleski		S	I					PDF
18.	ZNR18	Zaštita životne sredine	4	S	O	3	2	0	7	PDF
TREĆA GODINA										
19.	ZNR19	Zaštita od požara i eksplozija	5	SA	O	3	3	0	7	PDF
20.	ZNR20	Zaštita od jonizujućeg zračenja	5	SA	O	3	2	0	6	PDF
21.	ZNR21	Zaštita na radu	5	SA	O	3	3	0	8	PDF
22.	ZNR22	Hemijski akcidenti	5	SA	O	3	2	0	6	PDF
23.	IP3ZNR -1	Putevi kontaminacije i zaštita zemljišta	5	SA	I	3	3	0	7	PDF
	IP3ZNR -2	Internet tehnologije		SA	I					PDF

24.	IP4ZNR -1	Upravljanje čvrstim otpadom	6	SA	I	3	3	0		8	PDF
	IP4ZNR -2	Inženjerska etika		SA	I						PDF
25.	ZNR25	Bezbednost mašina i opreme	6	S	O	3	3	0		7	PDF
26.	ZNR26	Stručna praksa	6		O				6	3	PDF
27.	ZNR27	Završni rad	6		O				16	8	PDF

Mašinsko inženjerstvo											
R. br.	Šifra	Naziv predmeta	Sem.	Tip predmeta	Status predmeta	P	V	DON	Ostalo	ESPB	Knjiga predmeta
PRVA GODINA											
1.	MI1	Matematika	1	AO	O	3	3	0		8	PDF
2.	MI2	Engleski jezik	1	AO	O	2	1	0		5	PDF
3.	MI3	Tehničko crtanje sa kompjuterskom grafikom	1	SA	O	2	3	0		6	PDF

4.	MI4	Mehanika 1	1	S	O	2	2	0		6	PDF
5.	MI5	Sociologija	1	AO	O	2	0	0		4	PDF
6.	MI6	Mehanika 2	2	S	O	3	2	0		7	PDF
7.	MI7	Tehnički materijali	2	S	O	3	2	0		7	PDF
8.	MI8	Otpornost materijala	2	S	O	3	2	0		7	PDF
9.	IP1MI-1	Poslovni engleski	2	AO	I	2	2	0		5	PDF
	IP1MI-2	Računari		SA	I						PDF
10.	MI10	Hidraulika i pneumatika	2	S	O	2	2	0		5	PDF
DRUGA GODINA											
11.	MI11	Elektrotehnika 1	3	S	O	2	2	0		6	PDF
12.	MI12	Mašinski elementi	3	S	O	3	3	0		8	PDF
13.	MI13	Tehnologija mašinske obrade 1	3	SA	O	2	2	0		6	PDF
14.	MI14	Termodinamika	3	S	O	2	2	0		6	PDF

15.	MI15-RT	Nove proizvodne tehnologije	3	SA	O	3	2	0	7	PDF	
	MI15-EE	Obnovljivi izvori energije		S						PDF	
	MI15-AU	Automatsko upravljanje		S						PDF	
16.	MI16-RT	Tehnologija zavarivanja i reparature	4	SA	O	2	2	0	6	PDF	
	MI16-EE	Tehnologija zavarivanja i reparature		SA						O	PDF
	MI16-AU	Inženjerski softveri		SA						O	PDF
17.	IP2RT-1	Inženjerski softveri	4	SA	I	2	2	0	7	PDF	
	IP2RT-2	Preduzetništvo		SA						I	PDF
	IP2EE-1	Inženjerski softveri		SA						I	PDF
	IP2EE-2	Preduzetništvo		SA						I	PDF
	IP2AU-1	Tehnologija zavarivanja i		SA						I	PDF

		reparature									
	IP2AU-2	Preduzetništvo		SA	I						PDF
18.	IP3MI-1	Informacioni sistemi u proizvodnji	4	SA	I	2	2	0		6	PDF
	IP3MI-2	Tehnike merenja i kontrola kvaliteta		SA	I						PDF
19.	MI19-RT	Tehnologija mašinske obrade	4	S	O	3	2	0		8	PDF
	MI19-EE	Toplotne operacije i aparati		SA	O						PDF
	MI19-AU	Objekti upravljanja		S	O						PDF
TREĆA GODINA											
20.	MI20	Kompjuterom podržano konstruisanje	5	SA	O	3	2	0		6	PDF
21.	MI21-RT	Transportni sistemi	5	SA	O	3	2	0		7	PDF
	MI21-	Klipne i turbo		SA	O						PDF

	EE	mašine									
	MI21-AU	Računarske mreže		SA	O						PDF
22.	MI22-RT	Alati i pribori	5	S	O	3	3	0		7	PDF
	MI22-EE	Energetska postrojenja		S	O						PDF
	MI22-AU	Procesori i mikrokontroleri		SA	O						PDF
23.	MI23	Digitalni sistemi	5	S	O	3	3	0		7	PDF
24.	IP4MI-1	Bezbednost mašina i opreme	6	S	I	3	3	0		7	PDF
	IP4MI-2	Mehatronika		SA	I						PDF
25.	IP5MI-1	Inženjerska etika	6	AO	I	3	3	0		7	PDF
	IP5MI-2	Hibridni motori i vozila		SA	I						PDF
26.	MI26-RT	Programiranje CNC mašina	6	SA	O	3	3	0		8	PDF
	MI26-EE	Energetska efikasnost		SA	O						PDF

	MI26-AU	Proporcionalna tehnika		SA	O						PDF
27.	MI27	Stručna praksa	6		O				6	3	PDF
28.	MI28	Završni rad	6		O				16	8	PDF

Tehnološko inženjerstvo											
R. br.	Šifra	Naziv predmeta	Sem.	Tip predmeta	Status predmeta	P	V	DON	Ostalo	ESPB	Knjiga predmeta
PRVA GODINA											
1.	TI1	Sociologija	1	AO	O	2	0	0		4	PDF
2.	TI2	Matematika	1	AO	O	3	3	0		8	PDF
3.	TI3	Engleski jezik	1	AO	O	2	1	0		5	PDF
4.	TI4	Fizika	1	S	O	3	2	0		6	PDF
5.	TI5	Opšta i neorganska hemija	1	S	O	3	2	0		8	PDF
6.	TI6	Računari	2	S	O	2	2	0		7	PDF
7.	TI7	Tehnički materijali	2	S	O	3	2	0		8	PDF

8.	TI8	Tehničko crtanje sa osnovama mašinstva	2	AO	O	2	2	0		6	PDF
9.	TI9	Organska hemija	2	S	O	3	3	0		8	PDF
DRUGA GODINA											
10.	TI10	Termodinamika	3	S	O	2	2	0		6	PDF
11.	TI11	Tehnološke operacije 1	3	S	O	3	2	0		7	PDF
12.	TI12	Analitička hemija	3	S	O	2	2	0		6	PDF
13.	IP1TI-1	Zaštita na radu	3	SA	I	3		0		8	PDF
	IP1TI-2	WEB dizajn		SA	I						2
14.	PT14	Mikrobiologija	3	S	O	2	2	0		6	PDF
	KF14	Mikrobiologija		S	O						PDF
	NP14	Kataliza i katalitičke tehnologije		S	O						PDF
	ZŽS14	Mikrobiologija		S	O						PDF
15.	TI15	Fizička hemija sa instrumentalnim analizama	4	S	O	3	2	0		7	PDF

16.	TI16	Tehnološke operacije 2	4	S	O	3	2	0		7	PDF
17.	IP2TI-1	Preduzetništvo	4	SA	I	2	2	0		6	PDF
	IP2TI-2	Tehnike merenja i kontrola kvaliteta		SA	I						PDF
18.	PT18	Tehnologija pekarskih proizvoda	4	SA	O	3	2	0		7	PDF
	KF18	Kozmetologija		SA	O						PDF
	NP18	Tehnologija nafte		SA	O						PDF
	ZŽS18	Zaštita životne sredine		SA	O						PDF
TREĆA GODINA											
19.	TI19	Biotehnologija	5	S	O	2	2	0		4	PDF
20.	PT20	Obnovljivi izvori energije	5	SA	O	3	3	0		7	PDF
	KF20	Osnovi hemijske sinteze		SA	O						PDF
	NP20	Opasne materije		SA	O						PDF
	ZŽS20	Sekundarne sirovine i		SA	O						PDF

		reciklaža									
21.	PT21	Trajnost i bezbednost prehrambenih proizvoda	5	SA	O	3	2	0		7	PDF
	KF21	Logistika		SA	O	3	2	0		6	PDF
	NP21	Energetska postrojenja		SA	O	3	3	0		7	PDF
	ZŽS21	Zaštita od jonizujućeg zračenja		SA	O	3	2	0		7	PDF
22.	PT22	Tehnologija fermentacionih proizvoda	5	SA	O	2	2	0		6	PDF
	KF22	Tehnologija farmaceutskih proizvoda		SA	O	3	3	0		7	PDF
	NP22	Tehnologija petrohemijskih proizvoda		SA	O	3	3	0		7	PDF
	ZŽS22	Hemijski akcidenti		SA	O	3	2	0		7	PDF
23.	PT23	Osnovi tehnologije animalnih	5	SA	O	3	3	0		7	PDF

		proizvoda										
	KF23	Lekovite biljne sirovine		SA	O	2	2	0		5	PDF	
	NP23	Tehnologija polimera		SA	O	2	2	0		5	PDF	
	ZŽS23	Tehnologija vode		SA	O	2	2	0		4	PDF	
24.	IP3TI-1	Energetska efikasnost	6	SA	I	3	3	0		7	PDF	
	IP3TI-2	Putevi kontaminacije i zaštita zemljišta		SA	I						PDF	
25.	IP4TI-1	Upravljanje čvrstim otpadom	6	SA	I	3	3	0		7	PDF	
	IP4TI-2	Inženjerska etika		AO	I						PDF	
26.	PT26	Tehnologija ekstraktivnih proizvoda	6	SA	O	3	2	0		6	PDF	
	KF26	Farmakološki aktivne supstance		SA	O	3	2	0		6	PDF	
	NP26	Bezbednost mašina i opreme		SA	O	3	3	0		7	PDF	
	ZŽS26	Sprečavanje		SA	O	3	2	0		6	PDF	

		aerozagađenja								
27.	TI27	Stručna praksa	6		O			6	3	PDF
28.	TI28	Završni rad	6		O			16	8	PDF

**Прилог бр. 5: студијски програм Високе школе струковних студија за
образовање васпитача у Кикинди**

СТРУКОВНИ ВАСПИТАЧ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА

Р.Б.	шифра	ПРЕДМЕТ/СЕМЕСТАР	I	II	III	IV	V	VI	ЕС ПБ
АКАДЕМСКО - ОПШТЕОБРАЗОВНА ГРУПА ПРЕДМЕТА 13,75%									
1.	П1СЈ	Српски језик	2+1/4						4
2.	П3КГ	Култура говора			1+1/2				2
3.	П2СЈ	Енглески језик		2+2/5					5
4.	П1ЛК	Ликовна култура	1+1/2						2
5.	П3С	Социологија			1+1/2				2
6.	П1ФВ	Физичко васпитање	0+2/1						1
СТРУЧНА ГРУПА ПРЕДМЕТА 41,25%									
7.	П1ОП С	Општа психологија	3+1/6						6
8.	П2РПС	Развојна психологија		2+1/4					4
9.	П1ОП	Општа педагогија	2+1/4						4
10.	П2ПП	Предшколска педагогија		3+1/6					6
11.	П1ТРЗ	Телесни развој и здравствено васпитање	2+1/3						3
12.	П3СП	Специјална педагогија			2+2/5				5
13.	П4ОР	Од играчке до рачунара				2+2/4			4
14.	П3ВИ	Вокално инструментална настава			1+3/5				5
15.	П2КД	Књижевност за децу		2+2/5					5
СТРУЧНО - АПЛИКАТИВНА ГРУПА ПРЕДМЕТА 45,00%									
16.	П3МВ О	Методика васпитно - образовног рада			2+2/6				6
17.	П4МР Г	Методика развоја говора				3+1/5			5
18.	П5МА Г	Методичке активности из развоја говора					1+2/2		2
19.	П5МФ В	Методика физичког и здравственог васпитања					3+1/5		5
20.	П6МА Ф	Методичке активности из физичког и здр.васпитања						1+2/2	2
21.	П4МУ О	Методика упознавања околине				3+1/5			5
22.	П5МА О	Методичке активности из упознавања околине					1+2/2		2
23.	П5МР М	Методика развоја почет.математичких појмова					3+1/5		5
24.	П6МА М	Методичке активности из разв.поч.математ.појмова						1+2/2	2
25.	П5ММ	Методика музичког					3+1/		5

	В	васпитања					5		
26.	П6МА МУ	Методичке активности из музичког васпитања						1+2/ 2	2
27.	П4МЛ В	Методика ликовног васпитања				3+1/5			5
28.	П5МА Л	Методичке активности из ликовног васпитања						1+2/ 2	2
ИЗБОРНИ ПРЕДМЕТИ 26,67%									
29. 30	ИП1Р	Радионица за игру	1+1/3						6
	ИП1СУ	Сценска уметност	1+1/3						
	ИП1З	Осн. законодавства у образ. и педаг. документац.	1+1/3						
31. 32.	ИП2М	Основи менаџмент у образовању и култури		0+2/ 3					6
	ИП2Л	Интернет за васпитаче		0+2/ 3					
	ИП2П ДИ	Психологија дечје игре		0+2/ 3					
33. 34.	ИП3Х О	Хор и оркестар			1+1/ 3				6
	ИП3СЕ	Стручни енглески језик			1+1/ 3				
	ИП3Р	Рачунарство у васпитно-образовном раду			1+1/ 3				
35. 36.	ИП4Д С	Дечје народно стваралаштво				1+1/3			6
	ИП4М Х	Ментална хигијена				1+1/3			
	ИП4Н	Нега и васпитање деце предшколског узраста				1+1/3			
37. 38.	ИП5К Д	Креативна драма					0+2/ 3		6
	ИП5К С	Комуникативне способности савременог васп.					0+2/ 3		
	ИП5Д А	Дечја антропологија					0+2/ 3		
39. 40.	ИП6И	Основе инклузивног васпитања и образовања						1+2/ 3	6
	ИП6И П	Истраживања у предшк. васпитању и образов.						1+2/ 3	
	ИП6П В	Професионалне вештине						1+2/ 3	
ПЕДАГОШКО – МЕТОДИЧКА ПРАКСА И ЗАВРШНИ РАД 21,11%									
	П1Х/П 2Х	Хоспитовање	5д. /4	5д. /4					8
	ПЗМП	Методичка пракса			10д. /4	10д. /5	10д. /3	15д. /6	18
	ЗР	Завршни рад						12	12
УКУПНО ЧАСОВА – теорија/вежбе			12+9 315	9+10 285	9+11 300	13+7 300	12+ 13 375	5+1 0 225	
ЕСПБ ПО СЕМЕСТРИМА			30	30	30	30	30	30	

СТРУКОВНИ ВАСПИТАЧ ЗА ТРАДИЦИОНАЛНЕ ИГРЕ

Р.Б.	шифра	ПРЕДМЕТ/СЕМЕСТАР	I	II	III	IV	V	VI	ЕС ПБ
АКАДЕМСКО – ОПШТЕОБРАЗОВНА ГРУПА ПРЕДМЕТА 12,50%									
1.	T1CJ	Српски језик	2+1/4						4
2	T3KГ	Култура говора			1+1/2				2
3.	T2CJ	Енглески језик		2+2/5					5
4	T3C	Социологија			1+1/2				2
5.	T1ФВ	Физичко васпитање	0+2/1						1
СТРУЧНА ГРУПА ПРЕДМЕТА 42,50%									
6.	T2РП	Развојна психологија		2+1/4					4
7.	T3ППС	Педагошка психологија			2+1/4				4
8.	T2ПП	Предшколска педагогија		3+1/6					6
9.	T1ОП	Општа педагогија	2+1/4						4
10.	T3СТМ	Солфеђо са теоријом музике			3+3/6				6
11.	T6ИИ	Историја игре						5+0/6	6
12.	T1НК	Народна књижевност	2+2/6						6
13.	T1ТРЗ	Телесни развој и здравствено васпитање	2+1/3						3
СТРУЧНО – АПЛИКАТИВНА ГРУПА ПРЕДМЕТА 45%									
14.	T5АФ	Антропологија фолклора					3+2/4		4
15.	T4Е	Етнологија				2+3/6			6
16.	T2УЛ	Увод у појам игре са лабанотацијом		3+3/5					5
17.	T3ТИ	Традиционална игра			3+2/6				6
18.	T4УТМ	Увод у појам и разматрање традиционал.музике				4+0/6			6
19.	T5ТМ	Традиционална музика					5+0/6		6
20.	T5ВМП	Вокална музичка пракса					2+2/4		4
21.	T6ТП	Традиционално певање						3+5/6	6
22	T5МТИ	Методика традиционалне игре					0+3/4		4
23.	T4НИ	Народни инструмент				2+3/6			6
ИЗБОРНИ ПРЕДМЕТИ 24.,44%									
24. 25.	ИТ1Р	Радионица за традиционалну и народну уметност	1+1/3						6
	ИТ1СУ	Сценска уметност	1+1/3						
	ИТ13	Осн.законодавства у образ.и педаг.документац.	1+1/3						
26. 27.	ИТ2М	Основи менаџмента у образовању и култури		0+2/3					6
	ИТ2Л	Интернет за васпитаче		0+2/3					

	ИТ2ПД И	Психологија дечје игре		0+2/3					
28. 29.	ИТ3ХО	Хор и оркестар			1+1 /3				6
	ИТ3СЕ	Стручни енглески језик			1+1 /3				
	ИТ3Р	Рачунарство у васпитно-образовном раду			1+1 /3				
30. 31.	ИТ4ДС	Дечје народно стваралаштво				1+1/3			6
	ИТ4ДИ	Дечје игре				1+1/3			
	ИТ4Н	Нега и васпитање деце предшколског узраста				1+1/3			
32. 33.	ИТ5КД	Креативна драма					0+2 /3		6
	ИТ5КС	Комуникативне способности савременог васп.					0+2 /3		
	ИТ5ДА	Дечја антропологија					0+2 /3		
34. 35.	ИТ6И	Основе инклузивног васпитања и образовања С						1+2 /3	6
	ИТ6ИП	Истраживања у предшк.васпитању и образов.						1+2 /3	
	ИТ6ПВ	Професионалне вештине						1+2 /3	
ПЕДАГОШКО – МЕТОДИЧКА ПРАКСА И ЗАВРШНИ РАД 22,22%									
	Т1Х/Т6 Х	Хоспитовање	5д./6	5д./4	5д./4	10д./6	10д./8	5д./4	30
	ТР4/ТР 5	Теренски рад				5д.	5д.		
	ЗР	Завршни рад						8	8
		УКУПНО ЧАСОВА – теорија/вежбе	10+9 285	10+11 315	12+ 10 330	10+8 270	10+ 11 315	10+ 9 285	
		ЕСПБ ПО СЕМЕСТРИМА	30	30	30	30	30	30	

СТРУКОВНИ ВАСПИТАЧ ДЕЦЕ У ЈАСЛИЦАМА, ЗДРАВСТВЕНИМ И СОЦИЈАЛНИМ УСТАНОВАМА

Р.Б.	шифра	ПРЕДМЕТ/СЕМЕСТАР	I	II	III	IV	V	VI	ЕС ПБ
АКАДЕМСКО – ОПШТЕОБРАЗОВНА ГРУПА 12,94									
1.	Ј1СЈ	Српски језик	2+1/ 4						4
2.	Ј3КГ	Култура говора			1+1/ 2				2
3.	Ј2СЈ	Енглески језик		2+2/5					5
4.	Ј1ЛК	Ликовна култура	1+1/ 2						2
6.	Ј3С	Социологија			1+1/ 2				2
7.	Ј1ФВ	Физичко васпитање	0+2/ 1						1
СТРУЧНА ГРУПА ПРЕДМЕТА 41,76									
8.	Ј1ОПС	Општа психологија	3+1/ 1						6

			6						
9.	J2PCC	Развојна психологија		2+1/4					4
10.	J10П	Општа педагогија	2+1/4						4
11.	J2ПП	Предшколска педагогија		3+1/6					6
12.	J1ТРЗ	Телесни развој и здравствено васпитање	2+1/3						3
13	J2КД	Књижевност за децу		2+2/5					5
14.	J3ФОА	Физиологија са основама анатомије			2+1/5				5
15	J6МРК	Медицинска рехабилитација - кинезитерапија					3+2/5		5
16.	J6СМ	Социјална медицина					1+1/2		2
17.	J6МЕ	Медицинска етика					1+1/2		2
18.	J3СП	Специјална педагогија			2+2/5				5
СТРУЧНО – АПЛИКАТИВНА ГРУПА ПРЕДМЕТА 45,29%									
19.	J43Н	Здравствена нега и васпитање деце до 3 год.				3+2/6			6
20.	J53Н	Здравствена нега и васпитање деце од 3 год.					2+2/6		6
21.	J6ПДУ	Повреде деце и ургентна стања						3+2/5	5
22.	J3МВО	Методика васпитно-образовног рада			2+2/6				6
23.	J4МРГ	Методика развоја говора				3+1/5			5
24.	J5МФЗ	Методика физичког и здравственог васпитања					3+1/5		5
25.	J4МУО	Методика упознавања околине				3+1/5			5
26.	J5МРМ	Методика развоја почет.математичких појмова					3+1/5		5
27.	J5ММ	Методика музичког васпитања					3+1/5		5
28.	J4МЛ	Методика ликовног васпитања				3+1/5			5
ИЗБОРНИ ПРЕДМЕТИ 23,33%									
29. 30.	ИЈ1РИ	Радионица за игру	1+1/3						6
	ИЈ1СУ	Сценска уметност	1+1/3						
	ИЈ13	Осн.законодавства у образ.и педаг.документац.	1+1/3						
31 32.	ИЈ2М	Основи менаџмент у образовању и култури		0+2/3					6
	ИЈ2Л	Интернет за васпитаче		0+2/3					
	ИЈ2ПДИ	Психологија дечје игре		0+2/3					
33. 34.	ИЈ3М	Музикотерапија			1+1/3				6
	ИЈ3СЕ	Стручни енглески језик			1+1/3				
	ИЈ3Р	Рачунарство у васпитно-образовном раду			1+1/3				
35. 36.	ИЈ4ДС	Дечје народно стваралаштво				1+1/3		6	
	ИЈ4МХ	Ментална хигијена				1+1/3			

	ИЈ4ДП	Дечја психопатологија				1+1/3			
37. 38.	ИЈ5КД	Креативна драма					0+2/3		6
	ИЈ5КС	Комуникативне способности савременог васп.					0+2/3		
	ИЈ5ДА	Дечја антропологија					0+2/3		
39. 40.	ИЈ6И	Основе инклузивног васпитања и образовања						1+2/3	6
	ИЈ6ИП	Истраживања у предшк.васпитању и образов.						1+2/3	
	ИЈ6ПВ	Професионалне вештине						1+2/3	
ПЕДАГОШКО – МЕТОДИЧКА ПРАКСА И ЗАВРШНИ РАД 15,55%									
	Ј1Х/Ј2Х	Хоспитовање	5д./4	5д./4					8
	ЈСПЗ - 6	Стручна пракса			10д./4	10д./3	10д./3	15д./4	14
	ЗР	Завршни рад						6	6
		УКУПНО ЧАСОВА – теорија/вежбе	12+9 315	9+10 285	10+9 285	14+7 315	11+9 300	10+1 0 30 0	
		ЕСПБ ПО СЕМЕСТРИМА	30	30	30	30	30	30	

СТРУКОВНИ ПЕДАГОШКИ АСИСТЕНТ

Р.Б.	шифра	ПРЕДМЕТ/СЕМЕСТАР	I	II	III	IV	V	VI	ЕС ПБ
АКАДЕМСКО – ОПШТЕОБРАЗОВНА ГРУПА ПРЕДМЕТА 12,22%									
1.	А1СЈ	Српски језик	2+1/4						4
2.	А3КГ	Култура говора			1+1/2				2
3.	А2СЈ	Енглески језик		2+2/5					5
4.	А1ЛК	Ликовна култура	1+1/2						2
5.	А3С	Социологија			1+1/2				2
6.	А1ФВ	Физичко васпитање	0+2/1						1
СТРУЧНА ГРУПА ПРЕДМЕТА 34,44%									
7.	А1ОПС	Општа психологија	3+1/6						6
8.	А2РПС	Развојна психологија		2+1/4					4
9.	А1ОП	Општа педагогија	2+1/4						4
10.	А2ПП	Предшколска педагогија		3+1/6					6
11.	А1ТРЗ	Телесни развој и здравствено васпитање	2+1/3						3
12.	А3СП	Специјална педагогија			2+2/5				5

13.	A4OP	Од играчке до рачунара				2+2/ 5			5
14.	A2KD	Књижевност за децу		2+2/5					5
СТРУЧНО – АПЛИКАТИВНА ГРУПА ПРЕДМЕТА 43,33%									
15.	A3CP	Сарадња са породицом			3+2/ 6				6
16.	A4VD	Васпитање деце са сметњама у развоју и из маргиналних група				3+2/ 7			7
17.	A3PO	Психологија ометених у развоју			2+3/ 5				5
18.	A5IK	Интегрисани курикулум					3+3 /6		6
19.	A6II	Игра, учење и социјална интеракција						3+ 2/ 4	4
20.	A5IO	Индивидуални образовни план					3+3 /7		7
21.	A6IO	Интеркултурално образовање						2+ 1/ 2	2
22.	A5DK	Детињство и култура					3+2 /6		6
23.	A6KS	Конструктивно решавање сукоба						3+ 2/ 4	4
24.	A4OP	Организација и структура васпитно образовног процеса				3+2/ 7			7
ИЗБОРНИ ПРЕДМЕТИ 26,67%									
25. 26.	IA1P	Радионица за игру	1+1/ 3						6
	IA1CY	Сценска уметност	1+1/ 3						
	IA13	Осн. законодавства у образ.и педаг. документац.	1+1/ 3						
27. 28.	IA2M	Основи менаџмент у образовању и култури		0+2/3					6
	IA2I	Интернет за васпитаче		0+2/3					
	IA2PI	Психологија дечје игре		0+2/3					
29. 30.	IA3XO	Хор и оркестар			1+1/ 3				6
	IA3CE	Стручни енглески језик			1+1/ 3				
	IA3P	Рачунарство у васпитно-образовном раду			1+1/ 3				
31. 32.	IA4DS	Дечје народно стваралаштво				1+1/ 3			6
	IA4MX	Ментална хигијена				1+1/ 3			
	IA4H	Нега и васпитање деце предшколског узраста				1+1/ 3			
33. 34.	IA5KD	Креативна драма					0 + 2 / 3		6
	IA5KS	Комуникативне способности					0		

		савременог васп.						+ 2 / 3		
	ИА5ДА	Дечја антропологија						0 + 2 / 3		
35 36.	ИА6И	Основе инклузивног васпитања и образовања							1+2/ 3	6
	ИА6ИП	Истраживања у предшк.васпитању и образов.							1+2/ 3	
	ИА6ПВ	Професионалне вештине							1+2/ 3	
ПЕДАГОШКО – СТРУЧНА ПРАКСА И ЗАВРШНИ РАД 21,11%										
	А1Х/А2 Х	Хоспитовање	5д. /4	5д. /4						8
	А3СП А4СП А5СП А6СП	Стручна пракса			10д. /4	10д. /5		1 0 д. / 5	15д. /4	18
	ЗРА	Завршни рад							10	10
		УКУПНО ЧАСОВА – теорија/вежбе	12+9 315	9+10 285	11+1 1 330	10+8 270	9 +	1 2 3 1 5	10+9 285	
		ЕСПБ ПО СЕМЕСТРИМА	30	30	30	30	3 0	30		